

“AUDİT” elmi-praktiki jurnal

“AUDIT” Scientific-practical journal

Təsisçi:

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİ

jurnal 1999-cu ildən nəşr edilir

Founder:

BAKU BUSINESS UNIVERSITY

has been publishing since 1999

MÜNDƏRİCAT

TABLE OF CONTENTS

AUDİT, UÇOT VƏ STATİSTİKA	
AUDIT, ACCOUNTING AND STATISTICS	
<i>Aliyev A.İ., assoc.prof.</i>	
The influence of tourism on the economic development of Azerbaijan.....	3
<i>Aslanov H.H., dos.</i>	
Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrə dövlət müdaxiləsində gömrük xidmətinin rolu.....	16
BÜDCƏ, MALİYYƏ VƏ KREDİT	
BUDGET, FINANCE AND CREDIT	
<i>Kuzmenko H., assoc.prof., Shalimova N., prof.</i>	
The disclosure of events after the balance sheet date related to the status of the company as a taxpayer: peculiarities of ukrainian practice.....	27
<i>Əliyev M.Ə., doktorant</i>	
Azərbaycan sənayesində iş qüvvəsindən istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri	37
BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ	
DEVELOPMENT PROSPECTS OF MARKET ECONOMY	
<i>Qocayeva E.M., dos., Qocayeva E.M., mag.</i>	
Azərbaycanda azad iqtisadi zonaların yaradılmasında və milli iqtisadiyyatda beynəlxalq təcrübənin rolu	48
<i>Qəribov A.H., i.ü.f.d., dos.</i>	
Sosial siyasətin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.....	58
<i>Səmədova Z.İ., i.ü.f.d., dos.</i>	
Azərbaycanın iqtisadi inkişaf potensialı	69
<i>Hüseynova S.M., i.ü.f.d., dos.</i>	
Yaşıl iqtisadiyyat və inklüziv əmək bazarı.....	80
<i>İsgəndərova A.V., i.ü.f.d.</i>	
Azərbaycanda innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılmasında sənaye parklarının strateji aspektləri	90
<i>Quliyeva A.Ə., doktorant</i>	
İnvestisiya fəallığının genişləndirilməsi üçün əlverişli işgüzar mühitin formalaşması...	100
HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ	
LAW AND ADMINISTRATION	
<i>Mahmudova L.F., i.ü.f.d.</i>	
Qlobal iqtisadi çağırışlar şəraitində strateji innovasiya sisteminin idarə edilməsi prinsipləri və xüsusiyyətləri.....	109
<i>Xəlilov F.Y., h.ü.f.d.</i>	
Cinayət prosesində vəkillərin iştirakının məcburi olduğu halların dairəsinin genişləndirilməsi haqqında mülahizələr.....	119

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/I-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir (Qeydiyyat № B 80).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (Protokol №10-R) "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı"na salınmışdır.

The journal was registered in the Ministry of Press and Information of the Republic of Azerbaijan on 21 / I-1999 (Registration №B80).

The journal is included in the list of scientific publications recommended for the publication of the main results of scientific papers in the Republic of Azerbaijan at the meeting of the Presidium of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan, held on April 30, 2010 (Minutes №10-R).

REDAKSIYA EDITORIAL OFFICE

Baş redaktor:
i.e.d., prof. İBAD ABBASOV

Editor-in-Chief:
Prof. IBAD ABBASOV

Məsul katib:
i.ü.f.d. ARZU İSGƏNDƏROVA

Executive Secretary:
PhD. ARZU ISGENDEROVA

REDAKSIYA HEYƏTİ:

EDITORIAL BOARD:

ZİYAD SƏMƏDZADƏ, i.e.d., prof.,
AMEA-nın həqiqi üzvü

Prof. ZİYAD SEMEDZADE,
Full Member of NAS of Azerbaijan

AKİF MUSAYEV, i.e.d., prof.,
AMEA-nın müxbir üzvü

Prof. AKIF MUSAYEV,
Corresponding Member of NAS of Azerbaijan

SƏLİM MÜSLÜMOV, i.e.d., prof.,
Bakı Biznes Universiteti

Prof. VAHİD NOVRUZOV,
Chairman of the Chamber of Auditors

SÜLEYMAN QASIMOV, i.e.d., prof.
Bakı Biznes Universiteti

Prof. SELIM MUSLUMOV,
Baku Business University

VAHİD NOVRUZOV, i.e.d., prof.,
Auditorlar Palatasının sədri

Prof. SULEYMAN GASIMOV,
Baku Business University

ƏLİCAN BABAYEV, i.e.d., prof.,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Prof. ELIJAN BABAYEV,
Azerbaijan State University of Economics

SAKİT YAQUBOV, i.e.d., prof.,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Prof. SAKIT YAGUBOV,
Azerbaijan State University of Economics

SİFARİZ SƏBZƏLİYEV, i.e.d., prof.,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Prof. SIFARİZ SEBZELIYEV,
Azerbaijan State University of Economics

CƏMİLƏ NAMAZOVA, i.e.d., prof.,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Prof. JEMİLƏ NAMAZOVA,
Azerbaijan State University of Economics

VİTALİ İVƏŞKEVİÇ, i.e.d., prof.,
Kazan Federal Universiteti, Rusiya Federasiyası

Prof. VITALII IVASHKEVICH,
Kazan Federal University, Russian Federation

LORENZO VENZİ, prof.,
Tuscia Universiteti, İtaliya

Prof. LORENZO VENZI,
Tuscia University, Italy

SERGEY ŞKARLET, prof.,
Çerniqov Milli Texnologiya Univesiteti, Ukrayna

Prof. SERGEI SHKARLET,
Chernihiv National University of Technology, Ukraine

BADRİ QEÇBAYA, prof.,
Batumi Dövlət Universiteti, Gürcüstan

Prof. BADRI GECHBAIA,
Batumi State University, Georgia

DAVİD TUCEK, dos.,
Tomas Bata Universiteti, Çexiya Respublikası

assoc. Prof., DAVID TUCEK,
Tomas Bata University, Czech Republic

MARIUS DAN QAVRİLETEA, dos.,
Babeş - Bolyai Universiteti, Rumıniya

assoc. Prof., MARIUS DAN GAVRILETEA,
Babesh-Bolyai University, Romania

Redaksiyanın ünvanı: Azərbaycan, Bakı–AZ1122, H.Zərdabi küç. 88^a, telefon: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: audit.journal@bbu.edu.az; www.audit-journal.az

Editorial office address: Azerbaijan, Bakı–AZ1122, H.Zardabi, 88^a, tel.: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: audit.journal@bbu.edu.az; www.audit-journal.az

Copyright ©«Bakı Biznes Universiteti» nəşriyyatı, 2018
Bütün hüquqlar qorunur

Copyright ©«Bakı Business University» Press, 2018
All Rights Reserved

*Aliyev Ali Imash, associate professor,
Baku Business University,
Address: AZ 1122, Baku, Azerbaijan, H.Zardabi st. 88^a,
E-mail: fyi.s@mail.ru
© Aliyev A.I., 2018*

UDC 338.48

THE INFLUENCE OF TOURISM ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN

A B S T R A C T

Active development of tourism in the world is characterized by an annual increase in the tourist flow, as well as a high proportion in the global gross product. According to the World Tourism Organization (UNWTO), the number of international tourist arrivals in 2015 was 1184 million. Press release. and the share of the tourism sector in the world economy reached 9%, every eleventh employee works in the tourism industry, the total income from tourism in 2015 year amounted to 1 245 billion dollars. According to the forecast estimates in 2020, the total revenue from tourism and the number of international tourist arrivals are expected to amount to \$ 2000 billion and \$ 1,561.0 million person.

In the Republic of Azerbaijan, tourism has been given the status of one of the main state priorities. The country has created all the necessary conditions for the development of international tourism. In this regard, the issues of the study of tourism development and evaluation of its role in the modern economy of Azerbaijan are very relevant today.

The impact of tourism on the economy of a country or region is difficult to overestimate. In general, we can state that the complexity of the economic analysis of indicators of the tourism industry is due to the lack of a holistic concept, methodology and methodologies for analyzing statistical indicators of tourism. Today there are no generally accepted unified approaches to isolation from the totality of generalizing indicators of such indicators that would characterize the tourism industry.

The conducted regression analysis gives the basis with 95% of the probability of assuming that the country's economy is contributing to the sustainable development of tourism. From the resulting regression equation it follows that with an increases in monetary incomes per capita 1%, the volume of paid tourist services increases by an average of 0.62%. If we increase the volume of paid tourist services by 1%, then the result indicator, i.e. GDP on average will increase by 0.34%.

The results of correlation-regression analysis have an important scientific and practical value. This is manifested in the fact that factor analysis is greatly deepened, the place and role of each factor in the formation of the level of the investigated indicator is established, plans, forecasts, management decisions are more reliably substantiated.

Keywords: correlation and regression analysis, dependent and independent variables, statistical indicators of tourism, per capita income, per capita the volume of paid tourist services.

INTRODUCTION

In the Republic of Azerbaijan, tourism has been given the status of one of the main state priorities. The impact of tourism on the economy of a country or region is difficult to overestimate. In general, we can state that the complexity of the economic analysis of indicators of the tourism industry is due to the lack of a holistic concept, methodology and methodologies for analyzing statistical indicators of tourism. Today there are no generally accepted unified approaches to isolation from the totality of generalizing indicators of such indicators that would characterize the tourism industry.

Economic and statistical research methods, particularly correlation-regression analysis, are often used in modern research.

When the national income per capita increases, the incomes of the tourist industry increase in direct proportion, as the increase in tourism incomes also directly affects the growth of the gross domestic product. In the article, a correlation analysis was made between such socio-economic categories as paid tourist services, per capita income and gross domestic product.

Active development of tourism in the world is characterized by an annual increase in the tourist flow, as well as a high proportion in the global gross product. According to the World Tourism Organization (UNWTO), the number of international tourist arrivals in 2015 was 1184 million and the share of the tourism sector in the world economy reached 9%, every eleventh employee works in the tourism industry, the total income from tourism in 2015 year amounted to 1 245 billion dollars (4, p.41). According to the forecast estimates in 2020, the total revenue from tourism and the number of international tourist arrivals are expected to amount to \$ 2000 billion and \$ 1,561.0 million (19).

One of the priorities of the national economy development strategy is the tourism sector. According to official statistics, tourism is one of the constantly growing sectors in Azerbaijan. Over the past five years, the average annual growth rate was 4.5 percent and 8.5 percent of the number of foreign citizens arriving in the tourism sector in Azerbaijan. Currently, the direct share of the tourism industry in GDP and employment in the country is 4.5 and 3.3 percent, respectively. "The strategic road map for the development of a specialized tourism industry in the Republic of Azerbaijan" was approved by Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 138 of December 6, 2016, as a result of achieving the targets for the period up to 2020, real GDP in 2020. Accordingly, 293 million and 172 million manat a total of 35,000 people, and 25,000 jobs will be created directly in the tourism sector (12).

In this regard, the issues of the study of tourism development and evaluation of its role in the modern economy of Azerbaijan are very relevant today.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS

The impact of tourism on the economy of a country or region is difficult to overestimate. In Allen, Long, Perdue and Kieselbach (1988), Buckley (2012), Cater (1987), Farrell and McLellan (1987), Nash and Butler (1990), Smith, (1977) the definitions of sustainable tourism in the context of the social and ecological consequences of tourism development are presented. The conceptual basis of sustainable tourism was laid in the works Casagrandi and

Rinaldi (2002), Lane (2009), Sharpley (2000).

The economic analysis of the impact of sustainable tourism was conducted by Vellas (2011), where he estimated the economic impact of tourism on GDP, employment, the supply of goods and services in some sectors of the economy, as well as the impact of tourism on the recovery of economic growth and the reduction of global macroeconomic imbalance .

Shishkin (2009) estimation of the contribution of a recreational and tourist complex to the economy of the region (its share in GRP, employment, investments, budget revenues, etc.).

"Recommendations on tourism statistics" (1993) adopted in by the UN Statistical Commission and containing concepts, concepts and classifications in the field of tourism, as well as practical recommendations for conducting tourist surveys and other methods of data collection

Methodological development "Auxiliary account in tourism:recommended methodological basis", adopted in 2000, and later approved and approved by the World Tourism Organization (UNWTO) and Eurostat (21).

In general, we can state that the complexity of the economic analysis of indicators of the tourism industry is due to the lack of a holistic concept, methodology and methodologies for analyzing statistical indicators of tourism. Today, there are no generally accepted uniform approaches to distinguishing the whole aggregate of indicators of such indicators that would characterize the tourism industry.

There are various methods for assessing the contribution of the tourist complex to the economies of countries. The most common are:

1. Calculation of the total income from tourism. The calculation methodology includes two areas: the assessment of the direct and indirect impact of tourism on the economy of the region.

2. Estimation of the multiplicative effect of tourism and its impact on other sectors of the economy. There is no perfect methodology for calculating the full multiplicative effect, since a complete account of all effects is unattainable.

The research revealed that the presented methods do not make it possible to make a fairly correct economic assessment of the contribution of the whole tourist services complex to the economy of the region. The use of the multiplicative method of calculation requires simplification of real interconnections.

A more probabilistic approach is more complicated. Economic-statistic models take into account the probabilistic nature of economic processes and make it possible to automate the calculation processes, and the probabilistic approach (econometrics) allows to quickly and effectively model the research process.

Econometrics gives a quantitative expression of the interrelationships of economic phenomena and processes. The key task is the filling of the a priori economic evidence by the empirical content (quantitative characteristic of known qualitative economic phenomena), Shishkin (2009).

The interrelationship between certain factors affecting the sustainable development of tourism is still not sufficiently explored.

Economic and statistical research methods, incl. correlation-regression analysis, are often used in modern research.

Advantages of correlation-regression analysis:

- revealing the influence of certain factors on the resulting sign;
- simplicity of calculations;
- the possibility of forecasting the prospects for economic growth.

Correlation-regression analysis begins with the definition of a model that is constructed taking into account the relationship between the variables. For this purpose, among the whole range of factors influencing the resultant feature, it is necessary to identify the most significant factors.

At the first stage, we perform the necessary calculations and interpret the results obtained. To start, the wakeup table is a pair of correlation coefficients. It is worth remembering that the paired coefficients of correlation are used to measure the tightness of the relationship between the two variables without regard for their interaction with other variables.

Further to verify the significance of the correlation coefficients obtained, the observed values of t-statistics for all coefficients are calculated, and the matrix is constructed on this basis.

When the national income per capita increases, the incomes of the tourist industry increase in direct proportion, as the increase in the incomes of tourism directly affects the increase in the gross domestic product. In the article, a correlation analysis was made between such socio-economic categories as paid tourist services and services of collective accommodation facilities and monetary incomes per capita, gross domestic product.

The purpose of the study is to assess the impact of the tourism sector on the development of the economy of Azerbaijan on the basis of correlation-regression analysis.

RESULTS AND DISCUSSION

In the current conditions of development of the economy of Azerbaijan, the market of tourist services plays an important role in the formation of the internal economic space of the state. In this context, increasing the share of the country's non-extractive exports, increasing the tourist flow and financial revenues from the tourism industry acquires a strategic importance.

Currently, the tourism potential of the Republic is not fully disclosed, as evidenced by a small share (2.6% (2016)) of hotels and restaurants (the main indicators of the development of tourism) in the sectoral structure of value added. Analysis of the sectoral structure of gross value added in 2010-2016. allows us to talk about the stability of the tourist industry in comparison with other sectors of the economy. During the period 2010-2016. the share of revenues from hotel and restaurant activities in Azerbaijan remained stable and amounted to 2.6%, while in many other industries income was unstable and tended to decrease (11).

In the Republic, the existing market of tourist services basically satisfies the demand for outbound tourism (83.4%) and only 16.6% of the provided services provide tourist reception. However, recently this ratio began to change in favor of domestic tourism (18).

In 2010, the total amount of tourist and excursion services amounted to 95968.0 thousand manats, in 2014 - 156466.5 thousand manats, and in 2016 - 195,243,900 manats. Compared to 2010, the volume of tourist and excursion services in the country increased approximately twice in 2016 and by 24.8% compared to the same period in 2014.

During the analyzed period there was a constant dynamics of per capita income. Thus,

in 2016, per capita income increased by 64.3% compared to 2010 and by 7.5% compared to 2015 (16).

GDP is the region's most commonly used indicator of development. This is due to the availability of statistical data, the objectivity of the indicator and the simplicity of the study of its dynamics. GDP is a generalizing indicator of the socio-economic development of countries, which led to its use in the work. GDP characterizes the results of the process of production of goods and services on the territory of the republic.

The volume of GDP, which is an important macroeconomic indicator of the country's economic development, in 2010 amounted to 42.4 billion, in 2014 59.4 billion and in 2016 60.4 billion manat. Compared to 2010, the change in this indicator was 142.4% in 2016 and 101.7% in 2014. Comparable prices of the country's GDP in comparison with the previous year were 102.8% in 2014, 101.1% in 2015 and 96.9% in 2016 respectively (16).

Resource opportunities of the regions of the republic allow actively developing tourism activities, thereby activating the life of the local population and attracting tourists from neighboring regions and countries.

Azerbaijan is an attractive region for the development of tourism. To develop strategies and plans for regional development, to take effective measures to develop a recreational and tourist complex, and to make effective management and investment decisions on the part of business, it is necessary to assess the contribution of the recruitment and tourism complex to the economies of countries (its share in GRP, employment, investments, budget revenues, etc.)

The revealed tendencies testify to the need to choose a corresponding and sufficient number of observations for regression and correlational analysis.

This method involves the disclosure of causal dependencies. In the process of correlation-regression analysis after the selection of the corresponding factors, their multicollinearity is checked and the most significant of them are identified using correlation coefficients.

Using the program SPSS in the study based on the dynamic series (2010-2017), the coefficients of pair correlations of the following indicators were calculated: 1. money incomes per capita and the volume of paid tourist services; 2. GDP and volume paid tourist services.

The following data were obtained during the study

From the separate and all regression models, the correlation field shows that between the variable being considered there are significant correlation dependencies.

The higher the incomes of the population, the more the population is spent on tourist services and on the services of collective accommodation facilities, and the more tourist services are rendered, the greater the contribution of the tourist industry to the gross domestic product, and the greater the volume of the gross domestic product, the higher the monetary income of the population (Table 1).

Table 1.

Main parameters that characterize the adequacy of regression models

Regression models	Dependence of the volume of paid tourist services on monetary incomes per capita			Dependence of GDP on the volume of paid tourist services			Dependences of monetary incomes per capita and GDP		
	R Square	F	Sig.	R Square	F	Sig.	R Square	F	Sig.
Linear	.947	88.654	.000	0.795	19.384	.007	0.594	7.314	0.043
Logarithmic	.978	220.133	.000	0.834	25.058	.004	0.671	10.221	0.024
Inverse	.990	495.171	.000	0.864	31.850	.002	0.743	14.469	0.013
Quadratic	.984	120.322	.000	0.888	15.914	.012	0.823	9.331	0.031
Cubic	.984	120.322	.000	0.888	15.914	.012	0.823	9.331	0.031
Compound	.913	52.327	.001	0.784	18.188	.008	0.579	6.871	0.047
Power	.958	113.178	.000	0.828	24.095	.004	0.660	9.687	0.026
S	.985	324.833	.000	0.864	31.826	.002	0.736	123.91	0.014
Growth	.913	52.327	.001	0.784	18.188	.008	0.579	6.871	0.047
Exponential	.913	52.327	.001	0.784	18.188	.008	0.579	6.871	0.047
Logistic	.913	52.327	.001	0.784	18.188	.008	0.579	6.871	0.047

For all regression models, the coefficient of determination shows that the regression model obtained is adequate to the data. In other words, the coefficient of determination shows that the model describes the data quite well, since R^2 is close to 1.

The coefficient of determination indicates their strong interconnectedness. This is confirmed by the fact that the main shares of their dispersion (the dependence of the volume of paid tourist services on the monetary incomes of the population: Linear-94.7%, Quadratic-98.4%, Exponential - 91.3% and so on. Of GDP from the volume of paid tourist services: Linear-79.5%, Quadratic-88.8%, Exponential-78.4%, etc., depending on the monetary incomes of the population and GDP: Linear-59.4%, Quadratic-82.3% etc.) are due to changes in the variables included in the model under consideration.

The values of the correlation coefficients are presented in Table 2. Table 2 shows the relationship between the three categories: per capita monetary income and the volume of paid tourist services, cash income of the population and GDP, the volume of paid tourist services and GDP. The degree of tightness of the connection between the selected parameters is estimated from the value of the linear coefficients. The obtained values of the linear coefficients of the pair correlation show a high connection with the chosen parameters. Since the values of linear coefficients between cash incomes per capita and the volume of paid tourist services are $r = .973$, between the monetary incomes of the population and the GDP $r = .771$, between the volume of paid tourist services and GDP $r = .892$. This confirms the high link selected parameters with the resulting sign.

Table 2.

Correlations

		INCPERCAP	VTS	GDP
INPERC	Pearson Correlation	1	.973 (**)	.771 (*)
	Sig. (2-tailed)		.000	.043
	N	7	7	7
VTS	Pearson Correlation	.973 (**)	1	.892 (**)
	Sig. (2-tailed)	.000		.007
	N	7	7	7
GDP	Pearson Correlation	.771 (*)	.892 (**)	1
	Sig. (2-tailed)	.043	.007	
	N	7	7	7

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

The results of the regression correlation analysis of some indicators characterizing the tourism sector and economic development of Azerbaijan were as follows (Table 3).

Dependence of the volume of paid tourist services on monetary incomes per capita. The task of the variance analysis is to test the null hypothesis H_0 about the statistical insignificance of the regression equation as a whole and the tightness of the connection.

Dispersion analysis (Table 3) shows that the equation is significant at a significance level of $\alpha = 5.05$. The coefficient of determination $R^2 = .947$ estimates the proportion of the result of the result at the expense of the factors presented in the equation in the overall variation of the result. Here this share is 94.7%. This means that 94.7% of the variation of the result (the volume of paid tourist services) is explained by the variation of factor variables (monetary per capita income). Consequently, there is a very close relationship of factors with the result. The coefficient indicates a very high (more than 94%) determinism of the result of the volume of paid tourist services and monetary incomes per capita. The resulting equation describes the interrelationship between factors well enough.

Table 3.

Indicators of correlation-regression and variance analysis

	Model parameters	R Square	F	Sig.	t	Durbin-Watson
Dependences of the volume of paid tourist services on monetary incomes per capita	1468.193 .017	.947	88.654	.003 .000	5.552 9.416	1.154
Dependence of GDP on the volume of paid tourist services	20793.715 8.619	.795	19.384	.043 .007	2.689 4.403	1.771
Dependence of GDP on cash income per capita	35793.512 .129	.594	7.314	.004 .043	5.050 2.705	1.582

To test the null hypothesis, we apply the Student's test. The critical value (t_c) is found from tables of Student's t-distribution. Gorelova and Katsko (2005), Eliseeva, Kurysheva, Gordeenko and others (2002). With a significance level $\alpha = 0.05$. and the number of degrees of freedom $df = 5$, the results obtained show that the coefficients of regression are statistically significant, they can be based on analysis and forecast.

Level of significance is a permissible error in our statement, in our derivation. Sig - p-level of significance of coefficients (probability of erroneous acceptance of the hypothesis about the existence of non-zero coefficients of regression).

$p\text{-value} = 0.000 < 0.05$, we reject H_0 and conclude that there is a significant linear relationship between the volume of paid tourist services and monetary per capita income.

We also estimate the significance of the regression equation and the coefficient R^2 with the help of the criterion-Fisher. The observed or actual value was 88.654. With a significance level $\alpha = 0.05$ and the number of degrees of freedom $df = 5$ from the table of values of the F-Fisher criterion, Yakovlev (2005), Berenson, Levine and Krehbiel (2012), the critical value is 4.39. Since $F_{cal.} > F_{cr.}$, Then the null hypothesis about the insignificance of the quantity R^2 is rejected, that is, the regression equation and R^2 are statistically significant. So, the required regression equation has the form: $\hat{Y} = 1468.2 + .017X + \varepsilon$

Dependence of GDP on the volume of paid tourist services. The results obtained show that the equation is significant. 79.5% ($R^2 = .795$) of the variation of the resultant characteristic (GDP) is explained by the variation of factor variables (the volume of paid tourist services). The coefficient indicates a very high (more than 79%) determinism of the result of GDP and the volume of paid tourist services. The resulting equation describes the interrelationship between factors well enough.

With a significance level $\alpha = 0.05$ and the number of degrees of freedom $df = 5$ for the two-sided critical region $t_c = 2.01$. Compare $t_{cal.}$ with t_c . According to the results of Table. 3 the values of $t_{cal.} = 4.403$. From there $t_{cal.} > t_c$. Consequently, the regression coefficients is statistically significant, the results show that the regression coefficients are statistically significant.

According to the correlation-regression analysis of the relationship between GDP and the volume of paid tourist services, the observed or actual value of the Fisher test was 88.654. With a significance level $\alpha = 0.05$ and the number of degrees of freedom $df = 5$ from the table of values of the F-Fisher criterion, the critical value is 4.39. Since $F_{cal.} > F_{cr.}$. Then the null hypothesis about the insignificance of the quantity R^2 is rejected, that is, the regression equation and R^2 are statistically significant. So, the required regression equation has the form: $\hat{Y} = 20793.7 + 8.619X + \varepsilon$.

The results obtained (Table 3) allow us to state that there is a correlation between the indicator of GDP (Y) and the indicator of monetary incomes per capita (x). With the help of the F-Fisher criterion and the Student's t-criterion, the regression model ($\hat{Y} = 35793.5 + .129X + \varepsilon$) is estimated adequately and the results show that the regression coefficients are statistically significant.

All regression models value Durbin-Watson does not go beyond the boundaries [1.5, 2.5], so we can say that there is no autocorrelation.

CONCLUSION

The conducted regression analysis gives the basis with 95% of the probability of assuming that the country's economy is contributing to the sustainable development of tourism. The development of tourism in the country has a great impact on the welfare of the population and the territory, which in turn affects such socio-economic processes as providing recreation and recreation, providing transport and communication services, creating additional employment and increasing wages, raising cultural awareness of the population.

The correlation analysis revealed that the volume of paid tourist services and monetary incomes per capita, GDP, the volume of paid tourist services and monetary incomes per capita, are positively correlated. The reason for this is an increase in the mobility of the population with an increase in living standards and an increase in incomes. Thus, the main factor influencing the volume of activity in the tourism industry in the Republic of Azerbaijan is money income per capita, as well as an increase in the volume of paid tourist services, including the structure of consumer spending of the population.

From the resulting regression equation it follows that. With an increases in monetary incomes per capita 1%, the volume of paid tourist services increases by an average of 0.62%. If we increase the volume of paid tourist services by 1%, then the result indicator, i.e. GDP on average will increase by 0.34%.

The results of correlation-regression analysis have an important scientific and practical value. This is manifested in the fact that factor analysis is greatly deepened, the place and role of each factor in the formation of the level of the investigated indicator is established, plans, forecasts, management decisions are more reliably substantiated.

The use of the econometric approach has revealed the relationship between the indicators of tourism development and the economies of countries. In the course of the study, the following conclusions were drawn:

1. The method of correlation-regression analysis is one of the tools for the study of a group of indicators for identifying cause-effect relationships.
2. The most important indicator for the study is the level of GDP and the volume of paid tourist services as they are related to the income of the population. The mobility of residents depends on their financial well-being.
3. It is confirmed that between the indicators of the development of tourism and the economy there is a strong relationship.

In order to strengthen the influence of the tourism sector on the economies of countries, it is necessary: to stimulate the sphere of investment and tax policy by measures of state support, to increase the amount of extra-budgetary investments in the development of modern tourism infrastructure in the Republic, including on the basis of public-private partnership; support of initiatives of the local population for the construction of small hotel enterprises, guest houses for the purpose of developing rural and active tourism; to expand tourism facilities and infrastructure in the Republic etc.

References

1. Allen L.R., Long P.T., Perdue R.R., Kieselbach S. (1988). The impact of tourism development on residents' perception of community life. *Journal of Travel Research*, 27(1): 16–21.
2. Buckley R. (2012). Sustainable tourism: research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2):528–546.
3. Cater E. (1987). Tourism in the least developed countries. *Annals of Tourism Research*, 14(2):202–226.
4. Chernukha D.S. 2016. The influence of tourism on socio-economic processes, in: *Young Scientist*. - №5.4. - p. 41-46.- URL <https://moluch.ru/archive/109/26784/> (date of circulation: May 28, 2018)
5. Commission of the European Communities, Organization for Economic Cooperation and Development, United Nations and World Tourism Organization. 2001 Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework.- Luxembourg, Madrid, New York, Paris.
6. Farrell B., McLellan R. 1987. Tourism and physical environment research. *Annals of Tourism Research*, 14(1): 1-16.
7. Gorelova G.V., Katsko. A. 2005. *Theory of Probability and Mathematical Statistics in Examples and Tasks with Excel: Proc. manual for universities*.- Ed. 3rd, add. and pererab.- Rostov, Phoenix.
8. Kiseleva I.A. 2011. Modeling of risk situations [Text]: teaching method. Complex /I.A. Kiseleva; The Eurasian Open Institute. - M.: MESI,. - 152 p.
9. Mark L.Berenson, David M.Levine, Timothy C/Krehbiel. 2012. *Basic Business Statistics: Concepts and Applications*, twelfth edition, 859 p.
10. Nash D., Butler R. 1990. Towards sustainable tourism. *Tourism Management*, 11(3): 263-264.
11. National accounts of Azerbaijan. 2017, Official publication, Statistical yearbook, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, Baku, 154 p.
12. "On the development of specialized tourism industry in the Republic of Azerbaijan Strategic Road Map". 2016. approved by Decree No.1138 of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 6.
13. Press release of January 18, 2016. // <http://media.unwto.org/ru/press-release/2016-01-19/chislo-mezhdunarodnykh-turistskikh-pribytii-v-2015-godu-vozroslo-na-4-i-dos>.
14. Eliseeva I.I, Kuryшева S.V, Gordeenko N.M, and others. 2002, *Practical work on econometrics*:. / - Moscow: Finances and Statistics.
15. Sharpley R. 2000. Tourism and sustainable development: Exploring the theoretical divide. *Tourism of Sustainable Tourism*, 8(1): 1–19.
16. Statistical indicators of Azerbaijan, 2017. Official publication, Statistical yearbook,

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 3-15.

Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 3-15.

State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, Baku, 812 p.

17. Shishkin A.I., Shishkin A.A. 2009. Experience in managing the socio-economic development of the region (on the basis of the implementation of the concept of "Revival of Karelia") //Economics and Management. Russian economic journal/St. Petersburg Publishing House. Academy of Management and Economics , № 11 (49). - p 31-35.

18. Tourism in Azerbaijan. 2017. Official publication, Statistical yearbook, State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, Baku, 146 p.

19. UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition // [http:// mkt. unwto. Org / publication / unwto-tourism - highlights-2015-edition](http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2015-edition). - 2016. - №5. 4. - p. 41- 46. - URL [https:// moluch. ru/archive/ 109/26784/](https://moluch.ru/archive/109/26784/) (28.05.2018).

20. Vellas, F. 2011. The indirect impact of tourism: an economic analysis. Toulouse University-TED AFL. Third Meeting of T20 Tourism Ministers. Paris, France, t 20. unwto. org.

21. WTO. 1994. Recommendations on Tourism Statistics United Nations and - United Nations publication, Sales No.E94.XVII.6, Part One.

Əliyev Əli İmaş oğlu, dosent,
Bakı Biznes Universiteti
Ünvan: AZ 1122, Bakı şəh., Azərbaycan, H.Zərdabi küç. 88^a,
E-mail: fyi.s@mail.ru
© Əliyev Ə.İ., 2018

X Ü L A S Ə

TURİZMİN AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Turizm dünya iqtisadiyyatının mühüm sahələrindən biridir. Dünyada turizmin fəal inkişafı ildən-ilə turist axının və bu sektordan əldə edilən gəlirin dünyanın ümumi daxili məhsulunda xüsusi çəkisinin artması ilə xarakterizə olunur. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının məlumatlarına görə 2015-ci ildə beynəlxalq turistlərin sayı 1184 milyon nəfər, turist sektorunun dünya iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi 9%, turizmin ümumi gəliri isə 1245 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Proqnoz qiymətləndirmələrə görə 2020-ci ildə beynəlxalq turistlərin sayını 1561 milyon nəfər, turizmin ümumi gəlirinin isə 2000 mlrd. dollar olacağı gözlənilir.

Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun inkişafına prioritetlik verilir. Ölkədə beynəlxalq turizmin inkişafı üçün zəruri şərait yaradılmışdır. Bununla əlaqədar olaraq turizmin inkişafının və Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatında onun rolunun qiymətləndirilməsi məsələsi olduqca aktualdır.

Turizmin ölkə iqtisadiyyatına, yaxud regiona təsirinin qiymətləndirilməsi çətindir. Bütövlükdə onu qeyd etmək olar ki, turizm sənayesinin göstəricilərinin iqtisadi təhlilinin çətinliyi turizmin statistik göstəricilərinin təhlilinin tam konsepsiyanın, metodika və metodologiyasının olmaması ilə şərtlənir. Bu gün turizm sənayesinin inkişafını, müşahidə edilən mühüm meylləri xarakterizə etməyə imkan verən ümumi qəbul edilmiş vahid yanaşma, konkret ümumiləşdirici göstəricilər yoxdur.

Aparılmış regressiya təhlilinin nəticələri turizmin sabit inkişafının ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərdiyini deməyə əsas verir. Regressiya modellərinin parametrlərindən göründüyü kimi əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlərin həcmnin 1% artması qarşılığında turizm xidmətlərinin həcmi orta hesabla 0,62% artmasını göstərmək olar. Əgər turizm xidmətlərinin həcmnin 1% artması qarşılığında ümumi daxili məhsulun həcmnin orta hesabla 0,34% artmasını gözləmək olar.

Regressiya-korrelyasiya təhlilinin nəticələrinin mühüm elmi və praktiki əhəmiyyəti vardır. Bu amilli təhlilin daha da dərinləşdirilməsində, tədqiq edilən nəticə göstəricisinin formalaşmasında hər bir amilin yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsində, müxtəlif idarəetmə qərarlarının, proqnoz və planların əsaslandırılmasında təzahür edir.

Açar sözlər: regressiya və korrelyasiya təhlili, asılı və asılı olmayan dəyişənlər, turizmin statistik göstəriciləri, hər nəfərə düşən gəlir, hər nəfərə düşən pullu turizm xidmətlərinin həcmi.

*Алиев Али Имаш оглы, доцент
Бакинский Университет Бизнеса,
Адрес: AZ 1122, Баку, Азербайджан, ул. Г.Зардаби, 88^а,
E-mail: fyi.s@mail.ru
© Алиев А.И., 2018*

Р Е З Ю М Е

ВЛИЯНИЕ ТУРИЗМА НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Туризм является одной из важнейших отраслей мировой экономики. Активное развитие туризма в мире характеризуется ежегодным увеличением туристского потока, а также высокой долей в мировом валовом продукте. По данным Всемирной туристской организации (UNWTO) число международных туристских прибытий в 2015 году составило 1184 млн., а доля туристского сектора в мировой экономике достигла 9%, каждый одиннадцатый занятый работает в туристской отрасли, общий доход от туризма в 2015 году составил 1245 млрд. долларов. По прогнозным оценкам в 2020 году общий доход от туризма и число международных туристских прибытий будет составлять соответственно 2000 млрд. долларов и 1561,0 млн. человек

В Азербайджанской Республике туризму придан статус одного из главных государственных приоритетов. В стране созданы все необходимые условия для развития международного туризма. В этой связи вопросы исследования развития туризма и оценки его роли в современной экономике Азербайджана сегодня очень актуальны.

Влияние туризма на экономику страны или региона трудно переоценить. В целом можно констатировать, что сложность экономического анализа индикаторов туристской индустрии обусловлена отсутствием целостной концепции, методологии и методик анализа статистических показателей туризма. Сегодня нет общепринятых единых подходов к выделению из всей совокупности обобщающих показателей таких индикаторов, которые бы характеризовали туристскую отрасль.

Проведенный регрессионный анализ дает основание с 95% долей вероятности предположить, что устойчивому развитию туризма способствует развитая экономика страны. Из полученного уравнения регрессии следует, что при увеличении денежных доходов на душу населения на 1%, объем платных туристских услуг растет в среднем на 0,62 %. Если увеличить объем платных туристских услуг на 1%, то результативный показатель, т.е. ВВП, в среднем увеличится на 0,34%.

Результаты корреляционно-регрессионного анализа имеют важную научную и практическую ценность. Это проявляется в том, что значительно углубляется факторный анализ, определяется место и роль каждого фактора в формировании уровня исследуемого показателя, более достоверно обосновываются планы, прогнозы и управленческие решения.

Ключевые слова: корреляционно-регрессионный анализ, зависимая и независимая переменная, статистические показатели туризма, денежные доходы на душу населения, объем платных туристских услуг на душу населения.

Aslanov Həbil Hüseyn oğlu, dosent
Bakı Biznes Universiteti,
Ünvan: AZ 1122, Bakı şəh., Azərbaycan, H.Zərdabi küç.88^a
E-mail: dosent1966@mail.ru
©Aslanov H.H., 2018

UOT 339.5

BEYNƏLXALQ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRƏ DÖVLƏT MÜDAXİLƏSİNDƏ GÖMRÜK XİDMƏTİNİN ROLU

X Ü L A S Ə

Məqalədə respublikamızın dünya təsərrüfatı sistemində geniş miqyaslı integrasiyasının həyata keçirilməsi, milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin rolunun zəruriliyi açıqlanmışdır. Müasir qloballaşma şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi olmadan normal həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür, dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətə müdaxiləsi əvvəllər olduğuna nisbətən zəifləsə də bu gün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf potensialının mahiyyəti açıqlanmış, dünya təcrübəsi təhlil olunmuş və problemlərinin aktuallığı əsaslandırılmışdır.

Aparılan nəzəri və faktiki təhlilin nəticələrinə görə, perspektiv dövrə Azərbaycan Respublikasında davamlı iqtisadi əlaqələri sistemə səmərəli şəkildə qovuşmuş tarazlı inkişaf etmək qabiliyyətinə malik olan, dinamik milli iqtisadi sistemin formalaşmasının konkret strategiyası çıxış edir. Bu baxımdan milli iqtisadiyyatımızda özünün texnoloji səviyyəsini yüksəltməyə və dünya bazarında rəqabətə uyğun milli istehsal kompleksləri yaratmağa imkan verə bilən struktur və yenidənqurma həyata keçirilməlidir.

Beləliklə, milli iqtisadiyyatı neqativ təsirlərdən qorumaq, onun beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq sistemində iştirakını optimallaşdırmaq, bazarında yerli istehsalçıların mövqelərini möhkəmləndirmək və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi zəruriliyi şərtləndirilmişdir.

Məqalənin sonunda Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə bir sıra tövsiyələr və təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi tənzimləmə, gömrük tarifi, iqtisadi təhlükəsizlik, inzibati tənzimləmə, idxal rüsumu, ixrac rüsumu.

G İ R İ Ş

Dünya ölkələri üçün vahid prinsiplərə əsaslanan iqtisadi və siyasi qanunvericiliyin, beynəlxalq tənzimləmə sisteminin yaradılması heç də yeni ideya deyil. Lakin son dövrlər bu tənzimləmə sistemi dünya təsərrüfatında gedən global proseslərin daxili inkişafının məntiqi nəticəsi kimi çıxış edir və bir sıra xüsusiyyətlərlə şərtləşir. Bu ilk növbədə dünya miqyasında iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi və gələcək sabit inkişafın obyektiv əsasıdır. İkincisi, müasir mürəkkəb beynəlxalq şəraitdə ayrı-ayrı ölkələrin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi tədbirlər yüksək səmərəliliyi ilə seçilir. Üçüncüsü və ən əsası, dünya təsərrüfat sisteminin qloballaşma-

sı özünün idarəolunmazlığı ilə bütün ölkələri narahat edir.

Hazırda bütün dünyada mövcud milli iqtisadiyyatların xarici iqtisadi əlaqələrinin dövlət və bazar tənzimlənməsi sistemi mövcuddur. Bu sistemin ayrı-ayrı ölkələrdə müəyyən fərqli cəhətlərə malik olmalarına baxmayaraq onların ümumi fəaliyyət prinsipləri vardır. Bunlara dövlət suverenliyi, o cümlədən milli iqtisadi maraqlar, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli integrasiyası, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini həyata keçirən milli dövlət orqanları sistemini formalaşdırmaq, xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmağın azadlığı, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının hüquq bərabərliyi və s. Digər tərəfdən respublikamızın iqtisadiyyatının nizamlanması və tənzimlənməsi ölkəmizin iqtisadi sisteminin tərkib hissəsinə çevrilməklə milli iqtisadiyyatın inkişafında öz müsbət təsirini göstərmiş və göstərməkdədir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və milli maraqlarının qorunması milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün həyata keçirilir.

Bu qeyd olunanlar respublikamızın dünya təsərrüfatı sisteminə geniş miqyaslı integrasiyasının həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin rolunun zəruriliyinin öyrənilməsinə aktual edir.

Dünya iqtisadiyyatının müasir qloballaşma şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət müdaxiləsi, dövlət tənzimlənməsi olmadan normal həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür, dövlətin XİF-ə (xarici iqtisadi fəaliyyət) müdaxiləsi əvvəllər olduğuna nisbətən zəifləsə də bu gün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, XİF-in dövlət tənzimlənməsi özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- belə tənzimlənmənin normativ hüquqi bazasının müəyyənləşdirilməsi; XİF-in tənzimlənməsinin institusional-təşkilati strukturunun müəyyənləşdirilməsi; XİF-in dövlət proqramlaşdırılması; XİF-in iştirakçılarının dövlət qeydiyyatı; xarici ticarət sövdələşmələrinin kvotalaşdırılması və lisenziyalashdırılması; idxal mallarının sertifikatlaşdırılması; bir sıra ixrac mallarının qeydiyyata alınması; ixrac mallarının dəyər, keyfiyyət və kəmiyyətin məcburi ekspert qiymətləndirilməsi; gömrük tarif tənzimlənməsi; XİF-in valyuta və pul-kredit tənzimlənməsi.

Qeyd edək ki, dövlətin xarici ticarət siyasəti XİF-in iqtisadi (gömrük-tarif) və inzibati (qeyri-tarif) tənzimləmə metodlarının birgə həyata keçirilməsi nəticəsində reallaşır. XİF-in dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

-dövlətin vahid xarici (o cümlədən xarici iqtisadi) və daxili (o cümlədən daxili iqtisadi) siyasəti; XİF-in dövlət tənzimlənməsinin vahid sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət; dövlət vahid gömrük ərazisi; XİF-in iqtisadi (gömrük-tarif) tənzimlənmə metodunun inzibati (qeyri-tarif) metodu üzrə prioriteti; dövlətin və onun orqanlarının, təsərrüfat subyektlərinin xarici iqtisadi fəaliyyətinə qeyri-qanuni qarışmasına yolverilməzliyi; XİF iştirakçılarının mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq bərabərliyinin təmini və onların hüquqi və qanuni maraqlarının müdafiəsi.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Qədim türk dilinin və tarixinin bilicisi Oljas Süleymanovun dediyinə görə gömrük xidməti dövlət təsisatı kimi ilk dəfə Şimali Avrasiyada türk imperiyalarında yaradılıb. Bu ilk növbədə, həmin dövrdə dünyanın iki qütbü Çin və Roma arasında müntəzəm ticarət əlaqələrinin yaranması ilə bağlı idi. Ölkəmizdə də gömrük xidmətinin tarixi min illərlə ölçülür. Çünki Azərbaycan həmişə qədim karvan yollarının qovşağında yerləşmiş, Şimal və

Cənub, Şərq və Qərb, islam və xristianlığı birləşdirən körpü olmuşdur. Səyyahlar, tacirlər, alimlər və sənayeçilər tez-tez bu ölkənin qonağı olardılar. Tarixi salnamələrdə bu ölkənin xeyli təsvirləri var idi. Bu ölkə özünün zəngin sərvətləri-neft, dəmir filizi, pambıq, duz yataqları ilə dünyanın hər yerində tanınırdı.

Tarixi mənbələrə görə Azərbaycan ərazisində dövlət gömrük vergiləri rəsmi olaraq IX əsrin əvvəllərində müəyyən edilməyə başlamışdır. Belə ki, IX əsrdən qabaq da bu vergilər mövcud olmuşdur, lakin bu barədə olan məlumatlar ərəb xilafəti dövründə yandırıldığı üçün bu barədə yalnız mülahizələr yürütmək olar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il 30 yanvar tarixli 561 sayılı fərmanı ilə Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılmışdır. Komitə əsasən keçmiş Respublika Gömrük İdarəsinin bazasında yaradılmışdı.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin gömrük işi ilə bağlı qəbul olunmuş qərar və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyini və Dövlət Gömrük Komitəsinin normativ hüquqi aktlarını rəhbər tutur.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra müstəqil gömrük xidmətinin formalaşması prosesinə ictimai-siyasi, iqtisadi-hüquqi xarakterli kimi amillər təsir göstərmişdir.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərindən çıxış edərək AR DKG tərəfindən müvafiq strategiya hazırlanarkən aşağıdakı əsas vəzifələr müəyyən edilir:

1. Keçirilmə üsulundan asılı olmayaraq malların tam gömrük rəsmiləşdirilməsinin təmin edilməsi;
2. Gömrük proseduralarının sadələşdirilməsi və rəsmiləşdirilmə vaxtının qısaldılması;
3. Müasir mütərəqqi gömrük nəzarəti texnologiyalarının tətbiqi;
4. Gömrük ödəmələri texnologiyalarının və ödəmələrin büdcəyə daxil olmasına nəzarətin təkmilləşdirilməsi;
5. Yüklər və yük göndərənlər haqqında ilkin informasiyanın alınması;
6. Gömrük qanunvericiliyinin pozulmasının qarşısının alınması;
7. Digər hüquq mühafizə orqanları ilə birgə narkotik maddələrin idxalının qarşısını almaq, respublikanın gömrük ərazisindən onların qanunsuz dövriyyəsinin tranzitinə yol verməmək;
8. Valyuta nəzarəti və s.

XİF-də dövlət tənzimlənməsi sistemi, eləcə də onun tərkib hissəsi kimi gömrük tənzimlənməsi aşağıdakı məqsədlərə nail olunmasına istiqamətlənmişdir:

- ölkədə bazar iqtisadiyyatının formalaşmasını sürətləndirmək;
- proteksionist və azad ticarət gömrük siyasətlərinin tətbiqi yolu ilə yerli istehsalçı və istehlakçıların, o cümlədən milli iqtisadi maraqların müdafiəsi;
- milli məhsulların dünya bazarına çıxarılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- beynəlxalq əmək bölgüsünə qoşulmaq, xarici dövlət və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqədə əlverişli rejimin dəstəklənməsi.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Ölkəmizdə XİF-in dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

1. İxracın stimullaşdırılması və ixrac mallarının xarici bazara çıxarılması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi;
2. Milli iqtisadiyyatın xarici rəqabətin dağıdıcı təsirindən məntiqə uyğun müdafiə səviyyəsinin təmin edilməsi, eləcə də xarici investisiyaları cəlb etmək üçün gömrük rüsum dərəcələrinin dəyişməsi əsasında əlverişli iqtisadi mühitin formalaşdırılması;
3. Beynəlxalq ticarət-iqtisadi əlaqələrdə regional və beynəlxalq prioritetlərin formalaşdırılması.

Xarici rəqabətin dağıdıcı təsirindən milli iqtisadiyyatın rəqəbat müdafiə səviyyəsinin təmin edilməsi aşağıdakı üç məsələnin həll edilməsini nəzərdə tutur:

1. Daxili bazarın zəruri mallarla doldurulması və ölkənin rəqəbat qabiliyyətli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi;

2. Daxili bazarın və rəqəbat qabiliyyətli əmtəə istehsalçılarının müdafiəsi;

3. Xarici investisiyaların cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin və stimulun yaradılması.

Xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin və stimulun yaradılmasına aşağıdakı üç sahədə nail olmaq olar:

1. MDB üzv ölkələri ilə Gömrük Xidməti rəhbərləri Şurası, İqtisadi Şura, Tədiyyə Şurası çərçivəsində ümumi əmtəə, xidmət, kapital və işçi qüvvəsi bazarı əsasında ümumi iqtisadi, innovasiya və informasiya məkanının formalaşması üçün şəraitin yaradılması nəticəsində;

2. Qabaqcıl sənaye dövlətləri ilə, ilk növbədə dünya iqtisadiyyatında liderliyi, elmi-texniki potensialı, neft sənayesində mühüm layihələrin həyata keçirilməsi üçün lazımi resurslara və təcrübəyə malik çoxlu sayda iri kompaniyaları olan ABŞ-la iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi sahəsində;

3. Azərbaycanın gömrük ərazisindən kənarda yerləşən Azad İqtisadi Zonaların yaradılması sahəsində.

Yuxarıda sadaladığımız vasitələr əsasən iki qrup tənzimləmə metodunda birləşdirilir.

Bunlar:

1. XİF-in gömrük-tarif (iqtisadi) tənzimlənmə metodu;

2. XİF-in qeyri-tarif (inzibati) tənzimlənmə metodu.

Gömrük-tarif tənzimlənməsi malların idxal və ixrac rüsum dərəcələrinin müəyyən edilməsi və bu rüsum dərəcələrinin qaldırılıb - endirilməsi ilə xarici ticarət dövryyəsinə təsir etməklə həyata keçirilir.

XX əsrin ortalarında XİF-in tənzimlənməsində qeyri-tarif metodları (QTM) mühüm yer tuturdu. Sosialist sistemi çıxmaqla dünya üzrə xarici ticarət dövryyəsinin əksər hissəsinə kəmiyyət məhdudlaşdırılması tətbiq edilirdi.

Əksər İEO-də müdafiə tədbirlərindən istifadəyə tədrici dönüş XX ərin 60-cı illərindən hiss edilməyə başladı. QTM ticarət-siyasi vasitələr arenasında ilk yerlərdən birini tutur. Hazırda dünyanın xeyli sayda inkişaf etmiş ölkəsi QTM-in iki mindən çox növündən istifadə edir.

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 16-26.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 16-26.

Kənardan elə görünür ki, XİF-in gömrük-tarif tənzimlənməsinin əsas məqsədi sərhəddən keçirilən mallardan gömrük rüsumları və vergilər tutmaqla dövlət xəzinəsini doldurmaqdır. Lakin bu belə deyil. Dövlət gömrük rüsum dərəcələrini bu və ya digər tərəfə dəyişməklə öz iqtisadi maraqları, XİF iştirakçılarının maraqları və yerli istehlakçıların maraqları arasında kompromis tarazlıq axtarmalıdır. Bu üçbucağı balanslaşdırmaq isə kifayət qədər çətin məsələdir.

Gömrük tarifi dövlətin gömrük sərhədində keçirilən mallarda tutulan gömrük rüsumlarının məcmusunu özündə əks etdirir. Gömrük tarifi idxal, ixrac və tranzit gömrük rüsumlarına cəlb edilən malların təsnifatı ilə əmtəə nomenklaturasına uyğun həyata keçirilir. Gömrük tarifi xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin qiymət əmələgətirmə mexanizmi ilə fəaliyyət göstərən əsas vasitədir. Səmərəli fəaliyyət göstərə bilən gömrük-tarif tənzimlənmə mexanizmi ilə fəal və çevik gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi, həmçinin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və iqtisadi maraqların qorunması üçün əsas şərtidir. Gömrük tarifi həm proteksionist, həm də fiksəl funksiya daşıyır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə gömrük rüsumları dedikdə ölkəyə xarici mal gətirilərkən və ya ölkədə istehsal olunmuş mallar xaricə çıxarılanda gömrük orqanları tərəfindən alınan məcburi ödənişlər başa düşülür. Birinci halda alınan rüsumlara idxal, ikinci halda isə ixrac rüsumları deyilir. Bunlardan başqa tranzit rüsumları da vardır ki, bu da hər hansı bir malın heç bir dəyişikliyə məruz qalmadan ölkəyə gətirilməsi və ölkə sərhəddinin digər hissələrində yenidən çıxarılması zamanı alınan rüsumlardır.

İdxal və ixrac rüsumları arasında daha çox praktiki əhəmiyyət kəsb edən idxal rüsumudur. İxrac rüsumu isə əvvəlki tarixi əhəmiyyətini itirmişdir və yalnız bəzi hallarda malların ölkədən çıxarılması ölkənin iqtisadi maraqlarına uyğun gəlmədikdə tətbiq olunur.

Bütün dünya ölkələrində gömrük rüsumlarının əsas hissəsini idxal rüsumları təşkil edir. İdxal rüsumları ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən mallardan alınan və aşağıdakı məsələlərin həlli üçün müəyyən olunan rüsumlardır:

-milli istehsalçıların arzu olunmaz xarici rəqabətdən mühafizəsi, habelə ölkənin dünya iqtisadiyyatı sistemində səmərəli integrasiyası üçün şərait yaradılması;

- ölkənin ticarət və tədiyyə balanslarının tələbləri mövqeyindən idxal və ixrac arasında nisbətin optimallaşdırılması;

- ölkənin ərazisinə gətirilən malların çeşidinin və strukturunun səmərələşdirilməsi;

- ölkədə malların istehsalı və istehlakı strukturunda mütərəqqi şəraitin yaradılması;

- ölkə büdcəsinin gəlir hissəsinin artırılması;

- ixrac gömrük rüsumları;

Ölkə ərazisində istehsal olunan və onun hüdudlarından kənara çıxarılan mallar üçün ixrac rüsumları müəyyən edilir. Bu rüsumların tətbiqi aşağıdakı məqsədləri daşıyır:

- ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması, daxili bazarın daha da zənginləşdirilməsi, milli iqtisadiyyat üçün lazımi malların ölkə ərazisi hüdudlarından kənara çıxarılmasının məhdudlaşdırılması;

- mal istehsalı üçün xammal və ilkin emal məhsullarının ixracının dayandırılması, yüksək texnologiya və yüksək emal dərəcəsinə malik malların ixracının stimullaşdırılması;

- ölkə büdcəsinin gəlir hissəsinin artırılması.

Dünyanın bir çox ölkələrində, xüsusilə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə idxal

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 16-26.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 16-26.

rüsumlarına nisbətən ixrac rüsumları çox nadir hallarda tətbiq olunur.

Tranzit rüsumlar ölkə ərazisi ilə digər ölkəyə (tranzitlə) aparılan mallardan alınan rüsumlardır. Onlar aşağıdakı hallarda təyin oluna bilər:

- ölkə ərazisinə müəyyən qrup malların axınının tənzimlənməsi məqsədilə;
- dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşdırılması məqsədilə.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə qeyri-tarif məhdudiyyətlər də tətbiq edilir.

Qeyri-tarif məhdudiyyətlər xarici malların daxili bazara nüfuz etməsinin qarşısını alan məhdudlaşdırma-qadağan xarakterli tədbirlər kompleksidir.

Bu tədbirlərin məqsədi idxalçı ölkənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi ilə yanaşı əhalinin həyat və sağlamlığının, ətraf mühitin, əxlaqın, dinin və milli təhlükəsizliyin qorunmasıdır. Qeyri-tarif məhdudiyyətlərin rəngarəng olmasına baxmayaraq onları iki böyük qrupa bölmək olar:

1) iqtisadi tədbirlər;

2) inzibati tədbirlər.

İqtisadi QTM-ə aşağıdakılar daxildir:

- xüsusi növ rüsumlar;
- müxtəlif vergi və yığımlar;
- idxal depozitləri;
- valyuta tənzimlənməsi tədbirləri.

İnzibati QTM-ə aşağıdakılar daxildir:

- Embarqo;
- lisenziyalaşdırma və kvotalaşdırma;
- ixracın məhdudlaşdırılması;
- monopolist tədbirlər;
- standart və texniki normalardan istifadə edilməsi;
- əlavə gömrük sənədləri və əməliyyatları.

Aparılan nəzəri və faktiki təhlilin nəticələrinə əsaslanaraq bu qənaətə gəlirik ki, perspektiv dövrə Azərbaycan Respublikasında davamlı iqtisadi əlaqələri sisteminə səmərəli şəkildə qovuşmuş tarazlı inkişaf etmək qabiliyyətinə malik olan, dinamik milli iqtisadi sistemin formalaşmasının konkret strategiyası çıxış edir. Bu strategiyanın məqsədləri isə aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- daxili bazarın bütövlüklüyünün təmin edilməsi;
- dünya təkrar istehsal strukturunun üzvi tərkib hissəsi kimi çıxış edən diversifikasiya olunmuş ixrac potensialının təşəkkülü;
- ÜTT-yə üzvlük vasitəsilə Azərbaycanın beynəlxalq ticarət sistemində səmərəli və bərabər əsasda iştirakı.

Həmin strategiyanın həyata keçirilməsi üsulu kimi isə struktur və xarici iqtisadi siyasətlərin sintezi çıxış edir. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə milli iqtisadi siyasətin bu variantının üstünlüyünü bir çox xarici və yerli iqtisadçılar da təsdiqləyirlər. Məsələn, Rusiya iqtisadçısı V.Sokolov qeyd edir; «İqtisadi sferada dövlətin məqsədləri haqqında söylənilən bütün mülahizələri nəzərə alsaq, optimal variant kimi, fikrimizcə milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə vahid kompleks keyfiyyətində daxil olması istiqaməti məqbul hesab edilə bilər. Bu cür kursu fərqləndirən cəhət struktur tənzimlənməsi və xarici iqtisadi siyasətin üzvü

şəkildə əlaqələndirilməsidir».

Bu baxımdan milli iqtisadiyyatımızda özünün texnoloji səviyyəsini yüksəltməyə və dünya bazarında rəqabətə uyğun milli istehsal kompleksləri yaratmağa imkan verə bilən struktur və yenidənqurma həyata keçirilməlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən ölkədəki mövcud durumu araşdırsaq görə bilərik ki, aşağıdakı 3 problemi həll etmək zərurəti milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması baxımından qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinin zəruriliyini şərtləndirmişdir:

- ölkə iqtisadiyyatını səmərəli şəkildə dünya təsərrüfat sistemində integrasiyası;
- sistem transformasiyasının həyata keçirilməsi;
- iqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması.

Qeyd etmək lazımdır ki, artıq ilk iki problemin həlli istiqamətində nailiyyətlər əldə edilmişdir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin və bütövlükdə ölkənin təsərrüfat həyatının liberallaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Struktur yenidən qurulması vəzifəsi də diqqətdən kənarda qalmamışdır. İqtisadçı alimlərimizin əksəriyyəti bu problemin həllinin zəruriliyini qeyd etmişlər.

Bu qeyd olunanlarla yanacaq-xammal ixracının rolunu kiçiltmək istəmirik. Yalnız onu demək istəyirik ki, bu cür ixracın iqtisadi artıma stimullaşdırıcı təsiri əldə edilən gəlirlərin artım potensialı yüksək olan sahələrin canlandırılmasına və qabaqcıl texnoloji yeni istehsalatların qurulmasına yönəldilməsi şərti daxilində baş verə bilər. Başqa sözlə desək, sırf xarici iqtisadi tənzimləmə tədbirləri vasitəsilə dünya təsərrüfatına integrasiyasının struktur problemlərinin həll edilməsi mümkün deyildir. Həmin vəzifənin icrası sahə-struktur prioritetlərinin reallaşdırılmasını hədəfləyən sənaye siyasətinə əsaslanmalıdır. Respublikamızın qarşısında duran vəzifə nəyin bahasına olursa-olsun beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək deyil, mövcud potensialımıza uyğun olaraq dinamik müqayisəli üstünlüklərə əsaslanaraq, global təsərrüfata üzvi şəkildə qovuşmaqdır. Beləliklə, bu qənaətə gəlirik ki, strukturun yenidən qurulmasının həyata keçirilməsi və xarici iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi qarşılıqlı şəkildə əlaqəli məsələlərdir. Lakin onların həlli zamanı ön mövqeyə struktur siyasəti çıxarılmalıdır.

Tamamilə aydındır ki, qısa və orta müddətli dövrdə iqtisadi siyasətə bu cür yanaşma xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə proteksionizm elementlərinin daxil edilməsini zərurətə çevirmiş olur. Bu zaman iqtisadiyyatın sistem transformasiyasının başa çatdırılmasını da diqqətdən kənarda qoymaq olmaz. Məhz bu vəzifənin yerinə yetirilməsi ilə əsl bazar və səmərəli rəqabət mühitinin formalaşmasını təmin edə bilər ki, sonda düşünülmüş proteksionizm tədbirlərinə əsaslanan xarici iqtisadi siyasətinin təsirini artırmış olur. Əks təqdirdə, daxili bazarın himayəsi yalnız səmərəsiz istehsal şəraitinin qorunmasına, ölkənin istehsal bazasının zəifləməsinə və xarici bazarlardan asılılığın güclənməsinə gətirib çıxara bilər.

Bu zaman yaddan çıxarmaq olmaz ki, struktur prioritetlərinin düzgün müəyyən edilməsi nəticəsində proteksionizm tədbirlərinin inkişaf elementləri zəif olan sahələrə maliyyə yardımları ilə əlaqədar həyata keçirilməsi ön ağır nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, bazar qüvvələrinin təsiri altında həyata keçirilən sadəcə struktur yenidənqurulması hazırkı mərhələdə məqsəd kimi müəyyən edilməməlidir.

Bu proses sənayecə inkişaf etmiş bütün ölkələrdə daimi xarakter daşıyır və müasir dövrdə iqtisadi tərəqqinin zəruri minimum şərti kimi çıxış edir. Mövcud durumu nəzərə alsaq, əsas diqqəti fikrimizcə, dünya təsərrüfatına struktur adaptasiyası vəzifəsi üzərində cəmləşdirilməlidir. Məqsədimiz ayrı-ayrı rəqabətqabiliyyətli istehsalların qurulmasından deyil, canlı, bütöv milli təsərrüfat orqanizminin formalaşmasından və bu əsasda dünya təsərrüfatına integrasiyadan ibarət olmalıdır. Dövlət tənzimlənməsi miqyasının azaldılması xarici əlaqələrin daha da liberallaşması yalnız bu məsələ həll edildikdən sonra gündəliyə çıxarıla bilər.

Analoji tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı mütərəqqi dünya təcrübəsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Belə ki, bir çox dövlətlər struktur adaptasiyası dövrünü yaşamışdır. Bu proses Fransada keçən əsrin 40-cı illərin sonundan 60-cı illərin sonuna kimi, Yaponiyada 50-ci illərin əvvəllərindən 70-ci illərin ortalarına kimi, Cənubi Koreyada 60-cı illərin əvvəlindən 80-ci illərin ikinci yarısına kimi olan dövrləri əhatə etmişdir.

Cənubi Koreyada həmin məqsədi hədəfləyən iqtisadi siyasətin əsasında növbəti üç əsas tədbirin həyata keçirilməsi dururdu: investisiya ehtiyatlarının artırılması məqsədi ilə əmanətlərin stimullaşdırılması; milli valyutanın məzənnəsinin aşağı salınması; öncül sahələrə yardım göstərilməsi. Burada dünya iqtisadiyyatına integrasiya idxalın liberallaşdırılması yolu deyil, ixracın stimullaşdırılmasından başlanmışdır. İxracatçılar mütəmadi olaraq mövcud duruma uyğunlaşdırılan bir sıra güzəştlərdən istifadə edirdilər. Perspektiv ixrac islahatlarında istehlak olunan idxal malları üçün güzəştli rejim tətbiq olunur. Yeridilən siyasət baxımından səmərəsiz hesab edilən idxal isə məhdudlaşdırılır, hətta birbaşa qadağan olunurdu. Nəticədə Cənubi Koreyada ixracatın artımında böyük nailiyyətlər əldə etmiş oldu.

Tayvan iqtisadiyyatı da buna bənzər inkişaf etmişdir. Bu ölkədə milli ixrac potensialının əsasını təşkil edən iqtisadiyyatın qabaqcıl sahələrinə aid bir sıra müəssisələr ilk mərhələdə, hətta dövlət investisiyaları hesabına qurulur və sonradan tədricən özəlləşdirilir.

Bu ölkələrə, habelə Yaponiya və müvafiq strategiyaya əməl edən digər dövlətlərə xas olan ümumi cəhət məhz inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə mütənasib şəkildə, tədricən ixrac potensialının inkişafı və ixracın stimullaşdırılması siyasətindən idxalın liberallaşdırılmasına keçid olmuşdur.

YEKUN

Bu cür struktur adaptasiyasının həyata keçirilməsi ilk növbədə, milli istehsal potensialının və dünya bazarında meyllərin təhlil edilməsini və bu əsasda dünya təsərrüfatındakı mövqelərimizin və perspektiv sahələrin aşkara çıxarılmasını tələb edir. Yalnız, bundan sonra, tənzimləmə mexanizminin bütün imkanlarından istifadə etməklə həmin sahələrin inkişafı üçün şərait yaradılmalı, eyni zamanda, inkişaf elementləri olmayan bəzi istehsalların ləğv edilməsi proqramları işlənəməlidir. Akademik Z.Səmədzadə bu barədə deyir: «... Yeni müstəqil respublikanın iqtisadi inkişaf imkanlarını qiymətləndirmək çox məsuliyyətli iş sayılmalıdır. Bu halda yaradılmış istehsal-texniki potensial dağıdılmamalıdır, ona biganəlik göstərilməməlidir, əksinə, bu potensial çox əsaslı şəkildə inventarizasiya edilməli, respublikanın milli dövlət mənafeələrinə uyğun gəlməyən, ekoloji cəhətdən zərərli sahələrin inkişafı dayandırılmalı, inkişaf elementləri olan, mən xüsusilə vurğulayıram, inkişaf elementləri olan isteh-

sal sahələrinin dirçəldilməsinə qayğı göstərilməlidir». İdxal siyasətinin müəyyən edilməsi zamanı konkret malların, nəinki, istehsalındakı mövcud durum nəzərə alınmalı, eyni zamanda həmin malın milli iqtisadiyyatın strukturundakı yeri və beynəlxalq əmək bölgüsü baxımından perspektivləri də diqqətdən yayınmamalıdır.

Ayrı-ayrı mallara münasibətdə proteksionist rejim konkret məqsəd daşımali və bu məqsəd əldə olunduqca yumşaldılmalıdır. İnvestisiya resurslarımızın mövcud vəziyyəti müvafiq siyasətin, bir qayda olaraq, artımın təkanverici qüvvəsi olan ixracın «lokomotivləri» olan sahələrə və istehsallara yönəldilməsini tələb edir. Bu öncül istiqamətlər isə dövlət orqanları ilə sahibkarlıq qurumlarının sıx əməkdaşlığı nəticəsində aşkara çıxarılmalıdır. Təklif olunan strategiyanın həyata keçirilməsi mexanizminə gəldikdə isə fikrimizcə, o bir tərəfdən formalaşmaqda olan bazarın verdiyi impulsları təhrif etməməli, azad sahibkarlığın təşəbbüskarlığını boğmamalı, digər tərəfdən qarşısına qoyduğu məqsədlərə nail olmağa imkan verməlidir. Həmin tələblər isə induktiv planlaşdırma çərçivəsində təmin edilə bilər. Bu zaman təkcə məqsədlər (məsələn, dünya bazarındakı pay, xarici ticarətin strukturu, istehsalda ixracın, istehlakda idxalın payları və s.) deyil, bazar subyektlərini müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunması istiqamətində təhrik edən tənzimləmə alətlərilə də müəyyən edilir.

Göstərilən halda əsasən iqtisadi alətlərdən (məsələn, rüsumlar, vergilər, kreditlər, subsidiyalar, mükafatlar və s.) istifadə olunur. Onların tətbiqinin ümumi prinsipi kimi isə açıq bazar mühitinə daxil olarkən çətinliklərlə üzləşmiş müəssisələrə yardımın səviyyəsinin tədricən azaldılması çıxış edir. Bu cür yardım təsərrüfat subyektlərinin sadəcə xarici rəqabətdən müdafiə edilməsinə deyil, onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir.

Bütünlükdə bunlar isə, milli iqtisadiyyatı neqativ təsirlərdən qorumaq, onun beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq sistemində iştirakını optimallaşdırmaq, bazarında yerli istehsalçıların mövqelərini möhkəmləndirmək və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi zəruriliyini şərtləndirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Авдокушин Е.Г. Международные экономические отношения. М., Юрист, 2009.
2. Ахмедов А.К. Теоретические и методологические проблемы внешнеэкономических связей, Баку, 2009.
3. Səfərov S.İ. İqtisadi siyasət strategiyası: konseptual əsaslar, Bakı, 2000.
4. Səmədzadə Z.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatı XXI əsrdə: inkişaf, mərhələlər, problemlər. "Azərbaycan XXI əsrin astanasında" Respublika elmi-praktik konfransının materialları, Bakı, 1997.
5. Семенов К.А. Международные экономические отношения, М., Гадарика, 2008.
6. Синцкий Б.И. Современные формы и методы международной торговли, М., 2009.
7. Государственное регулирование рыночной экономики, Издательство «Дело», Москва, 2001, ст.278.

*Асланов Хабиь Гусейн оглы, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса,
Адрес: AZ 1122, г.Баку, Азербайджан, Г.Зардаби 88^а
E-mail: dosent1966@mail.ru
© Асланов Х.Г., 2018*

Р Е З Ю М Е

РОЛЬ ТАМОЖЕННОЙ СЛУЖБЫ В ГОСУДАРСТВЕННОМ ВМЕШАТЕЛЬСТВЕ В МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

В статье подчеркивается необходимость широкомасштабной интеграции нашей республики в мировую экономическую систему, а так же роль регулирования внешнеэкономических связей в развитии национальной экономики. В условиях современной глобализации возможно нормальное функционирование внешнеэкономических связей без государственного регулирования, тогда как вмешательство во внешнеэкономическую деятельность слабее, чем было раньше, но оно также важно и сегодня. Для этого раскрыта сущность потенциала развития внешнеэкономических связей, проанализирован мировой опыт и обоснована актуальность проблем.

По результатам теоретического и фактического анализа разработана конкретная стратегия для динамичной национальной экономической системы, которая в период устойчивых экономических отношений имеет сбалансированное развитие в Азербайджанской Республике. С этой точки зрения необходимо осуществлять строительство и реконструкцию народного хозяйства, что позволит повысить его технологический уровень и создать национальные производственные комплексы, соответствующие конкуренции на мировом рынке.

Таким образом, необходимость государственного регулирования внешнеэкономической деятельности была обусловлена защитой национальной экономики от негативных последствий, оптимизацией ее участия в системе международного экономического сотрудничества, укреплением позиций местных производителей на рынке и обеспечением экономической безопасности страны.

В конце статьи был дан ряд рекомендаций и рекомендаций по регулированию внешнеэкономической деятельности в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: экономическое регулирование, таможенный тариф, экономическая безопасность, административное регулирование, импортные пошлины, экспортная пошлина.

Aslanov Habil Huseyn, associate professor

Baku Business University,

Address: AZ 1122, Baku, Azerbaijan, H.Zardabi st. 88^a,

E-mail: dosent1966@mail.ru

©Aslanov H.H., 2018

A B S T R A C T

ROLE OF CUSTOMS SERVICES IN STATE INTERVENTION IN INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

In the article, it is predictable that the broader integration of the republics into the global economic system, the role of the regulation of external economic constraints in national economies. In the modern world, globalization can normalize the function of external non-economic connections without state regulation, and then, as a non-external economic activity, weaker than before, but it is also important today. For this reason, it is possible to reveal the potential of the development of external economic relations, which has been studied by the international community and is actualized by the problem.

The conclusions of the theoretical and practical analysis of the conclusions of a concrete strategy for the dynamic national economic system, in the period of stable economical relations have a balanced development in the Azerbaijan Republic. With this point of view, it is important to build and build a national economy, which will enable it to develop its technological level and to create national productive complexes, corresponding to the competitiveness of the market.

Taking into consideration the fact that the external economic regulation of the state regulation of the national economy has been negatively affected, the optimization of the system of the international economic freedom, the strengthening of the positive market makers and the economic security of the region.

In the concessionary articles there are recommendations and recommendations on the regulation of foreign economic activity in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: economic regulation, customs tariff, economic security, administrative regulations, import duties, export duty

Kuzmenko Halyna,
PhD in Economics, Honored Economist of Ukraine,
Associate Professor of the Department of Audit and Taxation,
Central Ukrainian National Technical University,
Address: 25006, m., Kropyvnytskyi,
University of Ave., 8, Ukraine,
E-mail: galina.leda@gmail.com
Shalimova Nataliia,
Doctor of Economics, Professor,
Dean of the Faculty of Accounting and Finance,
Central Ukrainian National Technical University,
Address: 25006, m., Kropyvnytskyi,
University of Ave., 8, Ukraine, Ukraine,
E-mail: nataliia.shalimova@gmail.com
©Kuzmenko H., Shalimova N., 2018

UDC 657.37:657.446

**THE DISCLOSURE OF EVENTS AFTER THE BALANCE SHEET DATE
RELATED TO THE STATUS OF THE COMPANY AS A TAXPAYER:
PECULIARITIES OF UKRAINIAN PRACTICE**

A B C T R A C T

The article is dedicated to the problem of the disclosure of events after the balance sheet date related to the status of the company as a taxpayer in Ukraine practice. The objective of the paper is to determine the events and situations Related to the Status of the Company as a Taxpayer which can be classified as events after the balance sheet date, and the disclosure of the mechanism of peculiarities of their disclosure. The discussion of the paper emphasized that the content of the financial statements concerning the disclosure of the information about the place of the company in a complex system of tax relations does not fully correspond to the information demands of its users, its qualitative characteristics and principles of training.

The need to disclose the information about tax relations of an enterprise is a consequence of the qualitative characteristic of financial reporting as appropriateness and two principles of its preparation are the principle of full coverage and the principle of continuity of activities.

The mechanism for ensuring compliance with the principle of preparing financial statements as a "principle of full coverage" should be based on the need to allocate in the category of "events after the balance sheet" events and circumstances that are related to tax relations of the enterprise. These events should be classified into two groups: those that arose after the balance sheet date and those that provide additional evidence of the conditions and circumstances that existed on the balance sheet date. Such events, in accordance with the

requirements of national legislation and accounting regulations (standards), should be taken into account in the preparation of financial reporting and covered in the notes to the financial statements.

INTRODUCTION

Financial reporting should include all information about the actual and potential consequences of business transactions and events that may affect users' decisions. This requirement was formulated as the principle of complete presentation in article 4 of the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting" [7]. Therefore application of principle of complete presentation requires special attention toward the events after the date of the balance. In practice, after reporting, the circumstances may arise that can have a significant effect on the financial position of a company. For example, in January an enterprise received tax report-decision based on the results of in-office audit conducted in December. This information should be available for the user of financial reporting, as far as it is important for understanding and estimation of business prospects and without similar explanations, the user of the financial reporting could be misguided. Therefore, circumstances or events that took place after the reporting date should be represented in the financial reporting.

Theoretical and applied studies of the problems of the formation and presentation of financial reporting were considered in the works of many well-known national and foreign economists, in particular: in the monograph by S.F. Holov "Accounting in Ukraine: Analysis of the Status and Prospects of Development" [3], and in a separate section devoted to the events after the balance sheet date is in the textbook "Reporting of Enterprises" edited by H.M. Davydov [2]. But, in our opinion, information on the place of business in a complex tax system is not fully disclosed in the financial reporting and, unfortunately, this issue remains beyond the attention of scholars and practitioners.

The purpose of the study. The objective of this study is to determine the events and situations Related to the Status of the Company as a Taxpayer which can be classified as events after the balance sheet date, and the disclosure of the mechanism of peculiarities of their disclosure.

RESULTS AND DISCUSSION

Problems of taking into account the events after the balance sheet date are devoted to one of sections in the Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements" [10]. In the international practice these issues are regulated by International Accounting Standard 10 "Events after the reporting period" [5]. According to Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements" events after the balance sheet date are the event that occurs between the balance sheet date and the date of approval of the financial reporting prepared for disclosure by the

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 27-36.

Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 27-36.

management. The information had or may have an impact on the financial position, performance and cash flows of the company (paragraph 3) [10].

In an appendix to the According to Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements" there are specified examples of events, which denote the circumstances that took place after the dates of the balance.

In determining the amount and materiality of the information about tax relations of a company that should be classified as events after the balance sheet date, there should be used qualitative characteristics and principles of preparation of financial statements and requirements of the Tax Code of Ukraine [11], as well as other normative documents of the State Tax Service, which gives details of its requirements.

Unfortunately, the circumstances, which relate to the tax mutual relations of enterprises, are almost absent. There, in our view, could be included such situation and events:

- receiving of decisions from supervisory authorities about an inspection in the future;
- issue of legislative acts on tax questions, that influence activity of enterprise;
- procedures of administrative appeal and trials on tax questions concerning circumstances that raised exceptionally after the date of the balance:
 - changes in taxation, for example, change of rates of the taxes or tax law, accepted or declared after the date of the balance, that influence current and postponed tax assets and obligations;
 - received conclusions from supervisory authorities concerning the return of corresponding amounts from a corresponding budget;
 - receipt of tax requirements;
 - assumption of tax debt, in relation to which the term of limitation of actions has passed after the date of the balance as hopeless.

An indicative list of generalized event groups can be as follows:

- (1) Advice on taxes.
- (2) Inspections of controlling bodies.
- (3) Tax reports and decisions.
- (4) Unfinished administrative appeal and litigation procedures concerning tax issues.
- (5) Tax claims.
- (6) Tax collateral.
- (7) Administrative seizure of property.
- (8) Depreciation and deferral of monetary obligations or tax debt.
- (9) Unsecured tax debt.

It is possible to distinguish such groups of events, which take place after the dates of the balance:

- those, which confirm circumstances that existed before the date of the balance; those, which specify the circumstances which took place after the reporting date;

– and those which specify that the financial reporting cannot be formed according to the principle to continuousness.

Such grouping is fundamentally important, because it involves different actions of accountant in each situation during the formation of the financial reporting (Fig. 1).

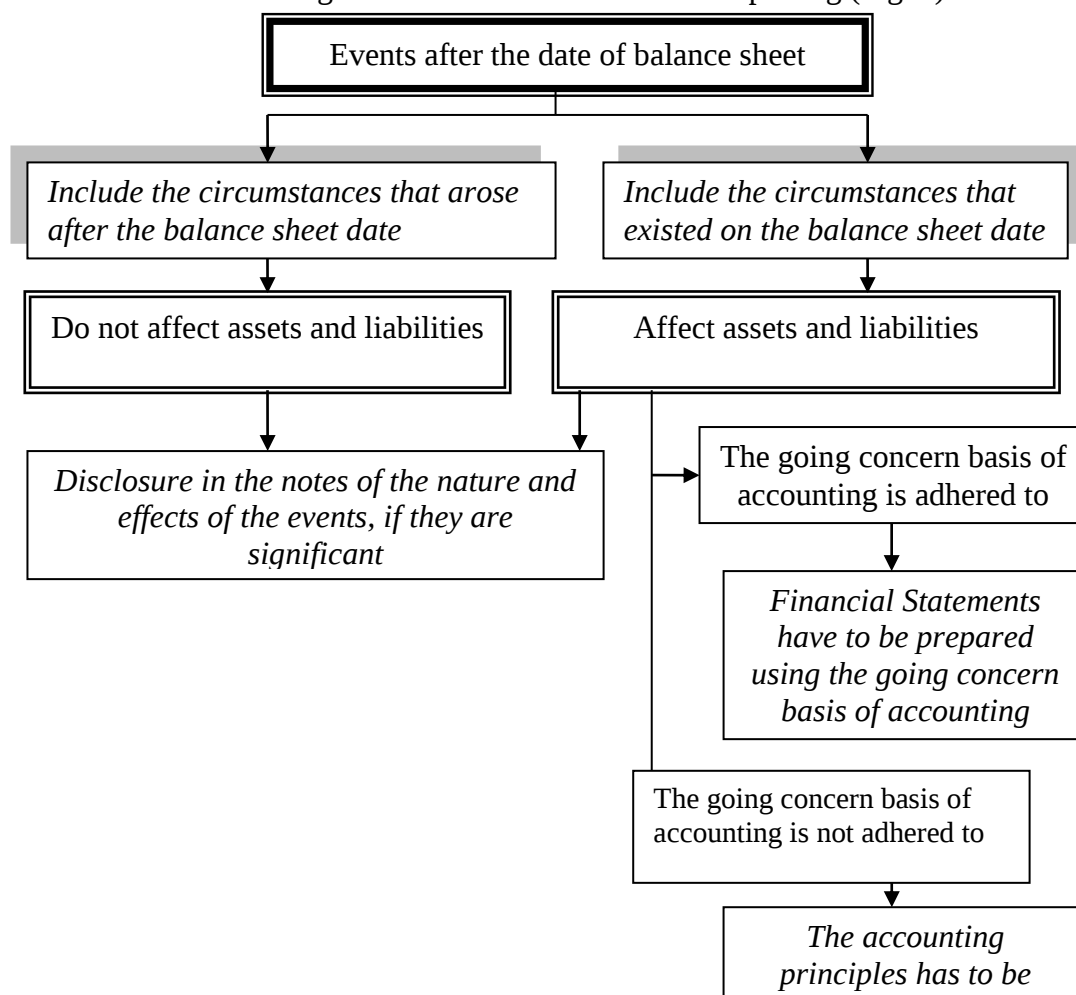

Figure. 2 The mechanism of disclosure the events after balance sheet date

Source. Compiled by the author using the National and International Standards [4; 5; 7; 9; 10].

Appendix B to According to Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements" [10] provides examples of events that indicate circumstances that arose after the balance sheet date. Unfortunately, they do not have the circumstances in connection with tax relations of enterprises.

Such events, to our mind, may include:

- decision-making on conducting inspections by the controlling bodies;
- adoption of legislative acts on tax issues that affect the activities of a company;
- procedures of administrative appeals and litigation on tax matters in circumstances that have arisen exclusively after the balance sheet date;

- changes in taxation, for example, changes in tax rates or tax laws adopted or declared after the balance sheet date that affect current and deferred tax assets and liabilities;
- the received conclusions of the controlling bodies on the return of the corresponding amounts of funds from the corresponding budget;
- obtaining tax claims;
- the recognition of a tax debt in respect of which the limitation period has expired after the balance sheet date is unreliable.

Such events do not require correction of the information in financial statements. They are disclosed in the notes so that the financial statements do not mislead their users. Note that disclosure in the notes is not mandatory for all events, but only for the information that will affect the ability of users to make appropriate assessments and make decisions (paragraph 17 of According to Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements" [10]), i.e. only the events with the substantial consequences. Disclosure involves not just the provision of information but also the assessment of the impact of the event on the result or the rationale for impossibility to make such an assessment (paragraph 23 of According to Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements" [10]). Consequently, the notes to the financial statements should disclose the nature of the event, the assessment of the financial result or the assertion that such an assessment is impossible.

The methods for disclosing events after the balance sheet date may be as follows: explanation, additional information or description, cross-references in the case of a direct relationship between certain articles, tables for more detailed information, etc. The information is prepared as if the event occurred on the balance sheet date. Text explanations accompany the words "if", "in this case", and so on.

Example 1. *Disclosure of events after the balance sheet date that occurred after the reporting date and do not require correction in the financial statements.*

An excerpt from the notes to the financial statements: "The enterprise on 31.11.2017 has accounts receivable on settlements with a budget of UAH 10,0 thousand which arose as a result of the excess of the paid amount of the monetary obligation for the payment of land. On December 15, 2017, the company filed an application for the repayment of excessive paid-up cash commitments to the current account. On December 28, 2017, the controlling body prepared the conclusion on the return of the corresponding amounts of funds from the relevant budget and passed it on to the relevant body of the State Treasury of Ukraine. On the basis of the received conclusion, the State Treasury body on January 5, 2018, repaid excessively paid monetary liabilities. If the conclusion of the controlling body had been prepared earlier, the repayment of funds took place in 2017 which would reduce the balance of receivables and increase the balance of funds by UAH 10.0 thousand".

Events, that provide additional proofs of terms and circumstances that existed upon the date of balance, influence the estimations used during the formation of reports. Ignoring of such circumstances does not provide reliability of the reports. Such events, as a rule, contain information that would be represented in the accounting, if it were noted before the reporting date. They are called corrected, as far as specified events require adjustment of the financial

reporting (paragraph 6 of the According to Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements"). It is necessary to specify again, that the According to Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of the errors and changes in financial statements" does not contain circumstances that are related to the tax mutual relations of enterprises. To that list of, in our view, could be included:

- receipt from the supervisory authorities the notices-decisions according to the results of the inspections conducted in the previous year;
- exposure of errors or violations of tax law, that resulted in mixture of data of the financial reporting;
- received tax consultation which influence definition of tax obligations in the last year;
- cancellation or recall of decisions of supervisory authorities for previous years;
- admission of tax debt as bad that aroused in the result of circumstances beyond reasonable control.

Filled data to financial reporting after the date of balance change can influence all these elements. The common rule of reflection of changes testifies that correcting of assets and obligations is necessary by means of revising of entry or making of additional records in accounting. Balance of undistributed profit is not used in the reflection of corrections.

Example 2. *Correction of financial statements as a result of events after the reporting date which provide additional evidence of the conditions and circumstances that existed on the balance sheet date.*

An excerpt from notes to financial statements: "In December 2017, the company conducted a documentary planned inspection. In January 2018, a tax notice was received – the decision that included a monetary obligation of UAH 200,000. The company fully agrees with the decision of the controlling authority. In this situation, we increased the company's expenses and current liabilities by calculating with the budget by 200.0 thousand UAH, although they did not exist on the balance sheet date. Adjustments were made by recording: debit 94 "Other operating expenses", credit 64 "Settlements with the budget. Amount of 100,0 thousand UAH. was included in other operating expenses in the statement of financial results for 2017".

Let us consider the definition of the characteristics of the information that should be disclosed in the event after the balance sheet date. In our opinion, in this case, the requirements of materiality of information should be used. As Kucherenko T. states, the very essence of information, along with such indicator as "the ratio of costs and benefits" are the main criteria for the operation of the principle of full coverage [6].

Since international financial reporting standards do not rigorously determine the formats of financial statements, the only criterion for submitting an amount to a separate article or combining it with other amounts is materiality.

The Conceptual Framework for Financial Reporting [6], prepared by the International Accounting Standards Board, states that materiality is an aspect of relevance to each entity that is based on the nature or amount (or both) of the articles to which this information relates in the context of the financial statements of the individual entity. Therefore, it is stressed that the

Board can not specify a single qualitative threshold for materiality or determines in advance what may be relevant in a particular situation.

It is noted that materiality of the information is determined by the relevant national accounting standards or international standards of financial reporting and management of the company but in other provisions (standards) there is no reference to it. The Ministry of Finance of Ukraine has developed methodological recommendations on the application of materiality in accounting (letter dated 29.07.2003, N 04230-04108 [8]).

Materiality is the characteristics of the accounting information that determines its ability to influence the decisions of users of financial reporting. The threshold of materiality is the absolute or relative value which is a quantitative sign of materiality of the accounting information. Significance of accounting information is its quantitative and qualitative characteristics, important for users of such information.

The objects of application of materiality are: activity of the enterprise as a whole, separate business transactions and objects of accounting, articles of financial reporting. It is noted that the application of materiality for the presentation of articles in the financial statements is carried out, if the forms of financial statements are not set by accounting regulations (standards) or other regulatory acts. Since the additional requirements for displaying information in the notes are not set by the state authorities, then in this case the requirements of materiality should be used.

An entity shall separately disclose each material class of similar articles and the articles of distinctive character or function unless they are irrelevant. It is noted that financial statements are the result of processing a large number of transactions or other events that are grouped into classes according to their nature or function. The final stage in the process of grouping and classification is the presentation of condensed and classified data that form the lines in the financial statements. If a single line is not significant, it is grouped together with other articles directly in these reports or in the notes. An article that is not sufficiently substantiated to justify its separate presentation in the financial statements may, however, be a sufficient material to be presented separately in the notes.

The methodological recommendations prepared by the Ministry of Finance of Ukraine [8] set out general principles for disclosure of articles in the financial statements:

1. Each significant article should be presented separately in the financial statements, and non-essential articles should be combined with articles of a similar nature or functions.

2. Materiality of the article is determined by its size and nature which is considered together. Separate, of the same kind of accounting objects appropriate to combine into one article, even if the value of each type of objects is significant.

3. Articles that are significant and of a different nature or function should be submitted separately. In particular, financial statements such as monetary and non-monetary, current and non-current, operating and non-operating, interest and non-interest bearing financial statements can not be combined.

4. An article without content to be presented separately in the financial statements may be a sufficient material for its separate disclosure in the notes to the financial statements.

5. When determining materiality of separate articles, the degree of the relevance of article may be part of materiality of the article in the base indicator.

Table 1 presents the letter of the Ministry of Finance with suggested materiality thresholds for certain business transactions and accounting elements that are relevant when disclosing additional information about status of the company as a taxpayer.

Table 1.

Recommended thresholds for materiality for particular business transactions and accounting elements that are relevant when disclosing additional information about status of the company as a taxpayer

Accounting object	Threshold of materia-lity	object according to which the threshold of materiality is calculated
Assets	5%	Balance of all assets
Liabilities	5%	Balance of all liabilities
Separate types of income and expenditures	2%	Net profit (loss) of an enterprise
Other economical activity and objects of accounting	1-10%	Object does not specify. It is noted: «Taking into account the volumes of activity of the enterprise, the nature of the impact of the object of accounting on user decisions and other qualitative factors that may affect the definition of the threshold of materiality»

Source: compiled by the author using the recommendations on the application of materiality in accounting, developed by the Ministry of Finance of Ukraine [8]

CONCLUSION

Summarizing the results of the study, it should be emphasized that the content of the financial statements concerning the disclosure of the information about the place of the company in a complex system of tax relations does not fully correspond to the information demands of its users, its qualitative characteristics and principles of training.

In our opinion, the need to disclose the information about tax relations of an enterprise is a consequence of the qualitative characteristic of financial reporting as appropriateness and two principles of its preparation are the principle of full coverage and the principle of continuity of activities. It should kept in mind that a significant part of the events occurring in the financial and business activities of the enterprise and associated with the performance of duties of the taxpayer may be classified as events after the balance sheet date, requiring careful treatment of them in determining the order in which they are reflected in the accounts and reporting.

The mechanism for ensuring compliance with the principle of preparing financial statements as a "principle of full coverage" should be based on the need to allocate in the category of "events after the balance sheet" events and circumstances that are related to tax

relations of the enterprise. These events should be classified into two groups: those that arose after the balance sheet date and those that provide additional evidence of the conditions and circumstances that existed on the balance sheet date. Such events, in accordance with the requirements of national legislation and accounting regulations (standards), should be taken into account in the preparation of financial reporting and covered in the notes to the financial statements. This will improve the qualitative characteristics of the accounting information concerning the place of the enterprise in the system of tax relations and its understanding by users.

References:

1. Conceptual basis of financial reporting. Retrieved from: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/392433/file/s.pdf> [in Ukrainian].
2. Davydov, H.M.& Shalimova, N.S. (2010). Financial Statements: Textbook. K.: Znannya (Higher education of the XXI century) + CD [in Ukrainian].
3. Holov S.F. (2007). Accounting in Ukraine: Analysis of the Status and Prospects of Development: Monograph. K.: Centre of Educational Literature [in Ukrainian].
4. International Accounting Standard 1 "Presentation of Financial Statements" Retrieved from: [http://www.minfin.gov.ua/file/link/394609/file/IAS01\(ed_2013\)ua.pdf](http://www.minfin.gov.ua/file/link/394609/file/IAS01(ed_2013)ua.pdf) [in Ukrainian].
5. International Accounting Standard 10 "Events after the Reporting Period" Retrieved from: [http://www.minfin.gov.ua/file/link/394613/file/IAS10\(ed_2013\)ua.pdf](http://www.minfin.gov.ua/file/link/394613/file/IAS10(ed_2013)ua.pdf) [in Ukrainian].
6. Kucherenko T.E. (2012). Features of manifestation of the principle of full coverage in financial reporting. Retrieved from: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=391> [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" of 16.07. 1999 №996-IV (with amendments and additions). Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14> [in Ukrainian].
8. Letter of the Ministry of Finance of Ukraine dated July 29, 2003 №04230-04108 "On the application of criteria of materiality in accounting". Accounting and auditing, 8, 45-46 [in Ukrainian].
9. National Provisions (Standard) of Financial Statements 1 "General Requirements for Financial Statements", approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine of 07.02.2013, No. 73, with amendments and additions Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian].
10. Provisions (Standard) of Accounting 6 "Correction of errors and changes in financial statements", approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine of May 28, 1999 # 137 (with amendments and additions) Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99> [in Ukrainian].
11. The Tax Code of Ukraine dated December 2, 2010 №2755-VI (with amendments and additions) Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/show/2755-17/page2>

*Кузьменко Галина,
доктор философии по экономике, Почетный экономист Украины,
Доцент кафедры “Аудит и налогообложение”,
Центральноукраинский Национальный Технический Университет,
Адрес: 25006, м., Кропивницкий,
Университет пр., 8, Украина,
E-mail: galina.leda@gmail.com*
*Шалимова Наталья,
доктор экономических наук, профессор,
Декан факультета “Бухгалтерский учет и финансы”,
Центральноукраинский Национальный Технический Университет,
Адрес: 25006, м., Кропивницкий,
Университет пр., 8, Украина,
E-mail: nataliia.shalimova@gmail.com*
©Kuzmenko H., Shalimova N., 2018

АННОТАЦИЯ

РАСКРЫТИЕ СОБЫТИЙ ПОСЛЕ ДАТЫ БАЛАНСА, СВЯЗАННОЙ С СОСТОЯНИЕМ КОМПАНИИ КАК НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА: ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКОЙ ПРАКТИКИ

Статья посвящена проблеме раскрытия событий после отчетной даты, связанных со статусом компании как налогоплательщика на практике Украины. Целью работы является определение событий и ситуаций, связанных со статусом компании как налогоплательщика, которые могут быть классифицированы как события после отчетной даты, и раскрытие механизма особенностей их раскрытия. В ходе обсуждения статьи подчеркивалось, что содержание финансовой отчетности, касающейся раскрытия информации о статусе компании в сложной системе налоговых отношений, не полностью соответствует информационным запросам ее пользователей, ее качественным характеристикам и принципам повышения квалификации.

Необходимость раскрытия информации о налоговых отношениях предприятия является следствием качественной характеристики финансовой отчетности, так как целесообразностью и двумя принципами ее составления являются принцип полного охвата и принцип непрерывности деятельности.

Механизм обеспечения соблюдения принципа подготовки финансовой отчетности в качестве «принципа полного покрытия» должен основываться на необходимости выделения в категорию «события после баланса» событий и обстоятельств, связанных с налоговыми отношениями предприятия. Эти события следует разделить на две группы: те, которые возникли после отчетной даты, и события, которые предоставляют дополнительные доказательства условий и обстоятельств, существовавших на отчетную дату. Такие события, в соответствии с требованиями национального законодательства и правилами (стандартами) бухгалтерского учета, должны учитываться при составлении финансовой отчетности и отражаться в примечаниях к финансовой отчетности.

*Əliyev Müslüm Əyyub oğlu, doktorant,
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu
Ünvan: AZ 1143, Bakı şəh., Azərbaycan, H.Cavid prospekti, 31
E-mail: m.aliyev@bos-shelf.com
©Əliyev M.Ə., 2018*

UOT: 331.5

AZƏRBAYCAN SƏNAYESİNDƏ İŞ QÜVVƏSİNDƏN İSTİFADƏNİN YAXŞILAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Məqalədə qeyd edilir ki, hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi xalq təsərrüfatı sahələrində məşğul olan iş qüvvəsinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi ilə yanaşı, onun bu sahələr arasında bölünmə nisbətindən asılıdır. İqtisadiyyatda çalışan işçilərin sayının artmasında, mövcud iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsində sənaye sahəsi əhəmiyyətli rol oynayır. Son illər bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusilə də qeyri-neft sektorunun, bu sektora daxil olan sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə müvafiq iqtisadi-hüquqi, əlverişli işgüzar mühitin formalaşdırılması istiqamətində atılan addımlar məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi, iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi sahələrində də irəliləyiş əldə etməyə real imkan və zəmin yaratmışdır. Məlumdur ki, sənaye sahələrinin təsərrüfat-istehsal fəaliyyətinin nəticələri, digər amillərlə yanaşı, xeyli dərəcədə işçilərin sabitlik səviyyəsindən asılıdır. İşçilərin sabitlik səviyyəsinin yüksək olması sənaye sahələrində, xüsusilə də istehsalın mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsinin aşağı olduğu sahələrdə, həm istehsal olunan malların, yerinə yetirilən işlərin və xidmətlərin keyfiyyətinin, həm də işçilərin əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Sənaye sahələrinin işçilərinin sabitlik səviyyəsi bir sıra amillərlə yanaşı əmək şəraitinin vəziyyəti ilə də bilavasitə bağlıdır. Bunlar nəzərə alınaraq məqalədə Azərbaycan sənayesində iş qüvvəsinin sayının və hərəkətinin dinamikası, iş qüvvəsinin (kadrların) axıcılıq səviyyəsi, istehsalata təsir edən amillərin növlərinə görə əlverişsiz əmək şəraitində çalışan işçilərin bölgüsünün mövcud vəziyyəti, dəyişmə meylləri təhlil edilir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın sənayesində, xüsusilə də, mədənçıxarma və emal sənayesində mövcud iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilmir. Məqalədə Azərbaycan sənayesində iş qüvvəsindən istifadənin yaxşılaşdırılmasına imkan və zəmin yarada biləcək konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: sənaye, iş qüvvəsi, əmək şəraiti, mövcud vəziyyət, təhlil, yaxşılaşdırma.

G İ R İ Ş

Məhsuldar qüvvələrin ən mühüm tərkib hissələrindən biri iş qüvvəsidir. Ona görə də hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi digər amillərlə bərabər, xalq təsərrüfatı sahələrində məşğul olan iş qüvvəsinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi ilə yanaşı, onun bu sahələr arasında bölünmə nisbətindən asılıdır.

İqtisadiyyatın qlobalaşdığı, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi müasir dünyada iş

qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi, onun xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri arasında optimal bölüşdürülməsi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün ölkələrdə öz aktuallığını saxlayır. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, bu problem inkişaf etməkdə olan, xüsusilə də iqtisadi inkişafda regional disproporsiyaların güclü olduğu Azərbaycan kimi ölkələrdə, daha ciddi xarakter daşıyır.

Hər bir ölkədə iş qüvvəsindən istifadə səviyyəsinə bir sıra amillər, xüsusilə də iqtisadiyyatın, məhsuldar qüvvələrin inkişafının, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakının, iş qüvvəsinin peşə-ixtisas üzrə hazırlığının və s. səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Buna görə də dövlətin mövcud iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsinə istiqamətlənmiş siyasəti o zaman səmərəli nəticələr verə bilər ki, o ölkədə mövcud olan reallığa əsaslansın və perspektivə hesablasın.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkəmiz özünün sosial-iqtisadi inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Son illər iqtisadiyyatda müşahidə olunan, dünyanı bürüyən iqtisadi böhrana baxmayaraq davam edən, sabit artım templəri ölkənin sosial yönümlü inkişafını təmin etmiş, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və mövcud iş qüvvəsindən daha səmərəli istifadə edilməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Məlumdur ki, iqtisadiyyatda çalışan işçilərin sayının artmasında, mövcud iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsində sənaye sahəsi əhəmiyyətli rol oynayır. Son illər bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusilə də qeyri-neft sektorunun, bu sektora daxil olan sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə müvafiq iqtisadi-hüquqi, əlverişli işgüzar mühitin formalaşdırılması istiqamətində atılan addımlar məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi, iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi sahələrində də irəliləyiş əldə etməyə real imkan və zəmin yaratmışdır. Ancaq təəssüf ki, Azərbaycanın sənayesində mövcud iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi üçün mövcud imkanlardan kifayət qədər istifadə edilmir. Bu məqalənin yazılmasında məqsəd Azərbaycanın sənaye sahələrində iş qüvvəsindən istifadənin yaxşılaşdırılması üçün təklif və tövsiyələrin irəli sürülməsindən ibarətdir.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Sənaye sahələrində iş qüvvəsindən istifadə səviyyəsi onun sahə quruluşu ilə yanaşı ölkənin sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərindən asılıdır və bir çox amillərin təsiri altında formalaşır. Ona görə də, sənaye sahələrində iş qüvvəsindən istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi və tənzimlənməsi üçün öncə ona təsir edən amilləri müəyyənləşdirmək lazımdır. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, iş qüvvəsinin məşğulluğunun tənzimlənməsi bu prosesə təsir edən amillərdən istifadə səviyyəsindən, eləcə də həmin amillərin özlərinin tənzimlənmə dərəcəsindən asılıdır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal prosesində insan amilinin rolu getdikcə artır. Ona görə də: "...hər bir müəssisə mövcud kadr potensialından daha səmərəli istifadə etməyə can atır ki, bu da digər amillərlə yanaşı, kadrların sabitlik səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların axıcılığının azaldılması sayəsində reallaşdırıla bilər. Kadr axıcılığı müəssisənin sabit və səmərəli fəaliyyətinə, texniki-iqtisadi göstəricilərinin səviyyəsinə mənfi təsir etməklə yanaşı, onun işgüzar imicini də zədələyir. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, daimi, sabit kadrların yaradılması məqsəd olmamalı, əmək məhsuldarlığının, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına və istehsal prosesində insanın hərtərəfli inkişafına imkan yaradan amil rolunu

oynamalıdır” [7, s. 69].

İş qüvvəsindən istifadə səviyyəsinə təsir edən ən başlıca amil kadr axıcılığının (kadr-
ların hərəkətinin) səviyyəsidir. Kadr axıcılığı həm bütövlükdə sənaye müəssisəsinin, həm də
onun işçilərinin fəaliyyəti ilə bağlı olan amillərin təsiri nəticəsində baş verir. Məlumdur ki,
hər bir sənaye müəssisəsi özünün spesifik istehsal və sosial xüsusiyyətlərinə malikdir. Ona
görə də, kadr axıcılığının azaldılması, iş qüvvəsindən istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün
bir sənaye müəssisəsində əldə edilmiş nəticələri və irəli sürülmüş təklif və tövsiyələri
mexaniki olaraq digər sənaye müəssisələrinə şamil etmək olmaz. Kadr axıcılığının azaldıl-
ması, iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi üçün tədbirlər hazırlanarkən nəzərə almaq
lazımdır ki, şəraitin, eləcə də, müxtəlif amillərin təsiri nəticəsində kadr axıcılığının səviyyəsi
qısa müddət ərzində dəyişə (arta və ya azala) bilər. Məhz buna görə də iş qüvvəsindən
səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə əsaslandırılmış təkliflərin hazırlanması üçün kadr axı-
cılığı prosesini müntəzəm olaraq təhlil etmək lazımdır.

Sənaye müəssisələrində kadr axıcılığının (kadrların hərəkətinin) səviyyəsinin, ona təsir
edən amillərin təhlili, eləcə də iş qüvvəsindən istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə
bir sıra metodlardan istifadə olunur. Bu məqsədlə təcrübədə ən çox aşağıdakı metodlardan
istifadə edilir:

- anket üsulu;
- müsahibə;
- sənədlərin təhlili;
- söhbət;
- müşahidə;
- riyazi-statistik metod və s.

Azərbaycan sənayesində iş qüvvəsindən istifadə səviyyəsinin təhlil edilməsi məqsədi
ilə məqalə hazırlanarkən riyazi-statistik metoddan istifadə edilmişdir. Bu metodun tətbiqi
Azərbaycan sənayesində iş qüvvəsinin hərəkətinin və axıcılığının mövcud səviyyəsini, onun
dəyişmə meyllərini, eləcə də bu proseslərə təsir edən əsas amilləri aşkara çıxarmağa imkan
vermişdir.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Son illər Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar nəticəsində, ümumilikdə iş qüvvə-
sinin məşğulluq səviyyəsində nəzərəçarpan irəliləyişlər baş versə də bu sahədə sənayedə
köklü dəyişikliklərə nail olmaq mümkün olmamışdır. Ona görə də sənaye sahələrində iş
qüvvəsindən istifadəyə təsir edən amillərin təhlil edilməsi üçün tədqiqatların aparılması və bu
əsasda iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsinə imkan və şərait yaradan təklif və
təvsiyələrin hazırlanması xüsusi aktualıq kəsb edir.

Cədvəl 1-də Azərbaycan sənayesində çalışan işçilərin sayının və hərəkətinin dinamikası
verilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi, 2011-ci ildə bütövlükdə Azərbaycan sənayesində
çalışan işçilərin sayı 2010-cu illə müqayisədə azalsa da, 2012-2013-cü illərdə artım, 2014-cü
ildə-sabitləşmə baş vermiş, sonrakı illərdə isə azalmağa doğru meyl etmişdir. Ancaq buna
baxmayaraq 2016-cı ildə bütövlükdə sənayedə çalışanların sayı 2010-cu illə müqayisədə 2.4%
artmışdır. Bununla yanaşı müxtəlif sənaye sahələrində fərqli vəziyyət müşahidə edilir. Belə
ki, 2010 - 2011-ci illərdə mədənçıxarma sənayesində çalışan işçilərin sayında azalma, 2012-
2013-cü illərdə artım, 2014-cü ildən etibarən yenidən azalma müşahidə olunur. Nəticədə
2016-cı ildə bu sənaye sahəsində çalışanların sayı (34.1 min nəfər) 2010-cu illə müqayisədə

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 37-47.

Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 37-47.

(36.6 min nəfər) 6.8% azalmışdır.

2011-ci ildə emal sənayesində çalışanların sayı (89.3 min nəfər) 2010-cu illə müqayisədə (94.7 min nəfər) 5.7% azalsa da, 2012-2014-cü illərdə artmağa doğru meyl etmiş, sonrakı illərdə yenidən azalmışdır. 2016-cı ildə bu sənaye sahəsində çalışanların sayı 95.2 min nəfərə ensə də, 2010-cu illə müqayisədə 0.5% çoxdur.

2010-2013-cü illərdə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində fəaliyyət göstərən işçilərin sayında ilbəil artım baş vermiş, 2015-ci ildən etibarən azalma olmuşdur.

Cədvəl 1.

**Azərbaycan sənayesində muzzla işçilərinin sayının və hərəkətinin dinamikası
[1,2,3,4]***

	İ l l ə r						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8
I. İşçilərin sayı.							
Bütün sənaye, cəmi (min nəfər)	181.8	176.7	181.0	197.2	197.2	187.1	186.1
o cümlədən:							
mədənçıxarma sənayesi	36.6	35.6	36.8	39.7	36.7	34.9	34.1
emal sənayesi	94.7	89.3	90.8	101.5	105.2	99.7	95.2
elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	28.5	29.3	29.6	30.5	29.5	27.0	26.7
2. İşçilərin hərəkəti.							
Bütün sənaye, cəmi:							
a) il ərzində işə qəbul olunmuşdur- işləyənlərin orta siyahı sayına görə -%	22.0	22.5	23.8	25.5	25.8	25.5	30.1
b) il ərzində işdən çıxmışdır - işləyənlərin orta siyahı sayına görə - %	22.1	13.6	18.3	19.1	18.3	19.4	21.0
o cümlədən:							
mədənçıxarma sənayesi:							
a) il ərzində işə qəbul olunmuşdur- işləyənlərin orta siyahı sayına görə - %	19.4	10.7	14.8	14.2	19.9	25.9	21.0
b) il ərzində işdən çıxmışdır- işləyənlərin orta siyahı sayına görə -%	19.0	5.2	14.0	14.8	19.7	8.0	8.7
emal sənayesi:							
a) il ərzində işə qəbul olunmuşdur- işləyənlərin orta siyahı sayına görə -%	16.0	8.1	8.5	7.9	23.6	11.0	8.4
b) il ərzində işdən çıxmışdır- işləyənlərin orta siyahı sayına görə -%	23.6	19.0	22.9	24.1	20.5	22.0	23.3
elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı:							
a) il ərzində işə qəbul olunmuşdur- işləyənlərin orta siyahı sayına görə -%	22.3	13.5	19.0	18.1	20.6	28.2	24.2
b) il ərzində işdən çıxmışdır - işləyənlərin orta siyahı sayına görə - %	72.6	4.4	13.6	13.8	13.5	33.1	18.4
su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı:							
a) il ərzində işə qəbul olunmuşdur- işləyənlərin orta siyahı sayına görə -%	28.6	17.4	12.0	12.2	13.2	11.3	29.9
b) il ərzində işdən çıxmışdır - işləyənlərin orta siyahı sayına görə -%	17.0	10.6	11.0	12.0	11.3	14.5	38.6

Qeyd: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*

Nəticədə 2016-cı ildə bu sənaye sahələrində çalışanların sayı 2010-cu illə müqayisədə 6.3% azalmışdır.

2010-2016-cı illər ərzində su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində fəaliyyət göstərən işçilərin sayında ilbəil artım (2015-ci il istisna olmaqla) baş vermişdir. Beləliklə, 2016-cı ildə qeyd edilən sahədə fəaliyyət göstərən işçilərin sayı 2010-cu illə müqayisədə 36.8% çox olmuşdur.

Məlumdur ki, sənaye sahələrinin təsərrüfat-istehsal fəaliyyətinin nəticələri, digər amillərlə yanaşı, xeyli dərəcədə işçilərin sabitlik səviyyəsindən asılıdır. İşçilərin sabitlik səviyyəsinin yüksək olması sənaye sahələrində, xüsusilə də istehsalın mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsinin aşağı olduğu sahələrdə, həm istehsal olunan malların, yerinə yetirilən işlərin və xidmətlərin keyfiyyətinin, həm də işçilərin əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, həm bütövlükdə ölkə sənayesində, həm də onun ayrı-ayrı sahələrində işçilərin sabitlik səviyyəsi yüksək deyildir. Belə ki, 2010-cu ildə bütövlükdə sənayedə çalışanların 19.4%-i, 2011-ci ildə -10.7%-i, 2012-ci ildə -14.8%-i, 2013-cü ildə-14.2%-i, 2014-cü ildə-19.9%-i, 2015-ci ildə-25.9%-i və 2016-cı ildə-21.0%-i iş yerini tərk etmişdir. Həmin illərdə işləyənlərin orta siyahı sayının müvafiq olaraq 22.1%-i, 13.6%-i, 18.3%-i, 19.1%-i, 18.3%-i, 19.4%-i və 21.0%-i qədər yeni işçilər işə qəbul edilmişdir.

Nəzərdən keçirilən illərdə mədənçıxarma sənayesində də həm işə qəbul, həm də işdən azad etmə sahələrində fərqli mənzərə müşahidə edilir. Belə ki, 2010-cu ildə bu sənaye sahəsində işçilərin orta siyahı sayının 19.0%-i, 2011-ci ildə-5.2%-i, 2012-ci ildə-14.0%-i, 2013-cü ildə-14.8%-i, 2014-cü ildə-19.7%-i, 2015-ci ildə-8.0%-i və 2016-cı ildə-8.7%-i qədər işçilər işə qəbul edilmişdir. Həmin illərdə işçilərin orta siyahısı müvafiq olaraq 16.0%-i, 8.1%-i, 8.5%-i, 7.9%-i, 23.6%-i, 11.0%-i və 8.4%-i işə yerini tərk etmişdir.

Emal sənayesi sahələrində də iş qüvvəsinin sabitlik səviyyəsi qənaətbəxş deyildir. Belə ki, 2010-cu ildə bu sənaye sahəsində işə qəbul üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalı 23.6%, 2011-ci ildə-19.0%, 2012-ci ildə-22.9%, 2013-cü ildə-24.1%, 2014-cü ildə-20.5%, 2015-ci ildə-22.0%, 2016-cı ildə-23.3% təşkil etmiş, həmin illərdə, işdən çıxarma üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalı müvafiq olaraq 22.3%-ə, 13.5%-ə, 19.0%-ə, 18.1%-ə, 20.6%-ə, 28.2%-ə, 24.2%-ə bərabər olmuşdur.

Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində iş qüvvəsinin sabitlik səviyyəsi 2010-cu ildə çox aşağı olmuş, 2011-ci ildə nisbətən yaxşılaşsa da sonrakı illərdə əsasən pisləşməyə doğru meyl etmişdir. Belə ki, 2010-cu ildə nəzərdən keçirilən sənaye sahəsində işə qəbul üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalı 72.6%-ə, 2011-ci ildə-4.4%-ə, 2012-ci ildə-13.6%-ə, 2013-cü ildə-13.8%-ə, 2014-cü ildə-13.5%-ə, 2015-ci ildə-33.1%-ə və 2016-cı ildə-18.4%-ə bərabər olduğu halda, həmin illərdə, işdən çıxarma üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalı müvafiq olaraq 69.5%, 5.6%, 12.2%, 12.0%, 20.2%, 48.0% və 15.0% təşkil etmişdir.

2010-cu ildə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində işə qəbul üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalı 28.6%-ə, 2011-ci ildə-17.4%-ə, 2012-ci ildə-12.0%-ə, 2013-cü ildə-12.2%-ə, 2014-cü ildə-13.2%-ə, 2015-ci ildə-11.3%-ə və 2016-cı ildə-29.9%-ə; həmin illərdə, işdən çıxarma üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalı müvafiq olaraq

17.0%-ə, 10.6%-ə, 11.0%-ə, 12.0%-ə, 11.3%-ə, 14.5%-ə və 38.6%-ə bərabər olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin iş qüvvəsinin (kadr-ların) axıcılıq səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər haqqında rəsmi məlumatları reallığı əks etdirmir. Belə ki, istənilən halda işçi (kadr) axıcılığı əmsalının səviyyəsi işdən çıxarma üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalından aşağı olmalıdır. Yalnız ideal halda-işdən azad edilənlərin hamısının öz xahişi ilə və əmək intizamını pozduqları səbəbindən işdən azad edildiyi halda-bu iki əmsalın səviyyəsi bərabər ola bilər. Ancaq ADSK-nın məlumatına görə, məsələn, 2010-cu ildə bütövlükdə Azərbaycan sənayesində işdən çıxarma üzrə iş qüvvəsinin hərəkəti (axıcılığı) əmsalı 19.4% təşkil etdiyi halda, iş qüvvəsinin axıcılığı əmsalı 27.9 %-ə, 2011-ci ildə müvafiq olaraq 10.7%-ə və 15.4%-ə; su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində bu göstəricilər 2013-cü ildə müvafiq olaraq 12.0% -ə və 15.0%-ə; 2014-cü ildə müvafiq olaraq 11.3% -ə və 10.3%-ə bərabər olmuşdur və s. [1, səh. 57, 59]. Belə yanlışlıq digər sənaye sahələrində də vardır. Bunları nəzərə alaraq məqalədə (Azərbaycanın rəsmi statistikasında, az olması səbəbindən, əmək intizamının pozulması nəticəsində işdən azad olunanların sayı verilmədiyindən) işçi (kadr) axıcılığı əmsalı hesablanarkən öz xahişi ilə işdən azad edilənlərin sayı əsas götürülmüşdür.

Hesablamalar göstərir ki, 2010-cu ildə bütövlükdə Azərbaycan sənayesində iş qüvvəsinin axıcılığı əmsalı 10.1%, 2011-ci ildə-9.2%, 2012-ci ildə- 6.4%, 2013-cü ildə- 7.0%, 2014-cü ildə-9.0%, 2015-ci ildə- 8.7% və 2016-cı ildə-7.1% təşkil etmiş, başqa sözlə son iki ildə azalmağa doğru meyl etmişdir.

Azərbaycanın ən çox inkişaf etmiş sənaye sahəsi olan mədənçıxarma sənayesində də oxşar vəziyyət nəzərə çarpır: 2010-cu ildə bu sənaye sahəsində kadr axıcılığı əmsalı 10.1%-ə, 2011-ci ildə azalaraq-8.5%-ə, 2012-ci ildə -4.5%-ə ensə də 2013-cü ildə-artaraq 7.6%-ə, 2014-cü və 2015-ci illərdə-15.6%-ə yüksəlmiş, 2016-cı ildə isə 5.0%-ə enmişdir.

2010-2013-cü illər ərzində emal sənayesində kadr axıcılığı əmsalı ilbəil azalsa da 2014-cü ildə yüksəlmiş, sonrakı illərdə yenidən azalmağa doğru meyl etmişdir. Belə ki, 2010-cu ildə bu sənaye sahəsində kadr axıcılığı əmsalı 8.6%, 2011-ci ildə-7.8%, 2012-ci ildə- 6.6%, 2013-cü ildə-6.1%, 2014-cü ildə-7.7%, 2015-ci ildə-7.4% və 2016-cı ildə-7.1% təşkil etmişdir.

2010-cu ildə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində kadr axıcılığı əmsalı 19.8% təşkil etmiş, 2011-ci ildə-azalaraq 11.6%-ə və 2012-ci ildə-6.1%-ə ensə də, sonrakı illərdə artmağa doğru meyl etmiş, yalnız 2016-cı ildə bir qədər azalmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə bu göstəricinin səviyyəsi 6.4%-ə, 2014-cü ildə-8.6%-ə, 2015-ci ildə-8.5%-ə və 2016-cı ildə-6.2%-ə bərabər olmuşdur.

Son illərdə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində kadr axıcılığı əmsalı artıb-azalmalara məruz qalmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə bu sənaye sahəsində kadr axıcılığı əmsalının səviyyəsi 11.2%-ə bərabər olmuş, 2011-ci ildə artaraq 19.6%-ə yüksəlmiş, 2012-ci ildə azalaraq 8.3%-ə enmiş, 2013-cü ildə- yenidən artaraq 14.3%-ə çatmış, 2014-cü ildə isə azalaraq 9.7%-ə ensə də, 2015-ci ildə 9.8%-ə və 2016-cı ildə 11.1%-ə yüksəlmişdir.

Sənaye sahələrinin işçilərinin sabitlik səviyyəsi bir sıra amillərlə (iş rejimi, əmək haqqının səviyyəsi, vəzifə pillələri ilə yüksəlmək imkanı, kollektivdə mövcud sosial-psixoloji mühit və s.) yanaşı əmək şəraitinin vəziyyəti ilə də bilavasitə bağlıdır. Normal, insan

sağlamlığına ziyan vurmayan, yaxşı təchiz edilmiş iş yerlərinin mövcudluğu insanları kollektivə bağlayan əsas amillərdən biri rolunu oynayır. Əksinə, əlverişsiz əmək şəraitində çalışan insanlar ilk fürsətdə iş yerini tərk etməyi üstün tuturlar. Bu nöqteyi-nəzərdən sənaye işçilərinin hansı əmək şəraitində çalışdığı maraq doğurur. Cədvəl 2-də istehsalata təsir edən amillərin növlərinə görə əlverişsiz əmək şəraitində çalışan işçilərin bölgüsü verilmişdir.

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, 2015-ci ildə bütövlükdə sənayedə çalışan işçilərin 21371 nəfəri (bütün işçilərin 11.4%-i), 2016-cı ildə isə 20158 nəfəri (bütün işçilərin 10.8%-i) sanitar-gigiyena normalarına cavab verməyən şəraitdə işləmişlər.

Təhlil göstərir ki, 2015-ci ildə bütövlükdə sənayedə çalışan işçilərin 6231 nəfəri (bütün işçilərin 3.3 %-i) səs-küyün çox olduğu şəraitdə, 1901 nəfəri (bütün işçilərin 1.0%-i) titrəyişin çox olduğu şəraitdə, 9595 nəfəri (bütün işçilərin 5.1%-i) iş zonasında havanın yol verilən həddən artıq tozlanması və qazla dolu olması şəraitində çalışmışlar. 2016-cı ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 3.4%, 0.9% və 5.0% təşkil etmişdir.

2015-ci ildə mədənçıxarma sənayesində çalışanların 27.0%-i (9414 nəfər) sanitar-gigiyena normalarına cavab verməyən şəraitdə, 8.4%-i (2936 nəfər) səs-küyün çox olduğu şəraitdə, 2.6%-i (913 nəfər) titrəyişin çox olduğu şəraitdə, 12.7%-i (4416 nəfər) iş zonasında havanın yol verilən həddən artıq tozlanması və qazla dolu olması şəraitində işləmişlər. 2016-cı ildə bu göstəricilərin səviyyəsi müvafiq olaraq 26.4% (9006 nəfər), 8.3% (2830 nəfər), 2.7% (907 nəfər) və 12.5% (4245 nəfər) təşkil etmişdir.

Emal sənayesi sahələrində əlverişsiz əmək şəraitində çalışan işçilərin xüsusi çəkisi nisbətən az olsa da kifayət qədər yüksək hesab edilə bilər. Belə ki, 2015-ci ildə bu sənaye sahəsində çalışanların 8.1%-i sanitar-gigiyena normalarına cavab verməyən şəraitdə, 1.8%-i səs-küyün çox olduğu şəraitdə, 0.6%-i titrəyişin çox olduğu şəraitdə, 4.2%-i iş zonasında havanın yol verilən həddən artıq tozlanması və qazla dolu olması şəraitində işləmişlər. 2016-cı ildə bu göstəricilərin səviyyəsi müvafiq olaraq 8.0%-ə, 1.8%-ə, 0.6% -ə və 4.3% -ə bərabər olmuşdur.

Elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi sahələrində fəaliyyət göstərən işçilərin də xeyli hissəsi əlverişsiz əmək şəraitində çalışırlar. Belə ki, 2015-ci ildə bu sahədə fəaliyyət göstərənlərin 9.4%-i, 2016-cı ildə isə 8.9%-i sanitar-gigiyena normalarına cavab verməyən şəraitdə işləmişlər. 2015-ci ildə qeyd edilən sahədə çalışanların 4.7%-i səs-küyün çox olduğu şəraitdə, 1.2 %-i titrəyişin çox olduğu şəraitdə, 1.9%-i iş zonasında havanın yol verilən həddən artıq tozlanması və qazla dolu olması şəraitində fəaliyyət göstərmişlər. 2016-cı ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 5.1%, 0.9% və 1.8% təşkil etmişdir.

2015-ci ildə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində çalışanların 5.5%-i, 2016-cı ildə-4.1%-i sanitar-gigiyena normalarına cavab verməyən şəraitdə işləmişlər. 2015-ci ildə qeyd edilən sahədə çalışanların 1.0%-i səs-küyün çox olduğu şəraitdə, 0.2%-i titrəyişin çox olduğu şəraitdə, 1.8%-i iş zonasında havanın yol verilən həddən artıq tozlanması və qazla dolu olması şəraitində fəaliyyət göstərmişlər. 2016-cı ildə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində çalışanların 1.2%-i səs-küyün çox olduğu şəraitdə, 0.2%-i titrəyişin çox olduğu şəraitdə və 1.6%-i iş zonasında havanın yol verilən həddən artıq tozlanması və qazla dolu olması şəraitində fəaliyyət göstərmişlər.

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 37-47.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 37-47.

Cədvəl 2

İstehsalata təsir edən amillərin növlərinə görə əlverişsiz əmək şəraitində çalışan işçilərin bölgüsü (nəfər) [8, səh.49-50]*

	Sanitar-gigiyena normalarına cavab verməyən şəraitdə işləyənlər	Zərərli əmək şəraitində çalışanlar		
		Səs-küyün çox olduğu şəraitdə	Titrəyişin çox olduğu şəraitdə	İş zonasında havanın yol verilən həddən artıq tozlanması və qazla dolu olması şəraitində
2015-ci il Sənaye, cəmi	21371	6231	1901	9595
o cümlədən:				
a) mədənçıxarma sənayesi	9414	2936	913	4416
b) emal sənayesi	8044	1754	594	4149
c) elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	2526	1284	331	494
ç) su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	1387	257	63	536
2016-cı il Sənaye, cəmi	20158	6297	1747	9297
o cümlədən:				
a) mədənçıxarma sənayesi	9006	2830	907	4245
b) emal sənayesi	7568	1760	558	4098
c) elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi	2367	1361	225	469
ç) su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	1217	346	57	485

Qeyd*: ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki:

- Azərbaycanın sənayesində, xüsusilə də mədənçıxarma və emal sənayesində mövcud iş qüvvəsindən səmərəli istifadə edilmir;
- sənaye sahələrində illərlə davam edən əlverişsiz əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün təsirli tədbirlər həyata keçirilmir;
- iş qüvvəsindən səmərəli istifadəyə imkan və zəmin yaradan əmək kollektivinin sabitlik səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmir və s.

YEKUN

Aparılan təhlillərin nəticələrindən göründüyü kimi, Azərbaycan sənayesində iş güvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə zərurət vardır. Hesab edirik ki, Azərbaycan sənayesində iş qüvvəsindən istifadənin yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

– sənaye sahələrində istehsalın təşkilinin və texnoloji proseslərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla iş yerlərinin sanitar-gigiyena normalarına cavab verən vəziyyətə gətirilməsi üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi;

– işdən çıxmanın real səbəblərinin müəyyən edilməsi üçün iş yerini tərk edənlər arasında sosioloji sorğunun aparılması, mövcud şəraitdə aradan qaldırılması;

– mümkün olan neqativ halların təxirəsalınmadan ləğv edilməsi;

– müəssisələrdə vəzifə pillələri ilə irəliləmək üçün əsaslandırılmış tələblərin (kriteriyaların) işlənilib hazırlanması, kollektiv üzvlərinin nəzərinə çatdırılması və ona ciddi riayət edilməsi;

– işçinin özünüreallaşdırması, özünütəkmilləşdirməsi, özünümüdafiəsi ilə sıx əlaqədar olan yaradıcı stimulun formalaşdırılması, müvafiq stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi. Stimullaşdırma tədbirləri kompleks xarakter daşımalı, həm işçinin, həm də müəssisənin mənafeələrinə uyğun olmalıdır;

– yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi nəticəsində sərbəstləşən hər bir işçinin yenidən hazırlanması və ya ixtisasının artırılması üzrə bütün işlərin əvvəldən proqnozlaşdırılması və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı, ARDSK, 2014.340 səh.
2. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı, ARDSK, 2017.344 səh.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, ARDSK, 2015. 814 səh.
4. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, ARDSK, 2017.812 səh.
5. Əliyev T.Q. Əmək bazarının formalaşması və səmərəli məşğulluq arasında qarşılıqlı əlaqənin xüsusiyyətləri // “Audit” jurnalı, 2017, № 4, s. 55-63.
6. Əliyev T.Q., Əliyeva Ş.T., Əliyev R.T. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı: ADNA, 2012, 303 s.
7. Əliyeva Ş.T. Kadr axıcılığı sosial davranışın bir növü kimi// Audit jurnalı, 2017, № 3, s. 69-77.
8. Əmək bazarı. Statistik məcmuə. Bakı, ARDSK, 2017.160 səh.
9. Hüseynov T.F. İnsan kapitalından istifadənin mövcud vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri/“Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi: insan kapitalının formalaşmasının prioritet istiqamətləri” mövzusunda REPK-nın materialları. Bakı: Biznes Universiteti. Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, 2018, s.136-145.
10. Quliyev T. İnsan resurslarının idarə edilməsi (insan naminə). Bakı: “Nağıl evi”, 2013, 828 s.

*Алиев Муслум Эйюб оглы, докторант
Институт Экономики НАНА
Адрес: AZ 1143, г. Баку, Азербайджан, проспект Г.Джавида, 31
E-mail: m.aliyev@bos-shelf.com
©Алиев М.Э., 2018*

РЕЗЮМЕ

НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье отмечается, что уровень экономического развития любой страны зависит от количественного и качественного состава рабочей силы, занятой в отраслях народного хозяйства, а также от соотношения их распределения между этими отраслями. Промышленность играет важную роль в увеличении числа занятых в экономике, эффективном использовании существующей рабочей силы. Принятые в последние годы соответствующие экономические и правовые меры, а также шаги для формирования благоприятной деловой среды, с целью развития экономики Азербайджана в целом, в особенности развития нефтегазового сектора и отраслей, входящих в этот сектор промышленности, создали реальные условия для повышения уровня занятости и эффективного использования рабочей силы. Известно, что результаты производственно-хозяйственной деятельности отраслей промышленности, наряду с другими факторами, во многом зависят от уровня стабильности рабочей силы. Высокий уровень стабильности рабочей силы положительно влияет на повышение качества произведенных товаров и выполненных услуг, повышение уровня производительности труда работников, особенно в тех отраслях, где уровень механизации и автоматизации производственных процессов не очень высокий. Уровень стабильности кадров в отраслях промышленности, наряду с другими факторами, зависит также от состояния условий труда. Исходя из вышеуказанного, в статье анализируется современное состояние и тенденции изменения численности рабочей силы и ее движения, уровень текучести рабочей силы (кадров), а также распределения рабочей силы по видам влияния на производство в неблагоприятных условиях труда. Проведенные исследования показали, что в промышленности Азербайджана, особенно в горнодобывающей и перерабатывающей промышленности, существующие рабочие силы используются неэффективно. В статье предлагаются конкретные предложения и рекомендации, которые могут улучшить использование рабочей силы в промышленности Азербайджана.

Ключевые слова: промышленность, рабочая сила, условие труда, современное состояние рабочей силы, анализ, улучшение.

Aliyev Muslum Eyyub, doctoral student

Institute of Economics of ANAS

Address: AZ 1143, Baku, Azerbaijan, ave. of G.Javid, 31

E-mail: m.aliyev@bos-shelf.com

©Aliyev M.E., 2018

A B S T R A C T

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF USE OF LABOR IN THE INDUSTRY OF AZERBAIJAN

The article notes that the level of economic development of any country depends on the quantitative and qualitative composition of the labor force employed in the sectors of the national economy, as well as on the ratio of their distribution between these sectors. In increasing the number of workers employed in the economy, in the effective use of the existing labor force, industries play an important role. The relevant economic and legal measures taken in recent years, as well as steps to create a favorable business environment, with a view to developing the economy of Azerbaijan as a whole, especially the development of the non-oil sector and the sectors of this industrial sector, created real conditions for increasing employment and efficiently use of labor. It is known that the results of industrial and economic activities of industries, along with other factors, largely depends on the level of stability of the labor force. The high level of stability of the labor force has a positive effect on improving the quality of goods produced and services performed, raising the level of labor productivity of workers, especially in those industries where the level of mechanization and automation of production processes is not very high. The level of stability of personnel in industries, along with other factors, also depends on the state of working conditions. Based on the above, the article analyzes the current state and trends in the size of the labor force and its movement, the level of labor turnover (personnel), as well as the distribution of labor by types of influence on production in adverse working conditions. Studies have shown that the existing labor force is not effectively used in the industry of Azerbaijan, especially in the mining and processing industries. The article also proposes specific proposals and recommendations to help improve the use of labor in the industry of Azerbaijan.

Keywords: industry, labor, working condition, current state, analysis, improvement.

Qocayeva Elmira Məhəmməd qızı,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Biznes Universiteti

Ünvan: AZ 1122, Bakı şəh., Azərbaycan, H.Zərdabi küç. 88^a

E-mail: qocayeva-e@rambler.ru

Qocayeva Esmira Mədət qızı, magistr

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Ünvan: AZ 1172, Bakı şəh., Azərbaycan, K.Rəhimov küç. 822/23

E-mail: esmiraqodjaeva98@gmail.com

©Qocayeva E.M., Qocayeva E.M., 2018

UOT 33.339.9

AZƏRBAYCANDA AZAD İQTİSADİ ZONALARIN YARADILMASINDA VƏ MİLLİ İQTİSADİYYATINDA BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏNİN ROLU

X Ü L A S Ə

Azərbaycanda AİZ-in yaradılmasının əsas konsepsiyalarını təklif etmək üçün Azad İqtisadi zonaların yaradılması istiqamətində mövcud olan imkanları hərtərəfli təhlil etmək lazımdır. Azərbaycan günü - gündən daha güclü və tərəqqi edən, çiçəklənən dövlətə çevrilir, iqtisadi inkişafda böyük uğurlara nail olur. Respublikanın xammal amilindən asılılığın aradan qaldırılması məqsədilə, zənnimizcə, Azad İqtisadi Zona modelinin tətbiqi zəruri addım kimi dəyərləndirilməlidir.

Bu problemlərin dərindən başa düşülməsi ölkənin diqqətini kiçik, orta və iri sahibkarlığın inkişafına xidmət edəcək xüsusi strategiya və proqramların işlənilib hazırlanması üzərində cəmləşdirəcək ki, bu da sadaladığımız həmin sahibkarlıq formalarının öz inkişaflarında yeni bir impuls, təkan alacağına gətirib çıxaracaq. Vergi dərəcələrinin aşağı salınması isə, demək olar ki, bütün sahələrdə və istiqamətlərdə biznesin artması ilə nəticələncək.

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, təkcə güzəştli ssudalar vasitəsilə sahibkarlara kömək etmək mümkün deyil. Bütün bunlarla yanaşı respublikada həm də Azad İqtisadi Zonaların yaradılması reallaşdırılmalıdır. Biznes-strukturlar xüsusilə əlverişli şərait yaradılan zonalarda cəmləşməlidir. Bu kifayət qədər mürəkkəb bir işdir, lakin burada yanlışlıqlara yol vermək olmaz və bəzi ölkələrin, o cümlədən Rusiyanın buraxdığı səhvləri təkrarlamaq olmaz, yəni Azad İqtisadi Zonaları sadəcə olaraq onların mövcudluğu naminə yaratmaq düzgün deyil. Məsələn ondadır ki, ölkəmizdə AİZ-in yaradılması mümkünlüyü ilə bağlı müzakirələr hələ 1994-cü ildən davam edir. Hal-hazırda isə, fikrimizcə, bu sahədə dünya təcrübəsindən yararlanaraq irəli getmək lazımdır, çünki istənilən ölkədə olduğu kimi, bizim ölkəmizdə də sahibkarlıq fəaliyyəti öz spesifik xüsusiyyətləri ilə fərqlənir.

Açar sözlər: Azad İqtisadi Zona, texnopark, beynəlxalq təcrübə, milli iqtisadiyyat, idxal, ÜTT.

GİRİŞ

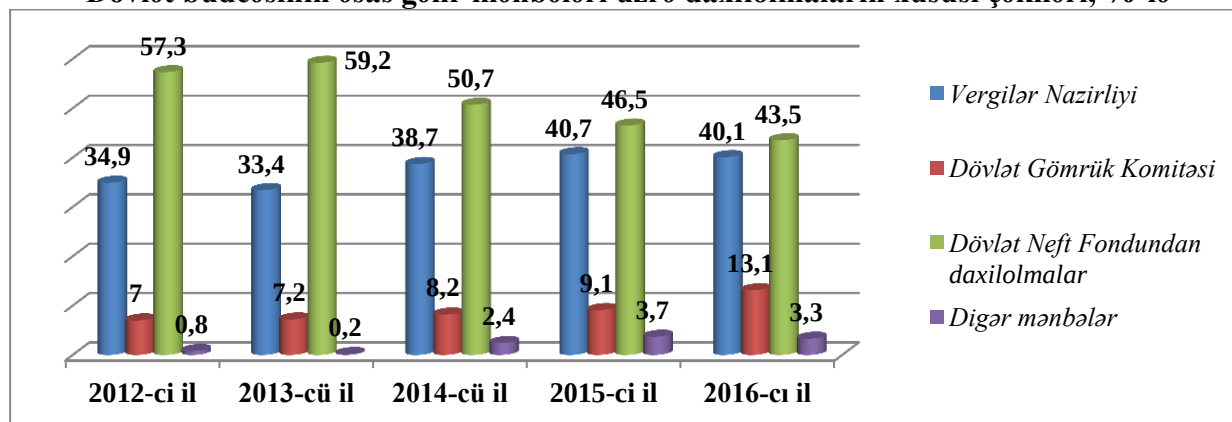
Azərbaycanın Rusiya Federasiyası, Türkiyə, İran və Gürcüstanla sərhədyanı əlaqələrin mövcudluğunu həm Azərbaycanın bu dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqələrin mühüm komponenti kimi, həm də sərhədyanı bölgələrdə yaşayan əhəlinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində istifadə oluna biləcək bir mühüm və təsirli alət kimi dəyərləndirmək lazımdır. Həmin ölkələrlə əməkdaşlığın vacibliyi və aktuallığı sərhədyanı əməkdaşlığın, eləcə də həm ortamüddətli, həm də uzunmüddətli xarici ticarət əməkdaşlığının konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

Aşağıdakıları qeyd etmək istərdik: Azərbaycanı Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük gözləyir, bundan sonra yerli bazar xarici məhsul üçün tamamilə açıq olacaqdır. Və bu səbəbdən böyük ehtimal ki, bazarı idxal edilən məhsul tamamilə zəbt edəcək və həmin məhsul xeyli dərəcədə daha keyfiyyətli, ucuz olacaqdır. Bu isə o deməkdir ki, yerli istehsalçıya həmin məhsulla rəqabət aparmaq olduqca çətin olacaq. Bunun nəticəsində isə ölkə xarici məhsuldan birbaşa asılı vəziyyətə düşəcək. Artıq bu gün biz yerli istehsalı rəqabətqabiliyyətli etməliyik ki, Azərbaycan məhsulu həm respublikamızın yerli bazarında, həm də bir çox digər ölkələrin bazarlarında özünün əlverişli mövqelərini tuta bilsin [10]. Odur ki, bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində kiçik və orta biznesin inkişaf etdirilməsinə mühüm rol ayrılır ki, həmin sahibkarlıq subyektləri cəmiyyətdə layiqli yer tuta bilsin.

ÜTT-yə daxil olmaq üçün Azərbaycan həm uzun, həm də eyni zamanda, mürəkkəb yol qət etməlidir. Bu məqsədlə respublikamızda 40 qanunverici aktlara dair müvafiq düzəlişlər qəbul edilməlidir. Bu istiqamətdə hazırda lazımi işlər aparılır. Azərbaycan artıq bu gün nazirliklərin, təşkilatların, zavod və fabriklərin, xarici firmaların və özəl şirkətlərin kompüterlər və müvafiq proqram təminatı ilə bağlı layihələri dünya səviyyəsinə uyğun bir şəkildə həyata keçirmək iqtidarındadır. Bunun üçün isə gömrük anbarlarının yaradılması istiqamətində müvafiq praktiki işlər yerinə yetirilməlidir ki, burada sonradan Xəzər regionunun digər ölkələrinə ixrac edilməsi məqsədilə tranzit idxal yüklərin uzun müddət ərzində saxlanılması mümkün olsun. Respublikanın daxili bazarlarında satış üçün nəzərdə tutulmuş əmtəə və məhsullara isə hamı gömrük rüsumlarını və müvafiq vergiləri mütləq şəkildə ödəməlidir.

Diagram 1.

Dövlət büdcəsinin əsas gəlir mənbələri üzrə daxilolmaların xüsusi çəkili, %-lə

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, <http://sai.gov.az/>.

Lakin əgər digər ölkələrə yenidən ixrac edilməsi üçün əmtəələr daxil olursa, təbii ki, həmin məhsullardan idxal və ixrac əməliyyatlarına görə vergi və rüsum tutmamaq daha məntiqlidir. O zaman distributor fəaliyyəti ilə məşğul olan bizim yerli şirkətlər Xəzər regionuna daxil olan ölkələrdə daha yüksək rəqabətqabiliyyətliliyə malik olacaq. Beləliklə, respublikamız Dubai, yaxud İstanbul kimi eyni ilə regional ticarət mərkəzinə çevrilə bilər. Bunun üçün bəzi praktiki ilkin şərtlər artıq mövcuddur. Belə ki, Azərbaycan, Ukrayna, Gürcüstan, Rusiya və Qazaxıstan arasında ticarət əməliyyatları zamanı idxal edilən əmtəələrə vergilər tətbiq edilmir.

Bəs respublikamızda Azad İqtisadi Zonaların yaradılması ilə bağlı vəziyyət necədir? İndiki mərhələdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi Azərbaycanda strateji vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Ölkə rəhbərliyi istehsal sektorunu bütün vasitələrlə canlandırmağa, biznes fəaliyyətini stimullaşdırmağa, innovasiyaları tətbiq etməyə can atır. Bu məqsədlə həm birbaşa dövlət investisiyaların yatırılması, həm də real sektorda biznesmenlərin stimullaşdırılması kimi üsullardan istifadə olunur. Bunun bariz nümunələrindən biri qismində Sumqayıtda unikal texnoparkın yaradılması qeyd edilə bilər.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

XX əsrin əvvəlində keçmiş Sovet İttifaqının dağılmasından sonra sənaye sektorunda müşahidə edilmiş tənəzzül Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərən müəssisələrə ciddi zərbə vurmuşdur: köhnəlmiş avadanlıqlar, yüksək ixtisaslı kadrların getməsi, mövcud olmuş təsərrüfat əlaqələrin pozulması və bu kimi digər amillər bir çox istehsal sahələrinin bağlanması ilə nəticələnmişdir, lakin hazırkı dövr ərzində Sumqayıtda vaxtilə fəaliyyət göstərmiş alümin, boru-prokat zavodu, kimya sənayesi müəssisələri yenidən bərpa olunmuş və öz işini davam etdirmiş, eləcə də yeni müəssisələr və istehsal sahələri yaradılaraq istismara buraxılmışdır. Və nisbətən qısa müddət ərzində burada bənzərsiz sənaye mərkəzi – Sumqayıt Texnoparkı (STP) yaradılmışdır, onun sahəsi 45 hektar təşkil edir, zavod sahəsi isə 14 hektara bərabərdir. Texnoparkın başlıca vəzifəsi – respublikanın əsasən elektroenergetika sahəsi üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun buraxılışı üzrə ixtisaslaşan zavodların və sənaye xətlərinin yaradılmasıdır.

STP ərazisində 20 zavodun inşası planlaşdırılır. Elektroenergetika sahəsi Azərbaycan iqtisadiyyatının ən perspektivli sferalarından biridir. Belə ki, ölkəmiz elektrik enerjisinin istehsalı üçün güclərin yaradılması üzrə regional liderə çevrilmişdir. Elektrik enerjisi tranzitin və ixracının, eləcə də enerjinin generasiyası və ötürülməsi istiqamətində fəaliyyət göstərən obyektlərin potensialının daim artması bu sahəyə çoxmilyonlu investisiyaların yatırılması üçün bütün əsaslar yaradır. Hazırda isə bu sferada zəruri olan avadanlıqların əksər hissəsi respublikamızda istehsal ediləcək. STP-də buraxılan məhsulun həmçinin xarici ölkələrə ixracı da nəzərdə tutulmuşdur.

Texnopark telekommunikasiya sferası üçün kabellərin istehsalına başlamağı planlaş-

dırır. Gələcəkdə isə optik-lifli kabelin istehsalı da nəzərdə tutulur. Artıq «Azercell», «Delta Telecom» kimi şirkətlərdən sifarişlər daxil olub, optik-lifli kabellərin müdafiəsi üçün də müvafiq məftillər buraxılır və həmin məhsul Azərbaycan telekommunikasiya şirkətləri tərəfindən artıq əldə olunur.

STP-də artıq 8 zavod fəaliyyət göstərir:

- qoşqular, yarımqoşqular və dartıcı, yedəkçi texnika buraxan maşınqayırma zavodu;
- çeşidi 22 min kabeldən artıq olan kabel zavodu;
- plastik borular buraxan zavod;
- yüksək gərginlikli avadanlıqlar istehsal edən zavod;
- elektrik cihazlar, fransız smart-sayğaclar istehsal edən zavod;
- günəş kollektorların istehsalı üzrə zavod;
- Avropada ən iri qalvanik vanna olan qaynar sinkləmə zavodu;
- dəqiq mexanika zavodu və sair.

Texnoparkın buraxdığı məhsulun iri sifarişçiləri arasında SOCAR, “Azərenerji” SC, “Azəriqaz” İB, “Azərsu” SC və s. adlarını çəkə bilərik.

Hazırda STP-nin istehsal etdiyi məhsulun yalnız respublikamızın ərazisində satıldığına baxmayaraq, ixrac ediləcək ölkələr də artıq müəyyənləşib. Beynəlxalq norma və standartlara uyğun olaraq, buraxılan məhsulun sertifikatlaşdırılması aparılır. Məhsul, ilk növbədə, qonşu ölkələrə - Qazaxıstana, Gürcüstana, Rusiyaya, daha sonra isə həmçinin Uzaq Xarici ölkələrə də göndəriləcək. İlk ixrac məhsulu: kabellər, plastik borular, günəş kollektorları, sendviç-panellər.

İxrac ediləcək məhsul arasında diametri 800 mm və daha çox olan plastik borular yer alıb. Onlar 16 atmosfer təzyiqə tab gətirir (MDB ərazisində ilk belə istehsal) və kabellərin çəkilişi, kiçik hidroelektrik stansiyaların tikintisi, eləcə də qaz və su təchizatı, kanalizasiya sistemlərində geniş istifadə olunur. Zavodun buraxılış gücü ildə 20 min ton təşkil edir, istehsal olunan məhsulun həcmnin və çeşidinin gələcəkdə artırılması da nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə 2010-cu ilin dekabr ayında 500 kilovolt qədər kabellərin istehsalı üzrə zavodun təməli qoyulmuşdur. Müəssisə MDB-də analoqları olmayan texnologiyalardan istifadə etməyi nəzərdə tutur, dünyada isə innovativ texnologiyalar üzrə yüksək gərginlikli kabellər buraxan cəmi 7 belə zavod fəaliyyət göstərir. Burada qapalı tipli 110/35/6-kilovoltluq “Sumqayıt-3” yarımstansiyası tikilmişdir ki, bu Cənubi Qafqazda ilk belə stansiya. Bu yarımstansiyanın gücü 200 meqa amper təşkil edir, obyekt tamamilə avtomatlaşdırılıb, həm telemetrik avadanlıqlarla, həm də uzaqdan idarəetmə sistemlə təchiz olunub və birbaşa “Azərenerji” SC-nin dispetçer mərkəzindən idarə olunur.

Bu texnopark yeni iş yerlərinin yaradılması və müasir texnologiyaların inkişaf etdirilməsi vasitəsidir, ölkəmiz üçün bu həmçinin innovativ əsasda elmtutumlu və rəqabət-qabiliyyətli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi vasitəsidir. STP zəruri müasir avadanlıqlar və texnologiyalar əsasında respublikamızın elektrik enerjisi sferası üçün yeni infrastruktur layihələrin həyata keçirilməsində iştirak edir.

Ərazi, buraxılan məhsulun çeşidinin genişliyi və istifadə olunan elmtutumlu texnologiyaların həcmi nöqteyi-nəzərdən texnopark postsovet məkanında ən qabaqcıl olanlardan biridir. STP innovativ prinsiplər üzərində iqtisadiyyatın inkişafını təmin edir, yüksək texnologiyalar əsasında biznes-proseslər üçün geniş meydan qismində çıxış edir, ən müasir ideyaların həyata keçirilməsinə yardımçı olur və müvafiq olaraq, ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsinə öz töhfəsini vermiş olur.

Məlum olduğu kimi, STP-nin ərazisində bu gün 14 zavod fəaliyyət göstərir, tez bir zamanda isə burada əlavə 3 zavod da istismara veriləcək. Bunlar yük dəmir yolu vaqonlarının istehsalı, transformatorların istehsalı, eləcə də alümin profillərin istehsalı ilə məşğul olan zavodlar olacaq.

Texnoparkların yaradılması üzrə işlər, əsasən buna istiqamətlənir ki, bu cür müəssisələrin (törəmələrin) məhsuluna xüsusi güzəştlər tətbiq olunur. Yəni vergilər, gömrük rüsumları və digər preferensiyalar (üstünlüklər, imtiyazlar) ixracçı məhsulun istehsal həcmi artırılmasına kömək etsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye parkı sahibkarların effektiv fəaliyyəti və inkişafına yardımçı olacaq, çünki bu zaman o qədər zəruri olan infrastruktur və idarəçilik orqanlarından istifadə edilir, rəqabətqabiliyyətli məhsulun buraxılışı və müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə xidmətlərin göstərilməsi həyata keçirilir.

Parkın operatoru – “Təmiz şəhər” ASC İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərir, 7 hektar ərazidə tikinti və yaşıl biznesə hazırlıq işlərini yerinə yetirmişdir. Bu işin özəlliyi bundan ibarətdir ki, parkın işləməsi sahənin fəaliyyəti nəticəsində yaranan tullantıları digər sahədə xammal qismində istifadə etmək mümkün olacaqdır, təkrar emal prosesi isə həm təbii resurslara, həm də enerjiyə qənaət etməyə imkan verməklə yanaşı yerli bazarın idxaldan asılılıq dərəcəsini aşağı salmağa şərait yaradacaq.

İqtisadiyyat Nazirliyinin 13 sentyabr 2013-cü il tarixli 13 sayılı əmrə müvafiq olaraq, Sumqayıt kimya sənaye parkında qeydiyyatdan keçmək niyyətində olan hüquqi və fiziki şəxslər üçün yatırılacaq investisiyaların minimum səviyyəsi 5 milyon manat məbləğində təyin edilmişdir, Balaxanı sənaye parkında isə bu məbləğ 0,5 milyon manat təşkil edir. Bundan əlavə, sənaye parklarında reallaşdırılacaq yeni investisiya layihəsinə investisiyaların minimal səviyyəsi təsərrüfat və digər vergi qoyuluşuna cəlb edilən obyektlərə yatırılan ümumi investisiya həcmi 50 faizindən az olmamalıdır [10].

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Beləliklə, Azad İqtisadi Zonaların yaradılması ilə bağlı əsas məqsədlər bu və ya digər ölkənin iqtisadi, sosial, bəzi hallarda isə hətta siyasi şəraitindən asılı olaraq kifayət qədər geniş hədudlar çərçivəsində tərəddüd edir. İnkişaf etmiş kapitalist ölkələrdə Azad İqtisadi Zonalar, bir qayda olaraq, durğunluq müşahidə olunan rayonlarda, işsizlikdən və əhalinin aşağı həyat səviyyəsindən əziyyət çəkən, eləcə də tələb olunan səviyyədə inkişaf etməmiş

infrastruktura malik ərazilərdə yaradılır. Bu cür rayonlara zona statusunu təqdim etməklə, həmin ölkələrin hökumətləri xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələsini mütləq şərt qismində ortaya qoymur, onlar daha çox daxili bazara inteqrasiya edilə biləcək mövcud istehsal sahələrinin inkişafını, eləcə də əlavə, yeni iş yerlərinin açılmasını maksimum dərəcədə stimullaşdıran şərait yaratmağa səy göstərirlər [13].

Ümumiləşdirilmiş halda Azad İqtisadi Zonanın yaradılması aşağıdakı kimi məqsədlərin əldə olunmasına yönəldilib:

- milli texnologiyalarla müqayisədə daha mütərəqqi və qabaqcıl texnologiyaların cəlb edilməsi;
- xarici kapitalın cəlb edilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın canlandırılması;
- valyuta aktivlərin daxil olması və bunun sayəsində valyuta ehtiyatların artırılması;
- daxili istehlak bazarının hərtərəfli təmin edilməsi;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin və işçi qüvvəsinin ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- müasir bazar infrastrukturun yaradılması;
- tənəzzül dövrünü yaşayan rayonların sürətlə inkişaf etdirilməsi;
- iqtisadiyyatın idarə olunması, beynəlxalq sahibkarlıq sahəsində qabaqcıl dünya təcrübəsinin əldə olunması.

Dünya təcrübəsi Azad İqtisadi Zonaların yaradılmasının iki variantını nəzərdə tutur. “Yuxarıdan” adlanan variant o deməkdir ki, zonanın yaradılması mərkəzi hakimiyyətin təşəbbüsü əsasında və müvafiq dövlət proqramı çərçivəsində baş verir (misal üçün, Cənubi Koreyada olduğu kimi). “Aşağıdan” adlanan variant isə bazar özünü təşkil qaydasında Azad İqtisadi zonaların yaradılması anlamına gəlir (misal üçün, Dominikan Respublikası, Polşa). İkinci variant daha dinamik surətdə, o cümlədən qarışıq özəl-dövlət maliyyələşdirilməsi zamanı inkişaf edir. Azad İqtisadi Zonanın təsis edilməsi ilə bağlı təkliflər xüsusi müvəkkil dövlət federal, yaxud regional orqana göndərilir. Həmin dövlət orqanı zonanın təsis edilməsi haqqında qərarı qəbul etdikdən sonra onun yaradılması şəraitinin formalaşdırılmasına yönəlmiş müvafiq fəaliyyətə başlayır. Zonaların təsis edilməsi zamanı xüsusi diqqət adətən aşağıdakı kimi meyarlara istiqamətlənir: ərazinin düzgün seçilməsi, sosial və istehsal infrastrukturun formalaşdırılması, region iqtisadiyyatının sahə strukturu.

AİZ-in yaradılması – ayrı-ayrı ərazilərin və regionların iqtisadiyyatlarının inkişaf etdirilməsinin təsirli istiqamətidir, həmin istiqamət, bir qayda olaraq, konkret prioritet iqtisadi məsələlərin həllinə, strateji proqramların və layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilib. Bu zaman, təcrübə göstərdiyi kimi, Azad İqtisadi Zonalarda müəyyən edilən güzəştlər sistemi kifayət qədər fərddir və həmin zonanın ərazisində reallaşdırılan proqramlarla sıx bağlıdır. Dünya və yerli təsərrüfat təcrübəsinə uyğun olaraq, AİZ-in yaradılması zamanı bəyan edilən ilkin məqsəd və vəzifələr faktiki inkişaf nəticəsində baş verənlərlə, demək olar ki, heç zaman üst-üstə düşmür.

Konkret ərazilər üçün zonalar tipinin seçilməsinə təkcə ümumi deyil, həmçinin lokal

amillər də öz təsirini göstərir. Belə ki, nəqliyyat və Xarici ticarət zonaları üçün iri nəqliyyat qovşağının mövcudluğu olduqca zəruri şərtidir. Bu cür zonalar, bir qayda olaraq, dəniz limanlarına, dəmir yolu nəqliyyatına, aeroporta malik dənizkənarı şəhərlərdə yerləşir. Eyni şəraitin həmçinin ticarət, bank və bu kimi digər zonaların yerləşdirilməsi üçün də olması üstün cəhətlərdəndir. Texnoparklar və texnopolislər tipli zonaların yaradılması üçün inkişaf etdirilmiş elmi-istehsal bazası və yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsi lazımdır. Turizm-rekreasiya zonalarının təşkil edilməsi mədəni və tarixi mərkəzlərin, turistlər üçün cəlbedici ola biləcək təbiət landşaftının, inkişaf etmiş infrastrukturun mövcudluğunu tələb edir. Bu və ya digər zonanın formalaşdırılması zamanı qarşıya qoyulmuş vəzifələr nəzərə alınmaqla həmin zonanın yerləşdirilməsinə dair də müvafiq tələblər irəli sürülür. Bu cür tələblərin daha ümumi olanlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- əlverişli coğrafi yerləşmə, eləcə də xarici və daxili bazarlara nisbətdə nəqliyyat əlçatanlığı və inkişaf etmiş nəqliyyat kommunikasiyaların mövcudluğu;
- inkişaf etdirilmiş istehsal potensialı, istehsal və sosial infrastrukturun mövcudluğu;
- ehtiyatlara və dəyərə görə əhəmiyyətli təbii-resurs potensialının (ilk növbədə - karbohidrogen xammalın, əlvan metalların, meşə resurslarının və s.) olması.

Məhz bu səbəbdəndir ki, Azad İqtisadi Zonaların yerləşdirilməsi üçün daha münasib və əlverişli hesab edilən ərazilər, bir qayda olaraq, sərhədyanı mövqelərə, eləcə də dəniz ticarət limanlarına və magistral nəqliyyat şəbəkəsinə (dəmir yolu, avtomobil yolları, aeroportlar), formalaşmış sənaye, elmi və mədəni mərkəzlərə, daha qiymətli təbii resursların cəmləşmə rayonlarına malikdir.

YEKUN

Ayrı-ayrı hallarda Azad İqtisadi Zonaların yaradılması həmçinin yeni təsərrüfat mənimlənməsi rayonlarında da məqsəduyğun hesab oluna bilər. Belə olan halda hətta ilkin olaraq inkişaf etmiş sənaye kompleksinə, istehsal və sosial infrastruktura malik olmayan, lakin son dərəcə mühüm uzunmüddətli ümumdövlət proqramlarını (ölkənin yanacaq-energetika və mineral-xammal bazasının möhkəmləndirilməsi və s.) həll etməyə imkan verən ərazilərdən də AİZ-in yaradılmasında yararlanmaq mümkündür.

Effektiv surətdə fəaliyyət göstərən və xüsusi iqtisadi rejimə malik zonanın təşkil edilməsi məqsədilə dünya təcrübəsində sınaqdan keçirilmiş və qəbul olunmuş aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutmaq lazımdır:

- mənfəətlilik, sahibkarlıq və investisiya fəallığı prinsipi;
- təşkilədiciyin yeni formaları və üsullarının istifadəsi hesabına digər oxşar ərazinin fəaliyyəti ilə müqayisədə biznesin rəqabətqabiliyyətliliyi prinsipi;
- həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli dövrdə məqsədlərin formalaşdırılması və onlara daha effektiv üsullarla nail olunması prinsipi;
- təsərrüfatçılıq subyektlərinin və Azad İqtisadi Zonaların maraqlarının kompromisi şəraitində sahibkarlıq və idarəetmə təşəbbüsünün vəhdəti (azad iqtisadi zonanın idarəçilik struk-

turunun iqtisadi şəraitə müvafiqliyi) prinsipi;

– qanunvericiliyin, normativ və rejim tələblərin, eləcə də kreditləşmə, fraxt, gömrük xidmətlərinin, qiymətli kağızlarla əməliyyatların təmin edilməsi prinsipi.

Ədəbiyyat siyahısı:

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il
2. Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsi, 11 iyul 2000-ci il tarixli 905IQ nömrəli Qanun.
3. “Azərbaycan Respublikasının investisiya mühiti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
4. «Azərbaycan Respublikası Dövlət İnvestisiya Proqramının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, 17 mart 2010-cu il.
5. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.
6. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu (2003-cü il 13 may tarixli 452-IIQD nömrəli, 2004-cü il 3 dekabr tarixli 791-IIQD nömrəli, 2005-ci il 5 aprel tarixli 876-IIQD nömrəli, 2005-ci il 23 dekabr tarixli 36-IIIQD nömrəli və 2007-ci il 30 noyabr tarixli 488-IIIQD nömrəli Azərbaycan Respublikası qanunlarına əsasən edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəzərə alınmaqla).
7. «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il tarixli 57 nömrəli sərəncam ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
8. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» 13 yanvar 1995-ci il tarixli 952 nömrəli sərəncam ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
9. Vergi Məcəlləsinə 2017-ci ildən qüvvəyə minmiş dəyişikliklər barədə, Əlavə Dəyər Vergisinə edilən dəyişikliklər;
10. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, İnvestisiyanın təşviqi haqqında arayış, Bakı–2015.

Rus dilində

11. Vasilyev L. AİZ: əfsanələr və gerçəklik. - 2008.- N 1-2.- Səh.8.
12. İqnatov V., Butov V., Azad İqtisadi Zonalar. - M: 2008. Səh. 56.
13. Qumilevski A., Maksimov V., Şişkov A. AİZ: Onlar necə olmalı? // Xarici ticarət. - 2009. - № 7. Səh. 32.
14. Andrianov V.D. Rusiya dünya iqtisadiyyatında: tədris vəsaiti.- M.: Maliyyə və statistika, 2008. – 637s. Səh.154).

Годжаева Эльмира Магомед кызы,
доктор философии по экономическим наукам, доцент
Бакинский Университет Бизнеса
Адрес: AZ 1122, г.Баку, Азербайджан, ул. Г.Зардаби, 88^а
E-mail: qocayeva-e@rambler.ru

Годжаева Эсмירה Мадат гызы, магистр
Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента
Адрес: AZ 1172, г.Баку, Азербайджан, Г.Рахимов 822/23
E-mail: esmiraqodjaeva98@gmail.com
© Годжаева Э.М., Годжаева Э.М., 2018

Р Е З Ю М Е

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ И ФОРМИРОВАНИИ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Для создания свободных экономических зон в Азербайджане необходимо тщательно проанализировать существующие возможности, чтобы предложить основные концепции создания СЭЗ. С каждым днем Азербайджан становится более процветающим и сильным государством и добивается больших успехов в экономическом развитии. Чтобы поддержать этот рост, необходима поддержка и устранение зависимости республики от сырьевого фактора. Поэтому, внедрение модели свободной экономической зоны следует рассматривать как необходимый шаг.

Глубокое понимание этих проблем сосредоточит внимание страны на разработке конкретных стратегий и программ, которые будут способствовать развитию малых, средних и крупных предприятий, что приведет к новому импульсу в их развитии. Снижение налоговых ставок приведет к росту бизнеса практически во всех областях и направлениях.

В то же время предприниматели должны не только полагаться на финансовые средства и иную помощь правительства, они должны приложить усилия, чтобы найти выход из кризиса и глубоко осознать свою ответственность.

Поэтому следует отметить, что предпринимателям могут помочь не только льготные кредиты, но и создание свободных экономических зон в стране. Бизнес-структуры должны быть особенно сконцентрированы в благоприятных условиях. Это довольно сложная работа, и нельзя повторять ошибки некоторых стран, в том числе и России. Создавать свободные экономические зоны для их существования неправильно. Вопрос в том, что дискуссии о возможности создания СЭЗ в нашей стране продолжаются с 1994 года. На наш взгляд, необходимо использовать мировой опыт в этой области, так как предпринимательская деятельность в нашей стране, как и в любой другой стране, отличается от своих специфических особенностей.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, технопарк, международный опыт, национальная экономика, импорт, ВТО.

Gojayeva Elmira Muhammed,

PhD in Economics, associate professor,

Baku Business University,

Address: AZ 1122, Baku, Azerbaijan, 88^a H.Zardabi

E-mail: qocayeva-e@rambler.ru

Gojayeva Esmira Madat, master student

Azerbaijan Tourism and Management University

Address: AZ 1172, Baku, Azerbaijan, 822/23 K.Rahimov,

E-mail: esmiraqodjaeva98@gmail.com

© Gojayeva E.M., Gojayeva E.M., 2018

A B S T R A C T

THE ROLE OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE FORMATION OF FREE ECONOMIC ZONES IN AZERBAIJAN

In order to propose the basic concepts of the establishment of FEZ in Azerbaijan it is necessary thoroughly analyze the existing opportunities for the designation of free economic zones. Azerbaijan becomes stronger and more prosperous country than ever, achieves great success in economic development. In order to support this growth and country dependence on the raw material factor, we believe that the establishment of a free economic zone model should be regarded as a necessary step.

A deep understanding of these problems will focus the attention of the country on the development of special strategies and programs that will serve the development of small, medium and large entrepreneurship, which will add a new impulse to their own business development. Alongside all this, the creation of free economic zones should also be carried out in the country. Business structures should be concentrated especially in favorable environments. This is a complicated issue, but it can not be mistaken here, and it is wrong to repeat the mistakes made by some countries, including Russia, such as simply establish free economic zones just for their existence. The point is that the debate on the possibility of establishing FEZ in our country has been in progress since 1994. In our opinion, it is necessary to take advantage of world experience in this field, as in any country, the entrepreneurship activity in our country differs from its specific features.

Keywords: free economic zone, technopark, international experience, national economy, import, WTO

*Qəribov Asəf Heydər oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Bakı Biznes Universiteti

Ünvan: AZ 1122, Azərbaycan, Bakı şəh., H.Zərdabi, 88^a

E-mail: asafqaribov@yahoo.com

© Qəribov A.H., 2018

UOT 332.2.021

SOSIAL SİYASƏTİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Məqalədə uzunmüddətli dövrdə sosial - iqtisadi inkişafın təmin olunması, regional inkişaf və sosial infrastrukturun uzunmüddətli inkişaf perspektivləri əks olunmuşdur. Bazar münasibətləri şəraitində bu proseslər və qloballaşmanın elementlərinin intensivləşməsi və bununla əlaqədar mexanizmlərin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi tədbirləri dövrün sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğun hesab edilir.

Hələ XVIII əsrdə iqtisadi düşüncə sisteminin qurucusu olan A.Smith dövlət monopoliasına qarşı fikirlər bildirərək iqtisadi azadlıq prinsipini müdafiə edir, eyni zamanda iqtisadiyyatın inkişafında verə biləcəyi töhfələri yüksək qiymətləndirirdi. O, qeyd edir ki, bazarın normal inkişafı və istehsalçının mənfəət əldə etməsi üçün müvafiq olaraq dövlət bir sıra funksiyaları yerinə yetirməlidir.

A.Smit qeyd edir ki, binaların, obyektlərin qurulması, ümumi ehtiyacları üçün təşkilatların qurulması ictimai istehsalın zəruri şərtidir. Beləliklə, dünya iqtisad elmi bazar iqtisadiyyatının normal fəaliyyəti üçün minimal olaraq aşağıdakı göstəricilərlə təmin olunmasını tələb edir:

- ilk növbədə əsas istehsal vasitələrinin özəlləşdirilməsi və yeni yaradılan mülkiyyət formalarına əsaslanaraq rəqabət mühiti şəraitində yeni bazar mexanizmlərinin yaradılması;

- istehsal münasibətləri azad bazar iqtisadiyyatının əsasını təşkil etməli və əmtəə - pul münasibətləri, bazar iqtisadiyyatının obyektiv əsası kimi maneəsiz fəaliyyət göstərməlidir. Qeyd edilən cəhətlər təcrübədə istehsal vasitələri, texnologiya və digər zəruri avadanlıqların istehsal prosesində iştirakı təmin edilməlidir.

Ümumiyyətlə, istehsal- iqtisadi tsiklin baş verməsi və inkişafı sosial infrastrukturun formalaşması və təkmilləşdirilməsi üçün zəruri amillərdən biri kimi çıxış edir. Ona görə istehsal prosesində iştirak edən subyektlərin hüquqi təminatı və ümumi əhalinin işlə bərabər sosial xidmətlər, yüksək rifah yaşayışı ilə təmin olunması öz növbəsində cəmiyyətin və iqtisadi proseslərin davamlı inkişafına öz təsirini göstərəcəkdir.

Açar sözlər: sosial siyasət, sosial infrastruktur, regional siyasət, bazar iqtisadiyyatı, sosial-iqtisadi inkişaf.

GİRİŞ

Müasir dövrdə dünya ölkələrinin təcrübələri göstərir ki, ümumilikdə iqtisadi inkişafda və insanların ilkin dərəcəli tələbatların ödənilməsində sosial infrastruktur sahələrinin rolu və əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Belə ki, cəmiyyətin ümumi tələbatının ödənilməsində elmin, təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafı xüsusi strateji əhəmiyyətə malikdir. Sosial infrastruktur sahələrinin kompleks qarşılıqlı inkişafı müasir dövrdə də iqtisadi potensialın daha da möhkəmləndirilməsində əvəzsiz rola malikdir. Bu baxımdan sosial infrastruktur sahələrinin fəaliyyətinin və inkişafının tədqiq edilməsi xüsusi nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyat şaxəli inkişaf etdikcə sosial infrastruktur sahələri də geniş miqyas almış olur. Belə ki, ölkədaxili regionlarda yeni rayonların mənimsənilməsi, şəhər və qəsəbələrin salınması, bir sözlə, cəmiyyətdə mütərəqqi dəyişikliklərin baş verməsi, müvafiq sosial infrastruktur sahələrinin inkişafına səbəb olur. Deməli, sosial infrastruktur cəmiyyətə və insanlara xas olan tələbata uyğun olaraq formalaşır və daimi inkişafda olmaqla bərabər, daha da təkmilləşmiş olur. Bu qanunauyğun proseslərin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu və əhəmiyyəti inkar edilməzdir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında praktiki olaraq sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı mühüm yer tutur. Məhz buna görə də dövlətin sosial siyasətində bu kimi əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur: insanların həyat və əmək şəraitinin getdikcə daha da yaxşılaşdırılması, ictimai münasibətlərin hər bir sahələrində sosial ədalət prinsipinə əməl edilməsi, siniflərin, sosial qrupların və təbəqələrin yaşayış tərzinin bir-birinə daha da yaxınlaşdırılması və s. Daha dolğun və yığcam şəkildə demiş olsaq “hər şey insan naminə, hər şey insan rifahı üçün” formulunda ifadə etmək olar.

Müasir bazar iqtisadiyatı şəraitində bu mühüm vəzifələri ancaq maddi istehsalın intensiv və hərtərəfli inkişafı əsasında elmi-texniki tərəqqinin və bununla əlaqədar sosial infrastrukturun əsaslı şəkildə sürətləndirilməsi, hər bir əmək kollektivlərinin, bütövlükdə cəmiyyətin işinin səmərəliliyinin əsaslı surətdə yaxşılaşdırılması yolu ilə həll etmək olar. Bununla yanaşı, sosial sahələrdə, ictimai həyatımızın bütün tərəflərində istifadə edilməsi təşkil edilməlidir. İqtisadiyyatın və sosial infrastrukturun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi ictimai həyatın tələbatından irəli gəlir.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Sosial fəaliyyətin infrastrukturun iqtisadi əhəmiyyəti, səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi xüsusi nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, nəzəri cəhətdən sosial infrastrukturun iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinin göstəricilər sistemi və onun hesablanma metodikası tam və dəqiq deyildir. Faktiki olaraq sosial infrastrukturun iqtisadi səmərəliliyinə iki səviyyədə – makro və mikro səviyyələrdə yanaşılması metodu məlumdur. Lakin konkret olaraq onun qiymətləndirilməsinə dair hələlik müvafiq metodika işlənməmişdir. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyat sahələrindən asılı olaraq müvafiq sosial infrastruktur sahələri formalaşır və inkişaf etdirilir. Məsələn, yeni rayonların mənimsənilməsində, şəhər və qəsəbələrin salınmasından asılı olaraq müxtəlif xidmət sahələri, ticarət, mədəni-məişət, mənzil-kommunal, su, işıq, qazlaşdırma, kanalizasiya, məktəbəqədər təlim-tərbiyə ocaqları, təhsil və səhiyyə sahələri formalaşdırılaraq inkişaf etdirilir. Sovetlər birliyi dönməsində bu fikir üstünlük təşkil etmişdir ki, sosial infrastrukturun iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinə lokal yanaş-

ma yolu ilə tam həll etmək qeyri-mümkündür. Ona ümumi xalq təsərrüfatı, yəni makro səviyyədə yanaşmaq lazımdır. Daha doğrusu sosial – iqtisadi inkişafın təmərküzləşmiş birgə nəticəsi kimi baxmaq olar. Sosial infrastrukturun iqtisadi səmərəliliyinə makrosəviyyədə yanaşılması tövsiyyə edilmişdir. Lakin bununla belə, ayrı-ayrı sosial infrastruktur sahələrinin iqtisadi inkişafda rolu və əhəmiyyətini birbaşa olmasa da, dolayısı yolla müəyyənləşdirmək mümkündür. Məsələn, ixtisaslı əməklə qeyri-ixtisaslı əməyin müqayisəsini və s. qeyd etmək olar. Onu qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə, iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə ictimai həyatımızın bütün cəhətlərinə sosial infrastrukturun təsiri daha da gücləndirilməlidir. Sosial infrastruktur sahələrində keyfiyyət dəyişikliklərinə yeni münasibət aşağıdakı bir sıra mühüm səbəblərdən irəli gəlir:

- birinci, iqtisadi fəaliyyətin bütün mənafeyinə aid olan nəticələr məhz bu sahədə reallaşır, dövlətin ali məqsədləri öz təzahürünü burada tapmış olur;

- ikinci, bazar iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı prosesində sosial infrastruktur sahələrinin rolu və əhəmiyyəti xeyli artmış olur. Bu iqtisadiyyatın, xüsusilə onun perspektiv inkişafında sosial istiqamətlərin daha da gücləndirilməsində, sosial amillərin əhəmiyyətinin yüksəldilməsində öz əksini tapır. Məhz buna görə də sosial infrastruktur sahələrinin inkişafına tamamilə yeni nəzərlə baxmaq, onun artmaqda olan əhəmiyyətini bütövlükdə qiymətləndirmək lazımdır;

- üçüncü, sosial infrastruktur sahələri ictimai inkişafda insan amili rolunu yüksəltməyin mühüm ehtiyat mənbələrinə, cəmiyyət üzvlərinin fəal həyat mövqeyinin məqsədyönlü formalaşdırılmasının çox böyük imkanlarına malikdir;

- dördüncü, ölkənin sosial-mədəni həyatının inkişaf etdirilməsinin vaxtı çatmış problemlərinin lazımınca qiymətləndirilmədiyi üçün hazırkı dövrdə bu sahələrə yeni münasibət bəsləməyi tələb etmiş olur və s.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin getdikcə yüksəldilməsi problemləri, sosial infrastruktur sahələrinin kompleks və intensiv inkişafını bir vəzifə olaraq qarşıya qoyur. Keçmiş SSRİ dövründə mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma və idarəetmə sistemindən, azad bazar münasibətlərinə keçmiş Azərbaycan Respublikasında müstəqillik illərində iqtisadiyyatın əsas sahələrində dinamik inkişafa nail olmaq üçün mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və əsasən, ölkə regionlarında sosial-iqtisadi problemlərin həllinin sürətləndirilməsi, o cümlədən, sosial infrastruktur şəbəkəsinin genişləndirilməsi, bu sahələrin fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üçün xeyli iş görülmüşdür. Bir çox dövlət proqramlarına əsasən ölkənin regionları və inzibati rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Aparılmış təhlillər onu göstərir ki, son on illər ərzində sosial-iqtisadi maliyyə infrastrukturlarının modernləşdirilməsi nəticəsində milli iqtisadiyyatda dayanıqlı inkişafa nail olunmuşdur. 2004-2015-ci illər ərzində ölkədə orta hesabla 10,6 faiz illik iqtisadi artım qeydə alınmışdır. ÜDM-in həcmi bu dövr ərzində 7,6 dəfə artmış, adambaşına ÜDM-in həcmində 6,5 dəfə artım müşahidə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Yol Xəritəsi” nəzərdə tutulan istiqamətlər üzrə strateji məqsəd və hədəfləri, nəzərdə tutulan tədbirlərin qiymətləndirmə və maliyyələşdirmə mexanizmlərini müəyyən edir.

Strateji Yol Xəritəsində davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün aşağıdakı əsas strateji hədəflər təyin olunmuşdur:

- fiskal dayanıqlığın artırılması və davamlı monetar siyasətin qəbul edilməsi;
- özəlləşdirmə və dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrlə bağlı islahatların reallaşdırılması;
- insan kapitalının inkişaf etdirilməsi;
- əlverişli biznes mühitinin inkişafı.

Nəzərdə tutulan 4 strateji hədəfin icrası milli iqtisadiyyatın mərkəz və regionlar üzrə sosial infrastruktur sahələrinin də inkişafına təkan verəcəkdir.

Strateji Yol Xəritəsində 2020-ci ilə kimi mövcud reallıqlar, 2025-ci ilə kimi olan dövr uzunmüddətli baxış, 2015-ci ildən sonrakı dövr üçün isə hədəf baxış təsbit olunmuşdur. Qloballaşma və müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial infrastrukturun inkişafını şərtləndirən amillərin öyrənilməsi, sosial infrastruktur müəssisələrinin istismara verilməsinin əsaslandırılması, bu proseslərin idarə edilməsi üsullarının optimallaşdırılması, yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılması, ümumilikdə sosial infrastrukturun sistemli və effektivli dövlət mexanizmləri vasitəsi ilə tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi problemlərinin fundamental araşdırılmasının vacibliyi bu mövzunun aktuallığına dəlalət edir.

Dövlətin elmi cəhətdən əsaslandırılmış siyasətinin həyata keçirilməsi ən əsas strateji problemlərdən biri hesab edilir. Belə ki, bu siyasətin düzgün və vaxtında keyfiyyətli surətdə reallaşdırılması, faktiki olaraq, nəzərdə tutulmuş məqsəd və vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həlli deməkdir. Dövlətin sosial siyasətinin ardıcıl, düzgün, lazımi keyfiyyətdə həlli milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, dünya təcrübəsində məlum olan, sosial-iqtisadi vasitələrdən istifadə edilməsi məqbul hesab oluna bilər. Lakin hər bir konkret ölkədə dövlətin sosial siyasətinin reallaşdırılmasının özünə məxsus cəhətləri də vardır. Bütün bunlarla yanaşı, dünya dövlətlərində büdcənin rolu və əhəmiyyəti ciddi nəzərə alınır. Belə ki, bu problemin səmərəli həyata keçirilməsi, böyük məbləğdə vəsait tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial siyasətin həyata keçirilməsinin əsas bazasını dövlətin qanunları, hüquqi aktları təşkil edir. Daha doğrusu, sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməkdə dövlətin rolu və funksiyası daha da genişləndirilmiş olur.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində regionlararası investisiya qoyuluşları və maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi, dövlətin ən məsul vəzifələrindən biri hesab edilir. Regionlarda sosial infrastrukturun tənzimlənməsinə dair tədbirlər kompleksi regional idarəedici strukturlar vasitəsilə həyata keçirilir. Tədqiqatlar göstərir ki, regional siyasətin həyata keçirilməsində stimullaşdırıcı vasitələrdən geniş istifadə edilir. Belə ki, zəif inkişaf etmiş regionlarda birinci növbədə istehsal sahələrinin inkişafını sürətləndirmək məqsədilə iqtisadi mexanizmlərə geniş yer verilir. Vergi dərəcəsinin aşağı salınması, güzəştli kreditləşdirmə, infrastrukturların formalaşdırılması və inkişafının əsasən dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməsi kimi məsələlərin həllinin həyata keçirilməsi lazım gəlir. Bütün bunlarla yanaşı, regional problemlərin həlli üçün xüsusi regional İnkişaf Fondunun yaradılması da məqsədəuyğun sayıla bilər. Məsələn, Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin iqtisadi inkişaf proseslərinin təhlili göstərir ki, bu proseslərdə effektivli iqtisadi institutların və maliyyə fondlarının təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Hələ XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq, Qərbi Avropada iqtisadi inkişaf proseslərinin sürətləndirilməsində, işsizliyin azaldılmasında, sosial – iqtisadi problemlərin həllinin sürətləndirilməsində regional siyasətin optimal mexanizmlərinin işlənilib hazırlanmasına geniş yer verilmişdir. Hətta, Avropa İttifaqının bütün üst qurumlarında və əsas nizam-

layıcı təşkilatlarında regional sosial – iqtisadi inkişafı ilə bağlı müvafiq strukturlar, təşkilatlar, qruplar, bürolar, komissiyalar və s. yaradılmışdır.

Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin regional siyasəti əsasən bir istiqamətə - mövcud insan potensialın və resursların maddi ictimai təkrar proseslərində səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkilinə yönəldilmişdir. Yəni maddi ictimai təkrar istehsal prosesinin effektivli, məhsuldar olması üçün insan kapitalından yetərinə bəhrələnmək məqsədi ilə, cəmiyyətin maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi üçün zəruri mühitin yaradılması, sosial xidmətlərin təşkili, xüsusilə sosial infrastrukturun güclü bazasının formalaşdırılması əsas strateji vəzifələr kimi qarşıya qoyulmuşdur. Fikrimizcə, müasir dövrdə Avropada ictimai istehsal proseslərinin yüksək inkişaf səviyyəsi və sosial mühitin inkişafının digər ölkələrə nisbətən xeyli irəlidə olması bu qeyd edilən prinsiplə regional sosial – iqtisadi siyasət mexanizmlərinin reallaşdırılması nəticəsində mümkün olmuşdur.

Praktikada dövlətin sosial siyasətini həyata keçirmək məqsədilə müvafiq, konkret iqtisadi mexanizmlər işlənib hazırlanmalıdır. Həmin mexanizmlər dövlətin bütövlüyünü, onun müstəqilliyini, ölkə iqtisadiyyatının davamlı, dinamik inkişafını təmin etməklə bərabər, hər bir regionun xüsusiyyətlərini də özündə əks etdirməlidir. Belə mexanizmlərin işlənib hazırlanmasında aşağıdakı əsas prinsiplərə əməl olunması məqsədəuyğun sayılır:

- mərkəzi idarəedici orqanlarla, regional idarəedici orqanlar arasında düzgün və səmərəli hakimiyyət bölgüsünü təmin etmək;

- regionlarda sosial-iqtisadi inkişafa bərabər şərait yaratmaqla yanaşı, ictimai mənafeyə üstünlük vermək;

- regionların əsas əlamətlərini (xüsusiyyətlərini) nəzərə almaq şərtilə, regional siyasətin reallaşdırılmasına əməl etmək;

- regional siyasətin həyata keçirilməsində tətbiq edilən iqtisadi mexanizmlərin şəffaflığının təmin olunması və s.

Sosial siyasətini dövlət tənzimlənməsinin başlıca istiqamətlərindən biri də bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həll edilməsidir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu mühüm istiqamətdə iqtisadi inkişaf transformasiyaları nəzərə alınmaqla, yeni mexanizmlərin işlənib hazırlanmasına zərurət xeyli artmışdır. Dövlətin sosial siyasətinin sürətlənməsi prosesləri son 20-30 ildə xeyli intensivləşmişdir [5]. Bir sıra ölkələrin Almaniya, Belçika, Fransa, İngiltərə, İsveçrə, Türkiyə və sair inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi bu sahədə faydalı hesab oluna bilər. Bu qeyd olunan ölkələrdə regionların sosial – iqtisadi inkişafının sistemli təmin edilməsi, ilk növbədə sosial infrastrukturun güclü bazasının yaradılması, bu proseslərin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün büdcə vəsaitlərindən, məqsədli federal büdcə ayırımlarından geniş formada istifadə olunur [7]. Danimarka, Fransa və Yaponiya kimi ölkələrdə regionların davamlı sosial – iqtisadi inkişafı üçün mərkəzləşdirilmiş formada, subsidiyaların ayrılması və regionlarda sosial infrastrukturun bazasının gücləndirilməsi üçün zəruri maliyyə resurslarının ayrılması dövlətin xüsusi nəzarətində saxlanılır. Avstraliya Federativ bir dövlət kimi özünün şimal ərazilərinin inkişafı üçün 1980-ci illərin əvvəlindən başlayaraq, burada toplanan vergilərin regionun sosial – iqtisadi inkişafı problemlərinə yönəldilməsi mexanizmlərinin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün yerli özünü idarəetmə strukturlarına əlavə səlahiyyətlər vermişdir. Kanada da isə bu proseslərdə regional və yerli büdcə təşkilatlarının rolu xeyli yüksəkdir. Belə ki, bu ölkədə mərkəzi səviyyədə vergi növləri müəyyənləşdirilmir və bu baxımdan yerli orqanlar vergi siyasətini özləri formalaşdırırlar. Nəticədə ölkə sosial problemlə məsələlərinə maliyyə

resurslarının yönəldilməsi mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi və icra olunması prosesləri xeyli effektivli alınır. Almaniyada isə, ölkənin 16 əyalətində yerli orqanlar tərəfindən büdcə sistemi formalaşdırılsa da, bu ölkədə 3-cü büdcə sistemini yerli orqanlar formalaşdırır və idarə edirlər. Bu baxımdan, ölkədə sosial infrastruktur prioritetləri, regionların sosial rifah səviyyəsi ən yüksək standartlara cavab verir. İnsanların tələbatının ödənilməsində sosial infrastruktur sahələrinin xüsusi yeri və rolu vardır. Məsələn, ölkədə təhsil, səhiyyə, mədəni sahə, xidmət sahələri cəmiyyətin elmi, mənəvi zənginliyinə əsaslı təsir göstərir.

Beləliklə, sosial infrastruktur sahələrinin normal fəaliyyəti bir tərəfdən məhsuldar qüvvələrin inkişafına, digər tərəfdən isə məcmu ictimai məhsulun və milli gəlirin artırılmasına və ümumilikdə, ölkədə ictimai təkrar istehsalın genişləndirilməsinə müsbət təsir göstərən ən başlıca amil hesab edilir. Göründüyü kimi, sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı bilavasitə əhalinin sosial tələbatının ödənilməsində əvəzsiz rola malikdir. İstər istehsal, istərsə də sosial infrastrukturuları cəmiyyətin ümumi və milli sərvəti kimi də dəyərləndirmək olar. Digər tərəfdən sosial infrastrukturular regionun və bütövlükdə ölkənin dəyərli kapitalı kimi də qiymətləndirilə bilər.

İqtisadi inkişaf proseslərində sosial infrastrukturun iqtisadi səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsində bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir. Bunlara insanın yaşama müddəti və xəstəlməyin aşağı salınması, əhalinin elmi, mədəni inkişaf səviyyəsi, azad-sərbəst iş vaxtının uzadılması, yaşayış-mənzil sahəsinin artırılması və yaşayış şəraitinin, mənzil-kommunal xidmətin yaxşılaşdırılması, məişət xidmətinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ticarət obyektlərinin və ictimai iaşə müəssisələrinin artırılması, rabitə, sənişin daşıyan nəqliyyatın fəaliyyətinin genişləndirilməsi və yaxşılaşdırılması, əhaliyə pullu səhiyyə və digər xidmətlərin göstərilməsi aid edilir. Fikrimizcə, bu amillər və göstəricilər bütövlükdə iqtisadi inkişaf proseslərinə güclü təsir etmək üçün kifayət qədər əlavə stimullar yaradır. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyat sahələrinin normal fəaliyyəti müvafiq infrastruktur sahələrinin formalaşması və inkişafı ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, ölkədə sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı, dövlət tərəfindən tənzimlənməsi xüsusi elmi və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu mühüm problemin tənzimlənməsi zərurətə çevrilmiş olur. Bunlarla bərabər, qeyd etmək lazımdır ki, sosial infrastrukturun tənzimlənməsinə və inkişafına iki qrup (ümumi və spesifik) amil əsas təsir göstərir. Ümumi amillərə, konkret şəraitdə, ölkənin faktiki sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi, iqtisadiyyatın mövcud strukturu, əhalinin real gəlirləri, məşğulluq səviyyəsi, təhsil, səhiyyə, mədəni məişət xidmətləri və s. daxildir. Spesifik amillərə gəldikdə, bura hər bir regionun təbii-iqlim şəraiti, milli, tarixi inkişaf xüsusiyyətləri və s. aid etmək olar.

Tədqiqatlar göstərir ki, hər bir amilin ayrı-ayrılıqda rol və əhəmiyyətini azaltmamaq şərti ilə, iqtisadi amilin, daha doğrusu, gəlirlərin getdikcə artırılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Dövlət, ölkədə sosial-siyasət proqramı işləyib hazırlamaqla yanaşı, onun ardıcıl olaraq, həyata keçirilməsini hər vasitə ilə təmin etməlidir. Şəxsi təsərrüfatlar tərəfindən həyata keçirilən bütün xidmət növlərinin normativ və hüquqi bazasının düzgün əməl edilməsinə nəzarət etməklə bərabər, həm də onun bazar münasibətlərinə keçid şəraitində məsuliyyətini özü daşıyır. Məhz buna görə də, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində istifadə edilən ənənəvi-birbaşa və dolayı yolla tənzimləmə metodlarından istifadə, konkret ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi şəraitdən asılı olaraq həyata keçirilməlidir [1]. Məhz buna görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin vahid sosial-siyasətinə tam uyğun olaraq, infrastruktur sahələri, xüsusilə, təhsil və səhiyyə ancaq dövlət tərəfindən ciddi surətdə tənzimlənməlidir. Qeyri - bazar strukturlarına (elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, incəsənət və s.) dövlət maliyyələşdirilməsi daha da güclən-

dirilməlidir. Elə etmək lazımdır ki, tibbi müalicə profilaktik tədbirlər pulsuz olaraq, dövlət tərəfindən həyata keçirilsin. Bununla yanaşı, əhali və müəssisələrin ödəncləri hesabına formalaşan xüsusi sığorta fondlarının ödənilməsi nəzərdə tutulan tibbi sığortanın da geniş inkişafı təmin edilməlidir. Sosial infrastruktur sahələrinin inkişafına, xüsusilə, onun tənzimlənməsinə aşağıdakı iki mühüm istiqamətdə yanaşmaq lazımdır: birinci, cəmiyyətin ictimai tələbatı ilə bağlı olan sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı və tənzimlənməsi. Bu qrup infrastruktur sahələrinə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, incəsənət, kommunal-təsərrüfatı (enerji, su təchizatı, kanalizasiya və rabitə), ekologiya və s. aid etmək olar. İkinci qrupa xidmətlər infrastrukturunu daxil edilir. Birinci qrupa daxil edilən infrastruktur sahələri dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməli və idarə edilməlidir. İkinci qrup - xidmətlər infrastrukturunu isə qeyri-dövlət strukturları tərəfindən, lakin dövlət nəzarəti altında həyata keçirilə bilər. Belə ki, dövlət, həyata keçirilən xidmətlərin normativ, hüquqi bazasına, vergi ödənişlərinə nəzarət etməli və meydana çıxan yeni xidmət növləri üzrə infrastrukturun formalaşdırılmasına lazımı şərait yaratmaqla, onu tənzimləməlidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial infrastruktur sahələrinin inkişafı mülkiyyət formalarından asılı olmayaraq dövlətin nəzarəti altında həyata keçirilməlidir.

Dövlətin sosial siyasətinin səmərəli icrasında dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar fondların rolunu qeyd etmək xüsusi olaraq yerinə düşər. Çünki, dövlət büdcəsi birbaşa dövlətin sosial siyasətini həyata keçirən əsas maliyyə vasitəsidir. Hər il təsdiq olunan dövlət büdcəsində sosial layihələrlə bağlı olan bütün hər şey onun tərkibində öz əksini tapır. Sosial siyasətin əsas subyekti elə dövlətin özüdür. Dövlət bir növ əsas güc sahibidir. İstənilən prosesə və obyektə birbaşa və dolaylı yollarla təsir göstərə bilər. Bu yöndə isə pul resurslarının mərkəzləşmiş qaydada toplanması və lazımı istiqamətlərə yönləndirilməsi bilavasitə dövlətin ixtiyarındadır. Dövlət cəmləşmiş pul vəsaitlərini büdcədə toplamaqla həyata keçirdiyi siyasət vasitəsilə sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində onlardan istifadə edir. Sosial siyasətin həyata keçirilməsi və əhəlinin sosial təminatının daha da gücləndirilməsi bilavasitə dövlətin öz marağındadır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci maddəsində sosial təminatla bağlı olan məsələlər ətrafı surətdə öz əksini tapmışdır (1). Aşağıda tərtib olunan cədvəldə 2017 və 2018-ci illər üçün dövlət büdcəsindən sosial məsələlərin həlli üçün ayrılmalar təfəsilatı ilə öz əksini tapmışdır:

Cədvəl 1.

Sosialyönlü xərclərin əsas istiqamətləri

Kateqoriya	İllər üzrə (mln.manatla)	
	2017	2018
Əməyin ödənişi	4077,0	4237,0
Ərzaq, dərman və sargı ləvazimatlarının alınması	541,2	556,7
Təqaüdlər və sosial müavinətlər	2067,8	2211,2
Elm	118,5	128,1
Təhsil	1733,4	2001,5
Səhiyyə	745,4	740,7
Sosial müdafiə və sosial təminat	2053,1	2197,2
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət	282,6	304,3
Cəmi	11619,0	12376,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Məlumatlardan göründüyü kimi, cəmi sosial yönü xərclərdə vəsaitlərin ümumi miqdarı 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə daha artıq nəzərdə tutulmuşdur (təxminən 757 milyon manat və ya 6%). Bu onunla əlaqədardır ki, dövlət büdcəsinin ümumi həcmi 2018-ci ildə daha artıq nəzərdə tutulmuşdur. Cədvəldən görünür ki, bütün göstəricilərdə artım müşahidə olunmaqdadır (səhiyyədən başqa) və əgər iqtisadi sağlamlaşdırma tədbirləri davam edərsə, bu tendensiyanın qarşdakı illərdə də davam etməsi planlaşdırılır. Əməyin ödənişi üzrə büdcə ayırmalarında 2018-ci il üçün ondan əvvəlki illə müqayisədə 160 mln. manat və ya 3%, ərzaq, dərman və sargı ləvazimatlarının alınması üçün 15,5 mln. manat və ya 2%, təqaüdlər və sosial müavinətlər üçün 143 mln. manat və ya 6%, elm xərcləri üçün 9,6 mln. manat və ya 7%, təhsil xərcləri 268,1 mln. manat və ya 13%, sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri 144,1 mln. manat və ya 6%, mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət üçün isə 21,7 mln. manat və ya 7 % artım nəzərdə tutulmuşdur. Əvvəlki illə müqayisədə dövlət büdcəsində səhiyyə üçün xərclər 4,7 mln. manat və ya 0,6% az nəzərdə tutulmuşdur. Dövlətin sosial siyasətinin maliyyə təminatının düzgün müəyyən olunmasında büdcədənəkar fondlar da ən az dövlət büdcəsi qədər əhəmiyyətə malikdir. Ölkəmizdə bir sıra büdcədənəkar fondlar mövcuddur ki, sosial məqsədlərin idarə olunmasında onların ən mühümləri Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF), Məşğulluq və Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu və Dövlət Neft Fondu hesab olunur. İnkişaf etməkdə olan dünya ölkələrində infrastruktur sahələri dövlət mülkiyyətində saxlanılır və cəmiyyətdəki əhəmiyyətinə görə büdcədən maliyyələşdirilir.

Yeni təsərrüfatçılıq formaları şəraitində iqtisadiyyatın bazar münasibətləri prinsipləri əsasında qurulması, əhalinin həyat səviyyəsində mövcud olan fərqlərin aşkar edilməsi və getdikcə onun aradan qaldırılması sosial ədalət prinsipinin reallaşdırılmasının əsas şərtlərindəndir. Məsələn, inkişaf etmiş ənənəvi bazar iqtisadiyyatlı dünya ölkələrində səhiyyə xərclərinin 80-90 %-i dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir. Bir çox hallarda respublika xəstəxanalarında çarpayılar əsasən boşdur və dövlət tibb ocaqlarına müraciət edənlərinin sayı da getdikcə azalır. Belə vəziyyəti tənzimləmək məqsədi ilə ödənişli pullu səhiyyə xidmətlərinə ancaq əhalinin real gəlirlərindən asılı olaraq yanaşmaq lazımdır. Daha doğrusu, əhalinin aztəminatlı təbəqəsi üçün səhiyyə xidmətləri ancaq dövlət büdcəsi hesabına ödənilməlidir. ABŞ, Fransa, Böyük Britaniya, Yaponiya və digər ölkələrdə minimum dolanışıq həddindən aşağı gəlirləri olan əhali təbəqəsi üçün səhiyyə xidmətləri üzrə sosial infrastrukturun fəaliyyəti dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir [6]. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu təcrübədən geniş istifadə etmək lazımdır. Belə ki, təhsili və səhiyyəni beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırarkən bu prinsiplə problemlərə ciddi fikir vermək lazımdır.

YEKUN

Əhalinin müasir iqtisadi vəziyyətinin getdikcə yaxşılaşdırılması, bir tərəfdən, sosial sahələrin maddi-texniki bazasının kadr potensialının möhkəmləndirilməsi, digər tərəfdən ciddi dövlət qayğısı tələb edir. Bütün bunları nəzərə alaraq sosial siyasətin dövlətin tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirməyə çalışmışıq:

- sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi prioritetləri dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış etdiyindən, bu sahədə müasir dövrün tələblərinə cavab verən optimal və çox-funksiyalı sosial infrastruktur mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması;

- regionlarla, xüsusilə də, kənd yerləri ilə şəhərlər arasındakı fərqlərin nizamlanmasına imkan verən sosial infrastruktur şəbəkəsinin komplekslik inkişafını təmin edən konseptual dövlətin iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi və yenilənməsi;

- regionlarda sosial infrastrukturun səmərəlilik səviyyəsinin artırılması məqsədi ilə bu sistemə daxil olan obyektlərin proqnozlaşdırılması, əsaslandırılması və maliyyələşdirilməsi proseslərində dövlət orqanları ilə birlikdə, yerli idarəetmə orqanlarının, ictimai birliklərin, və-təndəş cəmiyyətlərinin qarşılıqlı konsensusunun təşkili;

- ölkədə regionların sosial-iqtisadi inkişafının müasir sosial infrastruktur sistemi yaradılması şərti ilə davamlı və sürətli inkişafının təmin edilməsi üçün bu sahədə dünya təcrübəsinin mütərəqqi nümunələrinin tətbiqi üzrə nümunəvi layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- sosial infrastrukturun iqtisadi inkişaf proseslərinə təsirini artırmağın və bu proseslərin qarşılıqlı fəaliyyət prinsiplərini müəyyənləşdirməyin müasir bazar iqtisadiyyatı tələblərinə cavab verən standart və normativlərin hazırlanması və təsdiq olunması;

- təhsilin və səhiyyənin ölkə vətəndaşlarının, o cümlədən, region əhalisinin həyatında, inkişafında, dünya görüşündə, sağlamlığının qorunmasına əvəzsiz xidmətlərini nəzərə alaraq strateji tədbirlər planının hazırlanması və təsdiq edilməsi;

- qloballaşma şəraitində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafını nəzərə almaqla virtual xidmətlərin yüksək səviyyədə təşkilinə imkan verən infrastrukturun və bununla bərabər, sosial infrastruktur şəbəkəsinin yaradılmasının intensivləşdirilməsi;

- ölkədə sosial infrastrukturun vahid şəbəkəsinin obyektiv vəziyyətinin təhlilindən çıxış etməklə, bu sahədəki problemlərin həllinə imkan verən idarəetmə strukturunun, yerli idarəetmə orqanlarının səlahiyyət bölgülərinin təkmilləşdirilməsi, qanunla tənzimlənməsi və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası.
2. Abbasov A.F. Sosial bazar iqtisadiyyatı. Bakı, 2005.-656 s.
3. Mahmudov M.M., Mahmudova I.M. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı 2011. – 368 s.
4. Nağıyev Ə.T. və Mürşüdoğlu R.I. Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri. Bakı 2002.-266 s.
5. Rəhmanov F.P. Sosial infrastrukturun tənzimlənməsi problemləri. Bakı 2004.304 s.
6. Rüstəmov A.A. Respublika əhalisinin maddi rifahının yüksəldilməsinin iqtisadi problemləri, Bakı, 2003.-352 s.
7. Важенін С.Г. Финансирование социальных программ в странах запада. М., Hayka, 1993. – 160 s.

*Гарибов Асаф Гейдар оглы,
доктор философии по экономическим наукам
Бакинский Университет Бизнеса
Адрес: AZ 1122, г.Баку, Азербайджан, Г.Зардаби 88^а
E-mail: asafqaribov@yahoo.com
© Гарибов А.Г., 2018*

Р Е З Ю М Е

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

В статье нашли отражение вопросы обеспечения длительного социально-экономического развития, развития регионов и длительного развития социальной инфраструктуры. В условиях рыночных отношений эти отношения и нарастание интенсивности элементов глобализации, и в связи с этим регулирование механизмов и усовершенствование мер следует рассматривать соответствующими социально-экономическому уровню развития настоящего времени.

Ещё в XVIII веке А.Смит, считающийся строителем системы экономической мысли, защищая принцип экономической свободы, наряду с выступлением против государственной монополии, в принципиальных вопросах могущих дать экономикой в общественной жизни, показал, что для нормального развития рынка и получения производителями прибыли в нормальных условиях, государство должно взять на себя ряд функций. А.Смит отметил необходимость строительства зданий, объектов, создания организаций для нужд общего производства. Таким образом, мировая экономическая наука для рыночной экономики и его нормальной деятельности считает необходимостью хотя бы минимальное восстановление этих показателей: прежде всего приватизация основных производственных средств и на этой основе этого создание различных форм собственности и хозяйствования; конкуренция между формами собственности, производственные отношения должны составлять основное значение свободной рыночной экономики. Одним словом, товарно-денежные отношения, как объективный процесс рыночной экономики должны осуществляться без препятствий.

В практической реализации этих важных положений, наряду с оборудованием, технологией и другими необходимыми объектами, входящими в производственный процесс и вообще, для создания экономического производственного цикла и длительного развития, одним из важных факторов является формирование и совершенствование социальной инфраструктуры. Потому что, без юридического обеспечения людей, являющихся участниками производственных процессов, и в целом всего населения, наряду с работой, комфортным жильём и социальными услугами невозможно достичь стабильного и длительного развития общества и экономических процессов.

Ключевые слова: социальная политика, социальная инфраструктура, региональная политик, рыночная экономика, социально-экономическое развитие.

Garibov Asaf Haydar,

PhD in Economics, associate professor,

Baku Business University

Adress: AZ 1122, Baku, Azerbaijan, H.Zardabi, 88^a

E-mail: asafgaribov@yahoo.com

© Garibov A.H., 2018

A B S T R A C T

THE SOCIAL POLITIC AND MAIN DIRECTIONS OF GOVERNMENT

The article outlines the socio-economic development of the regions and the sustainable development social infrastructure, which is an integral part of these processes, in the conditions of market relations and the intensification of globalization elements, and the adequate regulation and improvement of the functioning mechanisms of the social and economic development of the period.

Formerly the founder of the economic thought system in the eighteenth century, A.Smit, in contrast to the economic monopoly in the economy, in the principal issues that the economy could give to public life, showed that the normal development of the market and the producers to take advantage of normal conditions the government should take on a number of functions. A. Smith noted the necessity of building buildings, facilities and organizations for the needs of general production. So, the world needs the most economical economy and the least effective functioning of its economy: first of all, privatization of essential exportable assets and, consequently, the diversification of various property and farming facilities; the competition between property forms, and the economy relations, must form the main point of the free market economy. In short, commodity-money relations should be subjected to an unsuccessful attempt of such an economy.

One of the important factors in the practical implementation of these important provisions is the creation and improvement of the social infrastructure, along with the equipment, technology and other essential facilities included in the production process, and in general the formation and sustainable development of the economic cycle. Because it is impossible to achieve stable and sustainable development of society and economic processes without the right to live comfortably and benefit from social services, as well as the working people and the whole population of production processe.

Keywords: social policy, social infrastructure, regional policy, market economy, socio-economic development.

*Səmədova Zəhra İsa qızı,
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Bakı Dövlət Universiteti

Ünvan: AZ 1148, Bakı, Azərbaycan, Akademik Z.Xəlilov küç., 23

E-mail: zaxra.samedova@hotmail.com

© Səmədova Z.İ., 2018

UOT 338.1;330.34/.35,338.26/.28;338.12

AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF POTENSİALI

X Ü L A S Ə

Məqalədə müasir dünya təsərrüfat sisteminin formalaşması, müasir dünya təsərrüfatını şərtləndirən amillər, milli iqtisadiyyatın ümumdünya iqtisadiyyatında yeri, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin intensiv inkişafda olması, Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yer tutması üçün potensial imkanlarının dərinləşdirilməsi istiqamətində gördüyü işlər, Azərbaycanda xalq təsərrüfatının infrastrukturuları haqqında, Azərbaycanın dünya təsərrüfat sisteminə fəal inteqrasiyası işıqlandırılmışdır.

Məqalədə “Made in Azerbaijan” brendinin dünya miqyasında tanınması, ölkədə ixracın artması üçün görülən işlərdən bəhs olunur. Məqalədə həmçinin Azərbaycanda iqtisadi inkişaf potensialı nəticəsində son dövrlərin əvvəlki illərlə müqayisədə istər ölkə üzrə, istərsə də adambaşına düşən ÜDM-in artım tempinə də toxunulmuşdur. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı, dövlət tərəfindən sahibkarlara edilən güzəştlər, eləcə də dövlətimizin sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün sahibkarlara göstərdiyi qayğı məqalədə öz əksini tapmışdır. Məqalədə ölkəmizin qeyri-neft sektorunun inkişafı yollarından, ixracyönümlü, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı, iqtisadiyyatımızın əsas istehsal sahəsi olan neftin qiymətinin dünya bazarında qalxmasının qeyri-neft sektorunun inkişafına təsiri, Azərbaycanda neft-qaz sahəsində həyata keçirilən strateji planların böyük əhəmiyyəti haqqında da danışılır.

Sonda Azərbaycanın yeni yaradılmış iqtisadi sahələri və onların gələcək inkişaf perspektivlərindən bəhs edilmişdir.

Nəticə olaraq Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu, onun parlaq gələcəyə doğru atdığı uğurlu addımlardan bəhs olunur.

Açar sözlər: dünya təsərrüfat sistemi, iqtisadi potensial, iqtisadi siyasət, iqtisadi inteqrasiya, ixrac potensialı.

GİRİŞ

İqtisadiyyatın müstəqil milli əsaslarının yaradılmasında dörd əsas zəruri şərtə əməl olunmalıdır;

- ərazi birliyinə,
- ərazi əmək bölgüsünə,
- iqtisadi birliyə,
- istehsalın kompleks inkişafına .

Dünya ərazisində ərazi bütövlüyü qorunmalı, inzibati-ərazi vahidliyi, müstəqil beynəlxalq subyekt kimi onun yeri müəyyənləşdirilməlidir. Bu şərtlərə əməl olmadıqda milli iqtisadiyyatdan danışmaq düzgün olmaz. Ölkənin təbii, coğrafi iqtisadi və s. potensialına uyğun olaraq istehsal resurslarının ərazi üzrə bölgüsü ərazi əmək bölgüsü adlanır.

İqtisadi birlik ölkələrin ayrı-ayrı əraziləri arasında qarşılıqlı əlaqələrinin integrasiyası olub daha mühüm amil hesab edilir.

İnzibati ərazi vahidi kimi qarşılıqlı əlaqədə olan hər bir ərazi əmək bölgüsü müəyyən bölgə, milli iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissələridir.

Dünya ölkələri təbii, maddi, iqtisadi ehtiyatlarına görə bir-birindən fərqlənirlər. Dünyanın hər bir ölkəsində iqtisadi potensial müxtəlifdir. Bu fərq daim inkişaf edir.

Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma genişləndikcə təsərrüfat həyatında baş verən qarşılıqlı proseslər də artır.

Milli dövlətlər bir çox hallarda öz mənafeələrinin ödənilməsi dünya bazarı vasitəsilə həyata keçirməyə üstünlük verirlər.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının da öz milli iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək imkanları var. Azərbaycanın təbii sərvəti və iqlim şəraiti, karbohidrogen ehtiyatları, bir sıra sahələr üzrə ixtisaslı kadrları imkan verir ki, dünya bazarında fəal iştirak etsin.

Azərbaycanın ümumdünya təsərrüfatı ilə çoxtərəfli və intensiv integrasiyasındakı uğurlar ən çox xarici ticarətlə bağlıdır. Beynəlxalq ticarət isə bir tərəfdən beynəlxalq əmək bölgüsünü şərtləndirən, digər tərəfdən isə onda iştirak edən ölkənin daxili iqtisadiyyatının səmərəliliyini artırır. Azərbaycan bu gün bu istiqamətdə böyük nailiyyətlər əldə etmişdir.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Dünya təsərrüfat sistemi dedikdə milli iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi və bu əlaqələri yaradan amillərin birliyi başa düşülür. Müasir dünya təsərrüfatının formalaşması bir çox mərhələlər keçmişdir. Bu mərhələlərin əsasını isə kapitalist münasibətlərinin inkişafı təşkil edir. Bir haldakı, dünya iqtisadiyyatından söhbət gedir, onu daha da dərinlən anlamaq üçün öncə milli iqtisadiyyat anlayışını izah etmək lazımdır. Milli iqtisadiyyat ayrı-ayrı ölkələri inzibati sərhədlər üzrə təbii, coğrafi, sosial-iqtisadi, texniki-texnoloji fərqlərə görə ayrılan beynəlxalq iqtisadiyyatla qarşılıqlı asılılıqda olan müstəqil təsərrüfat sistemidir. Milli iqtisadiyyat dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Milli iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək, onun formalaşmasında fəal iştirak etmək üçün, hər bir xalq öz milli iqtisadiyyatının məzmununu, mahiyyətini və xarakterik cəhətlərini bilməli, inkişaf qanunauyğunluqlarını dərk etməlidirlər.

Azərbaycan Respublikası da digər beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə fəal iştirak edən, dünya dövlətlərindən biri kimi özünəməxsus coğrafi məkan, sosial- iqtisadi, texniki-texnoloji cəhətdən fərqlənən müstəqil təsərrüfat sistemidir. Azərbaycan daim öz milli mənafeyinə uyğun olaraq istehsalın strukturunu yüksək səviyyədə qurmağa çalışır. Bunun üçün onun böyük iqtisadi potensialı vardır. Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı onun iqtisadi potensialından asılıdır. Azərbaycan da bu ölkələrdən biri kimi öz iqtisadi potensialından geniş istifadə edərək çalışır ki, milli iqtisadiyyatını kompleks inkişaf etdirdirsin. Öz iqtisadi potensialından səmərəli istifadə edərək milli iqtisadiyyatının inkişafında qazandığı uğurlara görə Azərbaycan beynəlxalq aləmdə diqqət mərkəzindədir. Belə ki, dünya ölkələrinin marağı Azərbaycan iqtisadiyyatına artaraq onunla iqtisadi əməkdaşlığa bu gün də meyl göstərilir (9 s.35).

Azərbaycan öz milli iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün beynəlxalq aləmdə uğurlu

iqtisadi siyasət yeridərək, ölkədə islahatlar apararaq, dünya üzrə reytingdə xeyli irəliləyib.

Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin ən başlıca istiqamətlərindən biri müstəqil dövlətin neft strategiyasının hazırlanması olmuşdur. Bu strategiyanın müəllifi isə ulu öndər Heydər Əliyev olmuşdur. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi 1994-cü il sentyabrın 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan bölməsindəki “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında fəaliyyət müddəti 30 il olan “Əsrin Müqaviləsi” adlanan bu strateji əhəmiyyətli müqavilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın aparıcı ölkələri olan ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanına məxsus olan ən məşhur neft şirkətləri AMOKO, BP, Mak Dermott, Yunokal, Lukoyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə Petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta arasında bağlanmışdır. Bu müqavilənin sayəsində ölkəyə külli miqdarda xarici investisiya axını olmuşdur. Böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən bu müqavilə ilə Azərbaycan öz iqtisadi potensial inkişafına stimula verdi. Xəzər dənizi enerji ehtiyatlarını bütün dünyanın üzünə açdı. Bir halda ki, söhbət iqtisadi potensialdan gedir onun haqqında da məlumatlanmalıyıq. Potensial latın sözü olan “potentia” sözündən götürülmüşdür Azərbaycan dilində mənası gizli halda olub, sonradan üzə çıxma bilməsi mümkün olan deməkdir. Ümumiyyətlə, iqtisadi potensiala aşağıda qeyd olunanları aid etmək olar.

- hər cür əmək vəsaitləri;
- hər cür əmək predmetləri;
- əmək ehtiyatları;
- istehsalat cəlb ediləcək ehtiyatlar;
- mövcud məcmunu ictimai məhsul;
- valyuta ehtiyatları;
- cəmiyyətin istehlak qabiliyyəti ;
- elmi potensial.

Bütün bunlardan başqa qeyri maddi istehsal dairəsinin təkrar istehsal prosesinə xidmət edən sahələrini də cəmiyyətin iqtisadi potensialına aid etmək olar.

İqtisadi potensial iki qrupa bölünür: istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı iqtisadi potensial.

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı onun iqtisadi potensialından asılıdır. O ölkənin iqtisadiyyatı inkişaf etmiş hesab edilir ki, onun iqtisadiyyatı kompleks inkişaf edir. İqtisadiyyatın kompleks inkişafı dedikdə mövcud iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə başa düşülür. İqtisadi potensial anlayışına məhsuldar qüvvə kimi fəaliyyət göstərməyən, lakin gələcəkdə hərəkətdə olan məhsuldar qüvvəyə çevriləcək ünsürlər də daxildir. Azərbaycanın iqtisadi potensialı onun iqtisadi inkişaf səviyyəsindən yüksəkdir. Azərbaycanın MDB ölkələri arasında lider dövlətə çevrilməsinə baxmayaraq onun milli iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsi malik olduğu iqtisadi potensial səviyyəsindən aşağıdır. Əgər iqtisadi potensialdan düzgün istifadə olunarsa, yaxın gələcəkdə Azərbaycan iqtisadi müstəqilliyini tam təmin edəcək iqtidarında olacaqdır (9. s.31.).

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının istər yerləşdiyi coğrafi mövqeyinə görə, istərsə də təbiətinə, iqlim şəraitinə görə özünəməxsus yüksək iqtisadi potensialı vardır.

Müstəmləkəçilikdən azad olandan sonra ölkəmiz öz iqtisadi potensialından istifadə edərək ulu öndər Heydər Əliyevin hazırladığı strateji plana uyğun hərəkət edərək sürətlə irəliləyib bugünkü müasir inkişaf yoluna qədəm qoydu.

Yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz “Əsrin Müqaviləsi” neft strateji planında “Əsas İxrac” neft kəmərinin texniki – iqtisadi əhəmiyyətindən başqa onun siyasi rolu da böyükdür.

Belə ki, Azərbaycan dünya dövlətləri ilə yeni münasibətlərin yaradılmasına Azərbaycan xalqı ilə dünya xalqlarının əlaqəsinin yenidən qurulmasına bu neft kəməri təkan verdi, həmçinin Azərbaycanın xarici siyasətinin güclənməsinə və inkişaf etməsinə səbəb oldu.

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı demək olar ki, strukturca yenidən qurulmuşdur. Son illərdə Azərbaycanda ABŞ, Türkiyə, Çin, Almaniya, Rusiya, İngiltərə, İtaliya, İran və s. ölkələrin firma və şirkətləri ilə birlikdə bir çox müştərək müəssisələr yaradılmışdır. Azərbaycanda ucuz işçi qüvvəsinin olması yeni iş yerlərinin açılması üçün xarici kapitalın ölkəyə axınına xeyli asanlaşdırır.

Ölkələrin iqtisadi birləşməsində də əsas faktorlardan biri elə milli iqtisadiyyatların inkişafı və açıqlıq dərəcəsinin artmasıdır.

Bildiyimiz kimi, milli iqtisadiyyatlar dünya təsərrüfat sisteminin tərkib hissəsi olaraq onun inkişafında mühüm rol oynayır. Elə Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin intensiv inkişafı da müasir dünya təsərrüfatının əsas xarakterik cəhətidir. Bu xarakterik cəhətlər özünü ayrı-ayrı firma və təşkilatlar arasında, ölkə qrupları arasında, iqtisadi münasibətlərin genişlənməsində və dərinləşməsində göstərir ki, bunu da şərtləndirən bir sıra səbəblər vardır. Bu səbəblər aşağıdakılardır:

- İstehsalın beynəlmilləşməsi, yəni onun milli çərçivədən kənara çıxması, milli iqtisadi sistemlər arasında hərtərəfli və geniş həcmli əlaqələrin və qarşılıqlı asılılığın inkişaf etməsi.

- Elmi-Texniki tərəqqi nəticəsində ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi və istehsalçılar arasında ən müxtəlif əlaqələrin xüsusilə də texniki əlaqələrin güclənməsi.

- Regional integrasiya prosesinin sürətlənməsi nəticəsində bu prosesdə iştirak edən ölkələrin qarşılıqlı əlaqəsinin güclənməsi və onların iqtisadiyyatlarının açıqlığının artması.

- Qlobal problemlərin kəskinləşməsinin bütün dünya ictimaiyyətinin bu problemlərin həlli üçün səylərini birləşdirməyə gətirib çıxarmışdır.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Bu gün Azərbaycan dünya təsərrüfatında, Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər sistemində özünə layiqli yer tutmaq üçün malik olduğu potensial imkanlarından səmərəli istifadə etməyə çalışır, özünü dünya miqyasında layiqli tərəfdaş kimi tanıdır.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanda istehsal fondlarının kəmiyyət və keyfiyyətə artmasında çox böyük və əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyiş olmuşdur. Ölkənin iqtisadi inkişaf tempi artmış, bununla da MDB ölkələri arasında lider dövlətə çevrilmişdir. Əgər ölkədə güclü infrastruktur varsa, o zaman milli iqtisadiyyatı kompleks şəkildə inkişaf etdirmək, istehsalın səmərəliliyini yüksəltmək, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq olar (9. s.36).

Azərbaycan yeni iqtisadi sistemə keçidi normal həyata keçirmiş, daimi olaraq beynəlxalq integrasiyaya qoşulur və öz potensial imkanlarından səmərəli istifadə edərək beynəlxalq integrasiyada fəal iştirak edir. Bu gün Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı şaxələnmiş formada fəaliyyət göstərir. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyev 2003-cü ildə xalqın böyük əksəriyyətinin dəstəyini qazanaraq Prezident seçildiyi dövrdən bu fikri hər çıxışında bəyan edir ki, iqtisadi göstəricilər təkcə rəqəmlərdə deyil, insanların gündəlik həyatında öz əksini tapmalıdır. İqtisadiyyatın düzgün əsaslar üzərində qurulması ölkənin hərtərəfli inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu gün Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelinin digər ölkələrə nümunə göstərilməsi də əldə etdiyi uğurlara, həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlara əsaslanır. İqtisa-

diyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində atılan addımlar beynəlxalq səviyyədə təqdir olunur. Ölkə Prezidenti bildirir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı bizim üçün həmişə prioritet olub. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyada çoxşaxəli iqtisadiyyat kimi tanınır. Ümumi daxili məhsulun tərkibində qeyri-neft sektoru üstünlük təşkil edir. Sahibkarlığın inkişafı öz müsbət rolunu oynayır. Çünki qeyri-neft sektoru sahibkarlığın inkişafı hesabına əhəmiyyətli dərəcədə tərəqqi edir. Hələ dünya bazarında neftin qiyməti aşağı düşəndə bütün dünyada elə fikir yaranırdı ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı böhran vəziyyəti yaşayacaq, ölkə iqtisadiyyatı iflasa uğrayacaq. Amma Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsi olaraq bütün çətinliklərin öhdəsindən layiqlə gəldi. Ölkənin Strateji Yol Xəritəsi müəyyənləşdirildi. Aparılan vacib islahatlara görə hətta bu gün ölkəmiz dünyaya ölkələri içərisində ilk onluqda yer tutur. Maliyyə və bank sistemində də sağlamlaşdırılma prosesi həyata keçirildi.

Qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət ayrıldı. İxracıya, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi, sahibkarlığın, turizmin, kənd təsərrüfatının və qeyri-neft sektorunun digər sahələrinin inkişafında irəliyə doğru çox mühüm addımlar atılıb. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi nüfuzu dünyada gündən-günə artmaqdadır. Artıq Azərbaycan Respublikası özünün inkişaf mərhələsini yaşayır. 2003-cü ildən indiyə qədər ölkəmiz möhtəşəm nailiyyətlər qazanaraq beynəlxalq aləmdə özünə layiqli yer tutmuşdur. Ölkəmizin müstəqil dövlət kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi və s. üzv olması onun dünya miqyasında nüfuzlu ölkə kimi tanınmasına sübutdur. Azərbaycan NATO və Avropa Birliyi kimi qurumlarla da əməkdaşlığını durmadan inkişaf etdirir.

Belə regional təşəbbüslərdə və təşkilatlarda fəal iştirakı ilə Azərbaycan öz milli maraqlarını da gerçəkləşdirir.

Azərbaycan neft-qaz sahəsində düşünülmüş strateji planlarını həyata keçirərək təkcə regionun aparıcı dövlətinə çevrilməmişdir, eyni zamanda bu strategiya Azərbaycanı Avropanın enerji başlıca təşkilatçısından birinə çevirmişdir.

Son illərdə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin istismara verilməsi, eləcə də bu ilin ən böyük layihələrindən sayılan TANAP-ın istismara verilməsi, 2020-ci ildə istismarı nəzərdə tutulan TAP layihəsi, Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması, Azərbaycanı Avroatlantik məkanda həm mühüm tranzit ölkəyə, həm də nəhəng iqtisadi layihələrin təşəbbüsçüsü və təşkilatçısına çevirmişdir. Azərbaycan bütün bu fəaliyyəti ilə dünyada etibarlı tərəfdaş kimi özünü sübut etmişdir.

İstər iqtisadi, istərsə də siyasi cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edən TANAP layihəsi XXI əsrin çox əhəmiyyətli layihəsi kimi qəbul olunur.

TANAP-ın siyasi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada iri dövlətlər iştirak edirlər və bu dövlətlərin çox böyük şirkətləri Azərbaycana sərmayə qoyurlar. Bu işə Azərbaycanda qrant rolunu oynayaraq onun müstəqilliyinin, sabitliyinin qorunmasına xidmət edir.

TANAP-ın ölkəmiz üçün iqtisadi əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, bu layihə ilə Azərbaycana milyardlarla sərmayə qoyulur, yeni iş yerləri açılır.

Bu kəmərlər Bakı-Tbilisi-Ərzurum və ya Şahdəniz kimi tanınan, Türkiyə, Gürcüstan və Azərbaycanı birləşdirən mövcud Cənub Qafqaz kəmərinə bağlanır. Bu Kəmərlər bundan sonra Türkiyədən Yunanıstan, Albaniya və Adriatik dənizi boyunca İtaliyaya qaz nəql edəcəyi nəzərdə tutulan TAP layihəsi adı altında Transadriatik kəməri ilə birləşəcək.

Cənubi Qafqaz kəməri TANAP və TAP-la birlikdə Cənub Qaz Dəhlizi kəmərlər sisteminin

tərkib hissəsidir.

TANAP - ın gətirdiyi gəlirin 58 faizi Azərbaycanın SOCAR şirkətinin payına, 30 faizi isə Türkiyənin Botas şirkətinə məxsus olacaqdır.

Qalan 12 faiz isə Böyük Britaniyanın neft qaz nəhəngi adlanan BP şirkətinə məxsus olacaqdır. Qeyd edək ki, bu layihə 12 milyard dollara başa gəlib.

TANAP layihəsi Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus sektorundakı “Şahdəniz-2” yatağından və Xəzərin digər sahələrindən hasil edilən təbii qazın Türkiyəyə və Avropaya nəqlini nəzərdə tutur.

Diametri 56 düyməlik borudan, uzunluğu 1850 km olan TANAP enerji bazarında yaşanan ehtiyaca cavab verərək Türkiyə, Yaxın Şərq və Avropanın ən uzun təbii qaz boru kəməridir. 20 vilayət, rayon və Çanaqqala boğazını keçən marşruta sahib olan TANAP-ın illik ötürücülük qabiliyyəti 16 milyard kubmetr təbii qazdır. Bunun 6 milyard kubmetri Türkiyəyə, 10 milyard kubmetri isə Avropaya nəql olunacaq. Gələcəkdə bu boru ilə nəql olunacaq qazın miqdarı artırılaraq 24 milyard kubmetrə, daha sonda isə 31 milyard kubmetrə çatdırılması nəzərdə tutulub. Beləliklə, Azərbaycan TANAP layihəsi ilə Avropanın enerji bazarına integrasiya etmiş və təhlükəsiz tranzit ölkə kimi öz mövqeyini möhkəmlətmək üçün böyük imkan əldə etmişdir. Ölkə səviyyəsinə gəlincə isə TANAP Azərbaycana öz enerji resursları sənayesini qlobal standartlar səviyyəsində inkişaf etdirmək səviyyəsi verəcək. Aşağıdakı şəkildə TANAP və TAP layihəsinin xəritəsi verilmişdir.

Bu gün Azərbaycan həm də qaz ixracatçısına çevrilib. Ölkəmizdə bunun üçün infrastruktur mövcuddur. Ümumiyyətlə Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarını nəql edən 7 neft qaz kəməri var. Hazırda bu kəmərlər vasitəsilə müxtəlif marşrutlar üzrə ÇİN, ABŞ, İngiltərə, İspaniya, Almaniya, İtaliya da daxil olmaqla dünyanın 30 ölkəsinə neft və neft məhsulları ixrac edir. Azərbaycan neftinə maraq dünyanın iri şirkətləri tərəfindən gündən-günə artmaqdadır. Bir sıra neft şirkətləri emal üçün ARDNŞ- ilə xammal ixracı üçün isə uzunmüddətli müqavilələr bağlamağa üstünlük verirlər. Bu gün ARDNŞ regionda ən güclü neft şirkəti kimi tanınır. Şirkətin böyük istehsal gücü, inkişaf etmiş xidmət sektoru və elmi-texniki potensialı var (6. s.113).

Şəxələnmiş istiqamət alan Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas prioritetləri neft-qaz sektorunun, qeyri-neft sektorunun və kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsidir.

Bu gün Azərbaycan hökuməti aqrar sahəyə böyük qayğı ilə yanaşır, bu sahənin inkişafı üçün vacib tədbirlər görür və əhəmiyyətli islahatlar aparır. Təsədüfüdür ki, ölkəmizdə 2015-ci il Prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamı ilə Kənd təsərrüfatı ili elan edilmişdir. Bununla əlaqədar görülməli işlər üçün illik tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır.

Tədbirlər planında bütün kəndlər, onların yerləşdiyi təbii iqlim şəraiti nəzərə alınaraq müəyyənləşdirilmiş tədbirlər həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatı mülkiyyətçilərinə dövlətimiz böyük qayğı göstərir. Güzəştli yardımların miqyasının artırılması, vergidən azad olmaları, lizinq xidmətləri, subsidiyaların verilməsi və s. bu xidmətlərə misal ola bilər ki, bu xidmətlər də kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf tempinə stimül verir. Kənd Təsərrüfatının rentabelli olmayan sahələri də var ki, onu da dövlət öz nəzarətinə götürür, subsidiyalar hesabına bu sahələri inkişaf etdirir. Göründüyü kimi, dövlət fermerləri dəstəkləməklə ərzaq təhlükəsizliyini təmin edir və yeni iş yerlərinin yaranmasına şərait yaradır. Respublikamızda ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması iqtisadi strategiyanın əsas hədəflərindən biridir. Odur ki, hökumətimiz aqrar sahədə istehsal imkanlarının daha da yaxşılaşdırılması üçün davamlı addımlar atır.

Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin yeni hazırlanmış aqrar sektorun inkişafı ilə

bağlı strategiya 4 əsas istiqaməti: bitkiçiliyin inkişafı, heyvandarlığın inkişafı, boş torpaq sahələrinin saxlanılması və kənd təsərrüfat məhsullarının satışının marketinqi ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

Bu gün də Azərbaycanda aqrar sahə prioritetdir [5. s.75].

TRACECA proqramının həyata keçirilməsi Bakı nəqliyyat qovşağının kommunikasiyalarının yeniləşməsinə ciddi təkan vermişdir.

Nəqliyyat infrastrukturunun müasir tələblərə cavab verməsi üçün ölkəmiz böyük layihələrə imza atmaqdadır. Ancaq Bakı Magistral layihələrin həyata keçirilməsi üzrə yalnız müzakirələr aparılan yer deyil, həmçinin nəqliyyat arteriyasının qlobal mərkəzinə və Şərq ilə Qərb arasında mühüm əlaqələndirici körpüyə çevrilir. Bu da bizim dövlətin üzərinə böyük məsuliyyət qoyur və regionda Azərbaycanın siyasi-iqtisadi təsirini gücləndirməklə onu lider dövlətə çevirir. Yeni magistral yollar çəkilmiş, Respublika əhəmiyyətli yollar isə təmir olunmuşdur. Heydər Əliyev adına Beynəlxalq hava limanı yenidən təmir edilmiş, Naxçıvanda, Gəncədə, Lənkəranda və Zaqatalada müasir tələblərə cavab verən aeroportlar tikilərək istifadəyə verilmişdir.

Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının, Şimal-Cənub dəhlizində avtomobil yollarının yenidən qurulması ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanda həyata keçirilən şaxələndirilmiş iqtisadi siyasət öz müsbət nəticəsini verməkdədir. Artıq ölkəmiz əldə etdiyi uğurlara görə hətta Avropanın bir sıra dövlətlərini geridə qoyur. Beynəlxalq qurumlar da ölkəmizin qazandığı uğurları təsdiq edir.

Belə ki, Azərbaycan Dünya İqtisadi Forumun (WEF) “2017-2018 global rəqabət indeksi” reytingində 2 pillə yüksələrək, 35-ci sırada qərarlaşıb. İsveçrənin Davos şəhərində keçirilən ənənəvi Dünya İqtisadi Forumunda Azərbaycanın bugünkü iqtisadi imkanları önə çəkilərək dünyanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında artan rolu geniş təhlil edildi. Azərbaycana maraq Davos İqtisadi Forumunda qabarıq şəkildə özünü büruzə verdi. Ölkəmizlə siyasi, iqtisadi, enerji sahəsində əməkdaşlıqda maraqlı olan dövlətlərin sayı artmaqdadır. Davos İqtisadi Forumunda bir daha qeyd olundu ki, son illər ölkəmizdə həyata keçirilən sosial – iqtisadi islahatların əhəmiyyəti, Azərbaycanın malik olduğu potensial qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafına öz müsbət təsirini göstərir. Azərbaycan investisiya cəlbediciliyini qorumaqla dünyanın diqqətindədir. Azərbaycanın belə iqtisadi potensialı iqtisadiyyatın daha da inkişafına imkan yaradır. Dövlətimiz regionların inkişafına da diqqətlə yanaşır. Belə ki, sosial-məişət, mədəni obyektlərin tikilməsinin bütün ölkə coğrafiyasını əhatə etməsi regionların hal-hazırda bugünkü inkişafının bariz nümunəsidir. Ölkədə iqtisadiyyatın bir şaxəsi olan sahibkarlığın inkişafı daha da sürətlənmişdir. Sahibkarlara 2 milyard manatdan çox güzəştli kreditlər verilmişdir. Bu kreditlər və sahibkarların şəxsi vəsaitləri hesabına minlərlə yeni müəssisə yaradılmışdır ki, bu da əhalinin işlə təmin edilməsi ilə işsizliyin qarşısının alınmasına və qeyri-neft sektorunun inkişafına böyük təkan vermişdir. Ölkə iqtisadiyyatının belə inkişafı neft-qaz amilindən asılılığı azaldır [8. s.12]. Son 15 ildə böyük iqtisadi islahatlar həyata keçirilmişdir. Bütün bu islahatların nəticəsi olaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafının qarşısını almaq qeyri mümkündür.

Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf etməkdə davam edir. Hazırda Dünya bazarında neftin qiymətinin qalxması Azərbaycan iqtisadiyyatına öz töhfələrini verir. Eyni zamanda ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi üçün dövlət tərəfindən qətiyyətli siyasət, iradə nümayiş etdirilir. “Made in Azerbaijan” brendinin beynəlxalq miqyasda tanınması Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının bir daha sübutudur.

İxrac əmsalı iqtisadi göstəricisi yüksək olarsa həmin ölkənin iqtisadi inkişafından danışmaq olar. Bu gün bizim ölkədən də məhsul ixracının artırılması üçün qətiyyətli addımlar atılır. Bu məqsədlə zəruri infrastruktur, o cümlədən loqistik mərkəzlər yaradılır, qanunvericilik bazası möhkəmləndirilir. Azərbaycanda ÜDM-in həcmi 2018-ci ilin yanvar - fevral ayında 11,5 milyard manata bərabər olub. Bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,3 faiz çoxdur. Adambaşına düşən ÜDM 1178,7 manata çatıb. Qeyri –neft sektorunun payına düşən ÜDM də 2,3 faiz artıb.

15 ilin iqtisadi göstəricilərinə nəzər salsaq deyə bilərik ki, Azərbaycan öz iqtisadi dayanıqlığını təmin edib.

Azərbaycanın gələcək inkişafının yüksək səviyyədə davam etdirilməsi üçün ölkə rəhbərliyi tərəfindən “Azərbaycan – 2020 gələcəyə baxış” konsepsiyası hazırlanmışdır.

Şərq və Qərb, Orta Asiya–Qafqaz və Avropanı birləşdirən neft-qaz-nəqliyyat-kommunikasiya transmilli layihələrin mərkəzinə çevrilmiş Azərbaycan bu gün nəinki təkcə öz ölkəsinin problemlərinin həllinə çalışır, eyni zamanda bütün dünya xalqlarının qarşılıqlı əməkdaşlığının regional integrasiyasının, dünya qlobal enerji təminatının mühüm faktorlarından biri hesab olunur.[10.]

Qeyd olunanlar bir daha göstərir ki, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi inkişaf strategiyası bu gün prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında çox uğurla həyata keçirilir. Bu da Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatında çox mühüm nailiyyətlərə imkan yaradır. Bu gün Azərbaycan Respublikası müasir Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər sistemində əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına, transmilli layihələrin reallaşdırıcısı təkcə qlobal təhlükəsizlik məsələlərinə Avropanın enerji təhlükəsizliyinə öz töhfəsini verən fəal aktor və regional güc kimi qəbul edilməkdədir. Artıq Azərbaycan beynəlxalq müstəvidə böyük nailiyyətlər qazanır və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində mövqeyi getdikcə güclənməkdədir.

YEKUN

Məlumdur ki, XXI əsrdə Beynəlxalq iqtisadi integrasiya daha da dərinləşir. Bu baxımdan da bir regionda və ya dövlətdə sosial – iqtisadi proseslərin gedişi əhəmiyyətli dərəcədə bu region və ya dövlətin dünyada mövcud olan hansı nəhəng integrasiya birliklərinə daxil olacağından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Texnoloji inqilabların məkanı olan Avropaya alternativ yollarla çıxış bu ölkələrdə istər iqtisadiyyatın müasir texniki və texnoloji əsaslarla yenidən qurulması və dirçəldilməsində, istərsə də bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanın son dövrlərdə bu yolda atdığı uğurlu addımlardan biri hesab olunan iri Enerji layihəsi (TANAP,TAP) demək olar ki, ən böyük iqtisadi qələbələrimizdəndir.

Qeyd etməliyik ki, Xəzər hövzəsi və Qafqaz ölkələrinin gələcək sosial-iqtisadi tərəqqisi onun ümumdünya təsərrüfat sistemində integrasiyası sistemindən həlledici dərəcədə asılıdır. ”Böyük İpək Yolu“ layihəsinin həyata keçirilməsi bol təbii-sərvət potensialına malik olan bu ölkələrin iqtisadi tərəqqisinə geniş yol açdı ki, bu yolun mərkəzində də məhz Azərbaycanın olması bir daha ölkə iqtisadiyyatına böyük töhfədir. Bakı İpək Yolumun üstündə yeganə dəniz limanıdır.

Azərbaycan-2020 inkişaf konsepsiyasında da tranzit siyasəti ilə bağlı mühüm məqamlar öz əksini tapmışdır. Azərbaycanı regionun ticarət mərkəzinə çevirmək məqsədi ilə

ölkənin strateji coğrafi mövqeyindən səmərəli istifadə etməklə tranzit və nəqliyyat xidmətlərinin inkişafı, nəzərdə tutulan loqistika mərkəzlərinin yaradılması, istehsal və investisiya mərkəzi kimi ölkənin cəlbediciliyinin artmasına, yeni biznes və məşğulluq imkanlarının yaranmasına yol açır.

Yekun olaraq bilirik ki, beynəlxalq münasibətlərdən başqa ölkəmizin bölgələrində də infrastruktur təminatın yaxşılaşdırılması, informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, turizm sahəsinin inkişaf etdirilməsi, iqtisadiyyatın prioritet sahələri üzrə ərazi–istehsal klasterlərinin hər bir bölgənin rəqabət üstünlükləri nəzərə alınmaqla, yeni regional inkişaf mərkəzlərinin yaradılması bölgələrin də sosial–iqtisadi inkişafını sürətləndirməkdədir. Regional İnkişaf Mərkəzləri bölgələrdə sosial–iqtisadi inkişafın təmin edilməsini stimullaşdırır.

Beləliklə, Azərbaycan ümumdünya təsərrüfatına integrasiyada öz iqtisadi potensialını inkişaf etdirərək, çox böyük nəticələr əldə edir və dünya ölkələrinin diqqət mərkəzində yer alır.

Bütün dediklərimizə nəticə olaraq tam əminliklə qeyd edə bilərik ki, Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən milli inkişaf strategiyası sayəsində Azərbaycanın gələcəyi dinamik və inkişaf etmiş ölkə kimi görünür və ölkəmiz yüksələn xətlə inkişaf edən iqtisadiyyata və parlaq gələcəyə sahibdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Aqil Əliyev, Arif Şəkəreliyev, İdris Dadaşov “Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri.” Bakı- 2003.
2. Əhmədov Şahin “Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan İqtisadiyyatı” Bakı-2006.
3. Hikmət Baba oğlu “Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər”, dərslik, 2010.
4. Prof. Dr. Cihan Bulut, Elçin Süleymanov “Dövlət maliyyəsi”. Bakı -2013.
5. Mehtiyev X.O.”Azərbaycanın sosial- iqtisadi inkişafına retrospektiv baxış.”(I kitab) Bakı- 2015.
6. Ələsgərov Ağasəlim Kərim oğlu “Azərbaycanın Xarici İqtisadi Əlaqələri”, Avropa nəşriyyatı, 2015.
7. Xasputatov Ruslan İmran oğlu.” Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”, Bakı-2015.
8. Mirişli Fuad Rəşid oğlu “Dünya iqtisadiyyatı “ , dərslik, Bakı -2015
9. Səmədova Zəhra İsa qızı “Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri”, Bakı-2017.
10. [https://az. Wikipedia.org](https://az.wikipedia.org) “WIKI” Azərbaycan.
11. [www. fhn.gov.az](http://www.fhn.gov.az) “newspaper”
12. [https://nevs. milli.az](https://nevs.milli.az) “economy”

Самедова Захра Иса кызы,
доктор философии по экономике, доцент,
Бакинский Государственный Университет
Адрес: AZ 1148, Баку, Азербайджан, ул. им. Академика З.Халилова, 23
E-mail: zaxra.samedova@hotmail.com
© Самедова З.И., 2018

Р Е З Ю М Е

ПОТЕНЦИАЛ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье освещаются вопросы формирования современной мировой экономической системы, факторы, способствующие развитию современного мирового хозяйства, место национальной экономики во всемирной экономике, интенсивное развитие международных экономических отношений, усилия Азербайджана в сфере углубления потенциальных возможностей для занятия достойного места в системе международных отношений, инфраструктура сельского хозяйства в Азербайджане, активная интеграция Азербайджана в систему мирового хозяйства.

В статье также изложена работа, проделанная для признания бренда «Сделано в Азербайджане» в мировом масштабе, увеличения экспорта в стране. В статье также затронута тема роста темпа ВВП последних лет по сравнению с предыдущими годами, как по стране в целом, так и на душу населения в результате потенциала экономического развития в Азербайджане. В статье отражены вопросы развития предпринимательства в Азербайджане, льготы государства предпринимателям, а также забота государства о предпринимателях. В статье также рассматриваются пути развития не-нефтяного сектора нашей страны, производства экспортно-ориентированных, конкурентоспособных продуктов, влияние роста цены на нефть на мировом рынке, являющейся основной областью производства нашей экономики, на развитие ненефтяного сектора, большая важность стратегических планов, осуществляющихся в нефтегазовой области в Азербайджане.

Также говорится о недавно созданных экономических секторах Азербайджана и будущих перспективах их развития.

Как результат обсуждается репутация Азербайджана на международной арене, успешные шаги в направлении светлого будущего.

Ключевые слова: мировая экономическая система, экономический потенциал, экономическая политика, экономическая интеграция, экспортный потенциал.

Samadova Zahra İsa

PhD in Economics, Associate Professor

Baku State University

Address: AZ 1148, Baku, Azerbaijan, str. Academic Z.Halilov, 23

E-mail: zaxra.samedova@hotmail.com

© Samadova Z.I., 2018

A B S T R A C T

THE POTENTIAL OF AZERBAIJAN IN ECONOMIC DEVELOPMENT

The article highlights the formation of the modern world economic system, the factors contributing to the modern world economy, the place of the national economy in the world economy, the intensive development of international economic relations, the work of Azerbaijan in deepening the potential for taking up a decent place in the system of international relations Azerbaijan, the active integration of Azerbaijan into the World Economy System.

The article also outlines the work done to recognize the brand “Made in Azerbaijan” on a global scale, increase exports in the country. The article also touched upon the theme of the growth rate of GDP in recent years compared with previous years, both in the country and per capita as a result of the potential for economic development in Azerbaijan. The development of entrepreneurship in Azerbaijan, the indulgence of the state to entrepreneurs, and the concern of the state for entrepreneurs for the development of entrepreneurship is reflected in the article. The article also discusses the development of the non-oil sector of our country, the production of export-oriented, competitive products, the impact of rising oil prices in the world market, which is the main area of production of our economy, the development of the non-oil sector, the great importance of strategic plans in the oil and gas industry areas in Azerbaijan.

At the end, they talk about the newly created economic sectors of Azerbaijan and their future development prospects.

As a result, Azerbaijan’s reputation in the international arena and its successful steps towards its bright future are discussed.

Keywords: world economic system, economic potential, economic policy, economic integration, export potential.

Hüseynova Sara Mübariz qızı,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universiteti
Ünvan: AZ 1148, Bakı şəh., Azərbaycan, Akademik Zəhid Xəlilov küç., 23,
E-mail: sarahuseynova@gmail.com
©Hüseynova S.M., 2018

UOT 339.5:JEL:F40

YAŞIL İQTİSADIYYAT VƏ İNKLÜZİV ƏMƏK BAZARI

X Ü L A S Ə

Məqalədə yaşıl iqtisadiyyat və inklüziv əmək bazarı təhlil olunub və hər bir parametrin ayrı - ayrılıqda ölkənin inklüziv inkişaf indeksinə təsiri şərh olunub. Bu indikatorların müqayisəli təhlili verilmiş, onların öyrənilməsində ekonometrik yanaşmaların vacibliyi qeyd olunmuş, proqnoz–analitik hesablanma sistemindən istifadə etməklə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin olunması şərtləri göstərilmişdir. Ümumiyyətlə yaşıl iqtisadiyyat ölkənin iqtisadi artımını, iqtisadiyyatını, uzunmüddətli müsbət dinamikasını özündə cəmləşdirir. Yaşıl iqtisadiyyat ölkənin həm sosial, həm də iqtisadi inkişafını təmin edən, o cümlədən, ölkənin iqtisadi və insan resurslarının istifadəsində dayanıqlılığın təminatına istiqamətlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, istənilən iqtisadi artım uzunmüddətli iqtisadi inkişafı təmin edə bilməz və bu məqsədlə dinamik tarazlı iqtisadi artımın əldə edilməsi olduqca vacibdir. Inklüziv inkişafın qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi artım və adambaşına ÜDM-in qiymətləndirilməsi əsasında inkişafın xarakteri, məşğulluq, sağlamlıq və gözlənilən ömür müddəti səviyyəsi nəzərdən keçirilir. Inklüziv inkişaf indeksi ölkənin sosial və iqtisadi sahələrdəki nailiyyətlərin artmasını təzahür edir və inklüziv inkişaf indeksinin hesablanması zamanı nəzərə alınan parametrlərə, həmçinin davamlı inkişaf indikatorları da daxildir. Inklüziv inkişaf indeksi bütün ölkələr üçün ən mühüm və zəruri makroiqtisadi göstərici hesab edilir.

Açar sözlər: inklüziv inkişaf, iqtisadi artım, dayanıqlı inkişaf, məşğulluq, yaşıl iqtisadiyyat, insan kapitalı, əmək bazarı, ölkə.

GİRİŞ

Ölkənin inklüziv iqtisadi inkişafı əhalinin həyat şəraitinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını əhatə edən çoxölçülü bir prosesdir. Inklüziv iqtisadi inkişaf ölkədə əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün daimi iş yerlərinin yaradılmasını, məşğulluğun artırılmasını, əmək bazarının global inkişafını tənzimləyir.

İnsan kapitalının inkişafı ölkənin inklüziv iqtisadi inkişafında əsas mövqedə dayanır və ölkənin iqtisadi artım modelini əks etdirir. Ölkədə insan kapitalının inkişafı, iqtisadi artım ilə insan inkişafı arasındakı məsafəni yaxınlaşdırmağa yönəldir. Ölkə iqtisadiyyatının inklüziv iqtisadi inkişafında əmək bazarında ixtisaslı işçi qüvvəsinə tələbat, o cümlədən, ixtisaslı fəhlə peşələrinin məşğulluğu üçün texniki peşə təhsilli işçilərə tələbat yüksəkdir.

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı üçün əmək bazarı ilə kadr hazırlığı sistemi arasında sıx əlaqənin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar kadr hazırlığının kəmiyyət və key-

fiyyətə bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşması, peşə hazırlığının müntəzəm təhsillə əlaqələndirilməsi, peşəyönümlü fəaliyyətin gücləndirilməsi, orta təhsilin peşəkarlığın artırılması, məşğulluq xidmətlərinin təlim prosesində fəal iştirakının təşkili vacib olan problemlərdəndir. Müasir dövrdə insan kapitalının formalaşması və inkişafı ölkənin əhalisinin rifah halının yüksəldilməsinə, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, yoxsulluğun azaldılmasına xidmət edir. Belə olan halda formalaşmış insan kapitalı ölkənin sosial-iqtisadi səviyyəsinin yüksəlməsinə, bütövlükdə ölkənin inklüziv inkişafına təkan vermiş olur.

Qloballaşma şəraitində dayanıqlı inkişaf edən ölkələrdə intellektual sərvət inkişafın strateji resursuna çevrilir, təhsilin keyfiyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnsan kapitalının inkişafında təhsil göstəricilərinin önəmi qloballaşma prosesi və elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədardır. Təhsil göstəriciləri inkişaf etdikcə global əmək bazarı da inkişaf edir və məşğulluq artır.

Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında ölkələr arasında qloballaşma və inteqrasiya əlaqələri inkişaf edir və dayanıqlı iqtisadi inkişaf edən ölkələrdə ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsini, müasir dünyada postindustrial dövrün başa çatmasını və cəmiyyətdə baş verən bütün proseslərin mərkəzində insan kapitalının dayanması aktual bir məsələdir.

Dayanıqlı iqtisadi inkişaf edən ölkələrə nəzər yetirdikdə aydın görünür ki, insan kapitalı əmək məhsuldarlığının artırılmasında, dayanıqlı iqtisadi inkişafda, istehsal və xidmət sektorlarının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsində, eləcə də ölkənin qlobal bazarlara inteqrasiyasında mühüm rol oynayır. Buna nail olmaq üçün ilk növbədə, təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi, təlimlər vasitəsilə işçilərin bilik və bacarıqlarının inkişafında fasiləsizliyin təmin edilməsi, ixtisaslı kadr hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması, şirkətlərin araşdırma və təkmilləşdirmə sahəsinə sərmayə qoyuluşunun stimullaşdırılması, mövcud insan kapitalından səmərəli istifadə edilməsi tələb olunur.

Postsovet ölkələrinin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, dinamik iqtisadi inkişaf, yeni texnika və texnologiyaların həyatın hər bir sahəsində geniş tətbiqi, yeni istehsal üsullarının meydana gəlməsi ölkənin əmək bazarında yüksək təhsil səviyyəsinə malik olan işçi qüvvəsinə tələbatı artırır və bu ölkənin iqtisadi artımı üçün əsas şərtlərdən birinə çevrilir. İşçi qüvvəsinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, kadr hazırlığı sisteminin təkmilləşdirilməsi, əmək bazarında tələb və təklif arasında dinamik uyğunluğun təmin edilməsi və bütövlükdə insan kapitalının yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olunması ölkədə dövlət məşğulluq siyasətinin əsas prioritet istiqamətidir.

Beynəlxalq aləmdə prioritet sayılan “yaşıl iqtisadiyyat” anlayışı da insan rifahını və sosial ədaləti təmin edən, eyni zamanda ətraf mühit risklərini kəskin şəkildə azaldan iqtisadiyyat kimi inklüziv iqtisadi inkişaf edən ölkələrin prioritet istiqamətidir.

“Yaşıl iqtisadiyyat” özündə çoxölçülü parametrləri cəmləşdirir. Qloballaşan müasir iqtisadi sistemlərdə iqtisadiyyat təkcə makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsi ilə ölçülmür. Müasir iqtisadi inkişaf insanın şüuru, intellekti, mədəniyyəti, məntiqi, ətraf mühitə münasibəti üzərində qurulur. Davamlı inkişafın təməlinə dayanan “yaşıl iqtisadiyyat” isə insanların bütün növ mal və xidmətlərə olan ehtiyaclarının davamlı ödənilməsinin sağlam ekosistemlər sayəsində mümkünliyünü göstərir. Yaşıl iqtisadiyyatı təhlil edərkən ölkənin həm sosial, həm də iqtisadi sferası təhlil olunur və iqtisadi modellər qurulur. Ekonometrik modellər vasitəsilə proqnozlar verilir.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

İnsan kapitalı konsepsiyasının genişlənməsində əhəmiyyətli töhfəsi olmuş Qari Bekker özünün “İnsan kapitalı” adlı fundamental əsərində insan kapitalına qoyulan sərmayələrə təkcə təhsil xərclərini deyil, səhiyyəyə, informasiyaya, iş axtarılmasına, uşaqların tərbiyəsinə və sair sahələrə sərf olunan xərcləri, yəni insanın məhsuldarlıq qüvvəsini artıran hər hansı məsrəfləri də aid edirdi. Ümumiyyətlə, insan kapitalı iqtisadi dəyərin yaradılması məqsədilə əmək fəaliyyətini yerinə yetirmək qabiliyyətində cəmləşmiş səriştələrin, biliklərin, sosial atributların, eləcə də yaradıcı təxəyyül kimi fərdi keyfiyyətlərin məcmusu kimi qəbul edilir[3].

Qarri Bekkerin təhlillərinə istinadən demək olar ki, insan kapitalı sadəcə təhsil və səhiyyəyə sərmayələrin qoyuluşu ilə insan qabiliyyətlərinin artırılmasından ibarət deyil. Bu modeldə artım və məşğulluq üçün əlverişli mühitdə həmin qabiliyyətlərin bütövlükdə istifadəsi imkanlarının yaradılması da nəzərdə tutulur. İnsan kapitalı modeli iqtisadi artımı mühüm şərt kimi qəbul edir, ancaq eyni zamanda onun keyfiyyətinə və iqtisadi faydaların paylanması strukturuna, onun insan həyatı ilə əlaqəsinə və onun davamlılığına da xüsusi diqqət ayırır.

Əmək bazarında işçinin təhsil səviyyəsi və əmək məhsuldarlığı faktoru arasında müqayisəli təhlillər aparılır. Bu müqayisəli təhlillər onu göstərir ki, işçinin məhsuldarlığı onun təhsil səviyyəsi ilə müəyyənləşdirilmiş olsaydı, onda təhsil haqqında şəhadətnamə yeni işçilərin işə qəbulu zamanı bütün qeyri-müəyyənlikləri aradan qaldırmış olardı və beləliklə də əmək bazarında informasiya asimetriyası baş verməzdi. Lakin real həyatda əmək məhsuldarlığının təhsil səviyyəsindən asılılığı heç də hər zaman müşahidə olunmur, hətta bəzi iqtisadçılar ümumiyyətlə bunu inkar edirlər.

M.Spensin əmək bazarına siqnallaşdırma modelini təklif verib. Modelin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təhsil haqqında siqnalın təsiri məhsuldarlıq və təhsil müddətinin qarşılıqlı əlaqəsi deyil, təhsilə çəkilən xərclərlə işçinin bacarıqlarının qarşılıqlı əlaqəsi əsas parametrlər kimi götürülür. Yəni, eyni səviyyəli təhsili almaq üçün bacarıqlı insan bacarıqsız nisbətən daha az vəsait sərf edir[5].

Əlbəttə məntiqi təhlil etdikdə aydın görünür ki, bacarıqlı insan təhsil sistemində ödənişsiz sistemdə təhsil alır və daha geniş elmi biliyə, inovativ təfəkkürə, məntiqi qabiliyyətə malik olur. Bacarıqlı insan təhsil sistemində öz elmi biliyi ilə fərqlənir və sadalanan fikirlər eyni ilə əmək bazarında bacarıqlı insan anlayışını məhsuldar işçi qüvvəsinə çevirir. Əmək bazarında siqnallaşmanın sadə modeli təhsilin marjinal səviyyəsini, bacarıqlı işçinin əməkhaqqına edilmiş əlavəni, bacarıqlı və bacarıqsız işçilərin təhsilinə çəkilən xüsusi xərcləri və faiz dərəcəsini əhatə edən kəmiyyət nisbətini təyin edir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının məşhur iqtisadçı alimləri Pol.A.Samuelson və Vilyam D.Nordahus özlərinin “İqtisadiyyat” dərslində insan kapitalını “təhsil və ixtisaslı hazırlığa qoyulmuş kapital sayəsində işçi qüvvəsində toplanılmış texniki bilik və bacarıqlar ehtiyatı” kimi qiymətləndirmişlər. Bununla yanaşı, həmin ölkənin Haavard Universitetinin professoru N.Qreqori Mənkü “İqtisadiyyatın əsasları” dərslində insan kapitalını “Təhsil və iş zamanı əldə edilən biliklər formalaşmasında insanda toplanmış investisiyalar” kimi dəyərləndirmişdir.

Fikrimizcə, insan kapitalına verilən bu iki tərif məzmun və mahiyyətə bir-birini tamamlasa da “İqtisadiyyat” dərslindəki fikirlər tutumlu, zəngin və dolğundur [6].

Xarici iqtisadi ədəbiyyatlara nəzər saldıqda, araşdırmalar, təhlillər onu göstərir ki, insan kapitalı ölkənin iqtisadiyyatını tənzimləyən iqtisadi və sosial faktorlardan biridir. Bu onunla izah olunur ki, insan kapitalı həm sosial sahədə, həm də iqtisadi sahələrdə inkişaf edərsə buda öz növbəsində ölkənin makro iqtisadi göstəricilərinə müsbət təsir göstərir, o cümlədən, ölkədə əmək bazarı inkişaf edir və insan kapitalı onun inkişafını və formalaşmasını təmin edir. İnsan kapitalı işçi qüvvəsində texniki bilik və bacarıq ehtiyatının toplanmasını ifadə edir. Çünki, bunsuz işçi qüvvəsi müasir elmi-texniki şəraitdə fəaliyyət göstərə bilməz. Məhz insan kapitalı öz mahiyyəti etibarilə insanda texniki biliklərin və bacarıqların artması sayəsində mövcud ehtiyatlardan daha faydalı istifadəni, hətta istehsal imkanlarının məhdudluğu şəraitində daha yüksək nəticələrə nail olunmasını şərtləndirir. İnsan kapitalı yalnız iqtisadi imkanlara deyil, əqli imkanlara görə daha çox məhsul və nemət istehsal etməyə imkan verir.

İnsan əməyinin səriştəliliyi yüksək olduqca, onun yaratdığı kapital da dəyərli olur, deməli belə kapital üzrə gəlir də yüksək olmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına sərmayə qoyuluşları cəmiyyət üçün ən effektiv və özünü ən tez doğruldan məsrəflər kimi qəbul edilir. İnsan kapitalı iqtisadi potensialın gücləndirilməsinin və ümumiyyətlə, iqtisadi artımın ən mühüm amillərindən biri hesab olunur. Bu yanaşmada inkişaf sadəcə iqtisadi artım tempinin artması deyil, həm də insan kapitalına sərmayə qoyuluşu və yoxsulluğun azaldılması ilə ölçülür[9].

Hər bir dayanıqlı inkişaf ölkələrdə inkişafın uzunmüddətli, uğurlu olması bir neçə əmsalla qiymətləndirilir. Bu əmsallar içərisində insan kapitalının inkişafına təsir göstərən elm və təhsilin səviyyəsinin hansı göstərici ilə ifadə olunması çox mühüm rol oynayır. Elm və təhsil hər bir insana öz davamlı gələcəyini formalaşdırmaq, zəruri bilik, bacarıq, münasibətləri və dəyərləri əldə etmək üçün imkan yaradan əsas faktorlardan biridir. Müasir dövrdə davamlı inkişaf və insan kapitalının parametrlərini ayrı-ayrı mövzular kimi deyil, vahid bir sistem kimi təhlil etmək lazımdır. Çünki, davamlı inkişafı təmin edən əsas vasitələrdən ən əsası ölkənin inkişaf etmiş insan kapitalı sistemidir.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Qloballaşan müasir iqtisadiyyatda insan kapitalının inkişafı problemlərinin öyrənilməsi üçün ölkədə insan kapitalının mövcud vəziyyəti tədqiq edilməklə, sosial sahələrə yönəldilmiş investisiyaların insan kapitalına təsiri səviyyəsi müəyyən edilməli o cümlədən, insan kapitalının inkişafına mane olan problemlər iqtisadi təhlil olunmalıdır. İnsan potensialının inkişafına təsir edən amillərin təsir səviyyəsi qiymətləndirilməli, insan inkişafı indeksinə daxil olan altqrup indekslərə əhalinin gəlir səviyyəsinin və eyni zamanda, bu sahələrə yönəldilmiş investisiyaların təsir səviyyəsi müəyyənləşdirilməlidir. İnküziv inkişaf indeksinin hesablanmasında ölkədə gəlir bərabərsizliyi və yaşayış minimumunu qiymətləndirmək üçün Cini əmsalı və minimum istehlak səbətinin dəyəri hesablanmalı və ekonometrik modellərlə təhlil olunmalıdır.

Təhlillər zamanı dayanıqlı inkişaf edən ölkədə iqtisadi fəaliyyət sahələrində sahələrarası əmək balansı əsasında iş yerlərinin yaradılmasının simulyasiya modeli qlobal əmək bazarı üçün əsas iqtisadi model olaraq götürülür. Model əsasən iş yerlərinin açılmasının əsas istiqamətləri, vergilərin və subsidiyaların iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində mövcud təsirlərinin qiymətləndirilməsinə, habelə, idxal və ixracın, dövlət xərclərinin, istehlak xərclərinin, investisiya xərclərinin son məhsula və son məhsulun isə, məhsul istehsalı üçün zəruri ehtiyatların həcminə təsirinin qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Müasir qloballaşan iqtisadiyyatda ölkədə əhalinin sayı artdıqca iş yerlərinin yaradılması, yəni aktiv əmək bazarının yaradılması əsas məsələlərdən biridir. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf edən ölkələrdə əhalinin məşğulluğunu artırmaq və aktiv əmək bazarı yaratmaq üçün yeni iş yerlərinin yaradılması və mövcud olanların saxlanması üçün sahibkarları stimullaşdırmaq məqsədilə güzəştli kreditləşdirmə, vergitutma və büdcə siyasəti yeridilməsi, peşəkar kadrların hazırlanmasının həyata keçirilməsi, məşğulluq və işədüzlətmə xidmətinin, informasiya və peşəyönümü kadrların hazırlanması, iş gününün uzunluğu, işçilər iş vaxtından artıq işlədikləri hallarda əməyinin haqqının ödənilməsi, saatlıq minimum əməkhaqqının müəyyən edilməsi və s. istiqamətlər əsas götürülür.

İnklüziv əmək bazarının inkişafında əlillərin cəmiyyətə inteqrasiyası əsas amillərdən biridir, o cümlədən, potensial imkanlarına uyğun şəkildə məşğulluğun təminatı olduğu əsas götürülür. Inklüziv əmək bazarının inkişafı, əlillərin əmək bazarına çıxış imkanlarının artırılması, onlar üçün həyata keçirilən aktiv məşğulluq siyasəti dayanıqlı inkişaf edən ölkənin əsas prioritetidir.

Ölkənin inklüziv əmək bazarında, inklüziv təhsil sistemində məhdud sağlamlığı olanlar üçün həm təhsil, həm məşğulluq sahəsində xüsusi proqramlar hazırlanır, yəni sağlamlığı məhdud insanlar cəmiyyətdən təcrid olmurlar, onlar da öz fəallıqlarını, bacarıqlarını, cəmiyyət üçün yararlıqlarını göstərirlər. Əlillərə müstəqil həyat tərzini keçirmək və həyatın bütün aspektlərində hərtərəfli iştirak etmək imkanının yaradılması üçün beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən əlillərin, digərləri ilə bərabər səviyyədə, fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və rabitədən, o cümlədən informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və sistemlərindən, habelə, həm şəhər, həm də kənd rayonlarında əhaliyə açıq olan və ya ona təqdim olunan digər obyekt və xidmətlərdən istifadəsinin təmin olunması üçün zəruri proqramlar hazırlanır. Bu proqramlar planı ölkədə inklüziv inkişafı həm sosial, həm iqtisadi tərəfdən inkişaf etdirir.

İnklüziv iqtisadi inkişaf ölkədə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına təkan verir. Ölkədə yaşıl iqtisadiyyat insan kapitalının və təbiətin dəyərinin bilinməsi, insanların rifahını yüksəldib yoxsulluğun azaldılması, məhdud təbii ehtiyatların effektiv və optimal şəkildə istifadə edilməsidir. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı ilə məşğulluğun artımı arasında düz mütənasiblik mövcuddur. Belə ki, yaşıl iqtisadiyyat multiplikator rolunu oynayaraq altı sahənin, yəni kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, meşə təsərrüfatı, emal sənayesi, bərpa olunan enerji təsərrüfatı və turizmin inkişafını zəruri edir ki, bu da yeni iş yerlərinin açılması üçün imkanlar yaradır. Bu sektorların inkişafı diversifikasiyalasdırılmış iqtisadi siyasət yürütməyə də imkan verir.

Yaşıl iqtisadiyyat nəticəsində dayanıqlı iqtisadi inkişaf edən ölkələrdə ixtisara düşmüş və yeni yaradılmış iş yerlərinin təsiri iqtisadiyyatda yayılır. Tənzimləmə siyasəti şirkətləri

daha effektiv enerji istehsalı üsullarından istifadə etməyə yönəltməklə ənənəvi enerji qiymətləri yüksəlir, bərpa olunan enerji texnologiyaları rəqabət gücünü artırır ki, bu da yaşıl sektorlarda məşğulluğun çoxalmasına səbəb olur. Məşğulluğun artımı iqtisadi inkişafa dolayı yolla təsir göstərir və burada neqativdən pozitivə doğru irəliləyiş olur [8].

İnklüziv iqtisadi inkişaf ölkədə iqtisadi sahələrdə yeni texnologiyaların inkişaf etdirilməsi, innovasiya yönümlü sərmayə yatırımlarının artımı və sürətli inkişaf fürsəti yaradır. Çünki, yenilik və texnoloji dəyişiklik iqtisadi inkişafın təməl prinsiplərini ifadə edir. Yeni texnologiyalara uyğunlaşma ehtiyacı sektorları ikinci yenilik dalğasına aparır. Uzunmüddətli dövrdə kreativ destruksiya iqtisadiyyatda məhsuldarlığı artırır. Bu dövr ərzində ixtisaslı işçi qüvvəsinə tələbat da artır. Nəticə olaraq, yaşıl iqtisadi sistemin aparılan islahatlar nəticəsində ixtisara düşmüş iş yerlərinin sayı ilə müqayisədə daha çox iş yaratma potensialı reallaşır.

Yaşıl iqtisadiyyatda yaşıl peşələrin ən əhəmiyyətli xüsusiyyəti həmkarlar ittifaqının məqsədli fəaliyyəti, sağlamlıq zəmanəti, karyerada irəliləmə fürsəti və gender bərabərliyinin təminatında özünü göstərir. Yaşıl iş yerləri insan qururuna toxunmadan ona yaşamaq haqqını daha düzgün istifadə etməyə imkan yaradır. Belə yanaşma öz növbəsində sivil dünyadan hər hansı bir ölkənin uğurunun və gücünün göstəricisidir. Ona görə də ölkələr xüsusilə, insan kapitalının inkişafına fikir verməlidirlər ki, davamlı inkişafa ən optimal yol olan yaşıl iqtisadiyyatı tətbiq edə bilsinlər.

“Yaşıl” iqtisadiyyat (green economy) paradigmasının əksi olan “qəhvəyi” iqtisadiyyat (brown economy) termini resursların daha çox istifadəsi, aşağı enerji səmərəliliyi, dayanıqlı olmayan enerji qaynaqlarından asılılıq və yüksək dərəcədə iqlim riskinə əsaslanır. Belə ki, havanın və suyun çirkləndiyi, yaşıllıqların azaldığı indiki vaxtda getdikcə mühüm əhəmiyyət qazanan yaşıl iqtisadiyyatın mahiyyəti müntəzəm olaraq “davamlılıq” şüuru ilə həm ekosistemin, həm də gələcək nəsillərin qeydinə qalmaq, təbiətdəki bütün canlıların əsas həyat haqlarının qorunmasına nail olmaqdır [9].

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ölkədə məşğulluğun və yaşıl iqtisadiyyatın inklüziv inkişafının təmin olunması üçün ölkənin sosial indikatorları və insan kapitalına potensial təsir göstərən parametrləri müqayisəli təhlil olunmalıdır. Müasir qloballaşan iqtisadi sistemdə kapitallar kapitalı olan insan kapitalı, o cümlədən, təhsilə və ixtisaslı hazırlığa qoyulmuş kapital sayəsində toplanılmış texniki bilik və bacarıqlar ehtiyatının rolu, əhəmiyyəti, reallaşdırılması istiqamətlərinin dərinədən öyrənilməsi beynəlxalq aləmdə xüsusi aktuallıq və böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir.

İnsan kapitalının inkişaf prosesinin daha intensiv davam etdirilməsi və ölkədə təhsilə və ixtisaslı hazırlığa qoyulan kapital sayəsində işçi qüvvəsində toplanmış texniki bilik və bacarıqlar ehtiyatı daha davamlı inkişaf etdirilməli, o cümlədən ölkənin inklüziv inkişaf indeksinə təsir göstərən parametrlər əsas makro-iqtisadi göstərici olaraq inkişaf etdirilməlidir. Buna əsasən demək olar ki, ölkədə sosial vəziyyətin inkişafı əhalinin rifah halının yüksəldilməsi, ümumiyyətlə ölkənin inklüziv təhsil sisteminin beynəlxalq təhsil sisteminə integrasiyası ölkə üçün əsas prioritet istiqamət olmalıdır. Çünki, daha çox toplanmış texniki bilik və bacarıqlar ehtiyatı daha çox məhsul və dəyər istehsal etməyə, istehsalı yeniləşdirməyə, elm və texnikanın nailiyyəti əsasında texnologiyaların tətbiqini sürətlən-

dirməyə ölkə üçün inkişaf edən iqtisadi strategiya yaradır. Ona görə də insan kapitalı və ölkənin yaşıl iqtisadiyyatı həmişə aktual məsələ kimi qarşıya qoyulur və inkişafı üçün parametrlər hər biri təhlil olunur və ekonometrik modellər vasitəsilə tədqiq olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının sürətləndirilməsi ilə yanaşı, ölkədə insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsi prioritet istiqamətdir. İnsan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın qlobal sistemə uğurlu integrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektiv faydalanması prosesində ən mühüm şərtlərdən biridir.

YEKUN

Yaşıl iqtisadiyyat müasir dünyada və dünya iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinin və innovativ inkişafının əsas məqsədidir. Buna əsasən demək olar ki, cəmiyyətdə hər bir insanın həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və gələcək nəsillərin normal rifah şəraitinin təmin edilməsi yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsipidir.

Dünya iqtisadiyyatında yaşıl iqtisadiyyat davamlı və insan potensialına əsaslanan inkişafın təmin edilməsində bilik və bacarığın, bunların əsasını təşkil edən e-dövlət texnologiyalarının, informasiya kommunikasiya texnologiyalarının ölkə üçün vacibliyini əsas götürür. Müasir dövrün vacib bir istiqaməti həm də biliyə, elm və qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan inkişafa xidmət edən bilən vətəndaşların hazırlanmasıdır. Qloballaşan beynəlxalq iqtisadi sistemdə yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı iqtisadi inkişafın parametrlərini, o cümlədən, insan kapitalının prioritetliyini, həyat təhlükəsizliyini, ölkənin iqtisadi və sosial uzunmüddətli inkişafının təmin edilməsini, insanın iqtisadi fəaliyyətində və həyat tərzində rifahın yüksəldilməsini tələb edir.

Yaşıl iqtisadiyyatın indikatorları, o cümlədən, ətraf mühit ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, davamlı iqtisadi inkişafı təmin edən “yaşıl” iqtisadiyyat, “yaşıl” həyat tərzini və “yaşıl” təfəkkür, “yaşıl” düşüncə, “yaşıl” intellektidir. Ona görə də, dünya iqtisadiyyatı ilə integrasiyaya meyli edən dayanıqlı iqtisadi inkişaf edən ölkələr və onların iqtisadiyyatı və cəmiyyəti paralel olaraq həm sənaye iqtisadiyyatının “yaşıllaşdırılması” texnologiyalarından ən səmərəli formada istifadə etməklə sənayenin inkişafına nail olmaq, həm də ən müasir yeni texnologiyaları izləmək və tətbiq etməklə informasiya cəmiyyəti iqtisadiyyatının özünün də yaşıllaşdırılmasına nail olmaqdır.

Postsovet ölkələrinə nəzər saldıqda iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək üçün yaşıl iqtisadiyyat prinsipi ölkə üçün aktual məsələyə çevrilib. Yaşıl iqtisadiyyat postsovet ölkələrinin iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi, innovativ inkişafı, rəqabət qabiliyyətliyin artırılması, enerji səmərəliliyinin təmini hər bir insanın həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və gələcək nəsillərin normal rifah şəraitinin təmin edilməsinə yönəlir. Yaşıl iqtisadiyyat hazırda formalaşdırılmaqda olan informasiya cəmiyyəti iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında davamlı inkişafın təmini kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bu isə dünya və ölkə miqyasında istehsalın və istehlakın ekolojiləşdirilməsini zəruri edir.

Qloballaşan dünyada bir çox dövlətlər öz siyasətlərini daha çox davamlı inkişafı təmin

etmək istiqamətində qururlar. İqtisadi inkişafın bir modeli olan davamlı inkişafın əsas məqsədi ətraf mühiti qorumaqla mövcud resurslardan insanların ehtiyacları üçün istifadə olunmasını təmin etməkdir. Belə ki, bu resurslardan istifadə olunarkən yalnız hazırkı vəziyyətə deyil, eyni zamanda gələcək nəsillərin potensial ehtiyaclarına da önəm verilməlidir. Müasir dövrdə enerjiyə və enerji resurslarına olan tələbatı nəzərə alsaq, onda davamlı enerji siyasətinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu görə bilərik.

İnsan kapitalına yönəldilən investisiyaların istiqamətləri qlobal əmək bazarının inkişafına yönəldilən investisiyalardır, o cümlədən, insan kapitalına yönəldilən investisiyalara işçi qüvvəsinin yerdəyişməsi, mobilliyi, məşğulluğu, təhsilinə, inkişafına yönəldilən investisiyalardır. Həmçinin göstərilən indikatorlar ölkənin dayanıqlı inkişafını xarakterizə edən parametrlər olduğundan, parametrlərin artıb və azalmasının müqayisəli təhlilini aparmaq üçün çoxölçülü stoxastik proseslərin ehtimal və paylanma xarakteristikalarını daxil etməklə çoxölçülü statistik təhlillər aparılmalı, uyğun çoxfaktorlu ekonometrik modellər qurulmalı, proqnoz-analitik hesablamalar sistemində interpretasiyalar verilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Рахимов С.Р. Психолого-педагогические взгляды Абу Али ибн Сины, Ташкент, 1979, səh. 120 27.
2. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. Учебное пособие, под общ. ред. проф. В.П. Колесова (МГУ). 2-е издание. Москва: Права человека, 2008.
3. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. Москва – 2002.
4. Ильина Л.О. Рынок труда и управление человеческими ресурсами. Москва – 2008.
5. Костин Л.А. и др. Рынок труда и теория занятости. Москва – 1997.
6. Макконнелл К.Р., Брюс Л. 14 издание. ЭКОНОМИКС. Москва: Инфа-М, 2005.
7. Amartya Sen. A Decade of Human Development. Journal of Human Development. Volume 1, No. 1, 2007.
8. Barry W. Poulson. Economic Development: Private and Public Choice. West Publishing Company, 1994.
9. CEDEFOP-ILO, Skills for Green Jobs, European Synthesis Report, 2010
10. Michael P. Todaro & Stephen C. Smith. Economic Development. 8th edition. Addison-Wesley, 2002.
11. Outcome document The Future we want, UN Document A/CONF.216/L.1, Agriculture: par. 108-118; Water par. 119-124 and 158-177; Energy par. 125-129; Transportation and cities par. 132-137; Social protection par. 147-157.
12. Olivia Bina: The green economy and sustainable development: an uneasy balance? 1023 – 1047.

Гусейнова Сара Мубариз кызы,
кандидат экономических наук, доцент,
Бакинский Государственный Университет
Адрес: AZ 1148, г. Баку, Азербайджан, ул. имени Академика З. Халилова, 23
E-mail: sarahuseynova@gmail.com
©Гусейнова С.М., 2018

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА И ИНКЛЮЗИВНЫЙ РЫНОК ТРУДА

Р Е З Ю М Е

В статье анализируется «зеленая экономика» и инклюзивный рынок труда, а также интерпретируется влияние каждого параметра на инклюзивные индексы роста страны. Сделан сравнительный анализ этих показателей, подчеркивается важность эконометрических подходов к их исследованию. Как правило, зеленая экономика ориентирована на долгосрочную положительную динамику экономического роста страны. Зеленая экономика направлена на обеспечение социально-экономического развития страны, а также на обеспечение устойчивости экономики страны. Следует отметить, что никакой экономический рост не может обеспечить долгосрочное экономическое развитие, и поэтому крайне важно добиться динамичного, сбалансированного экономического роста. Уровень развития, занятости, здоровья и ожидаемой продолжительности жизни оценивается на основе экономического роста и ВВП. Индекс инклюзивного развития отражает достижения страны в социальной и экономической сферах, а параметры, учитываемые при расчете индекса инклюзивного развития, включают показатели устойчивости. Инклюзивный индекс роста считается самым важным и необходимым макроэкономическим показателем для всех стран.

Ключевые слова: инклюзивный рост, экономический рост, устойчивое развитие, занятость, зеленая экономика, человеческий капитал, рынок труда, страна.

Huseynova Sara Mubariz,
Ph.D., associate professor,
Economy department of Baku State University
Address: AZ 1148, Baku, Azerbaijan, Academic Z.Khalilov 23
E-mail: sarahuseynova@gmail.com
©Huseynova S.M., 2018

GREEN ECONOMY AND INCLUSIVE LABOR MARKET

A B S T R A C T

The article analyzed the green economy and the inclusive labor market and interpreted the influence of each parameter on the inclusive growth indices of the country. Noted the comparative analysis of these indicators, and the importance of econometric approaches to their research was emphasized. As a rule, the green economy is focused on the long-term positive dynamics of a country's economic growth. The green economy is aimed at ensuring the socio-economic development of the country, as well as at ensuring the sustainability of the country's economy. It should be noted that any economic growth cannot ensure long-term

economic growth, and it is extremely important to achieve a dynamic, balanced economic growth. The level of development, employment, health and life expectancy is estimated on the basis of economic growth and GDP. The inclusive development index reflects the country's achievements in the social and economic spheres, and the parameters taken into account when calculating the inclusive development index include sustainability indicators. An inclusive growth index is considered the most important and necessary macroeconomic indicator for all countries.

Keywords: inclusive growth, economic growth, sustainable development, employment, green economy, human capital, labor market, country.

*İsgəndərova Arzu Vilayət qızı,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,*

Bakı Biznes Universiteti

Ünvan: AZ 1122, Bakı şəh., Azərbaycan, H.Zərdabi küç., 88^a

©İsgəndərova A.V., 2018

UOT: 330.34:338.1

AZƏRBAYCANDA İNNOVATİV İQTİSADI İNKİŞAF POTENSİALININ ARTIRILMASINDA SƏNAYE PARKLARININ STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Məqalədə Azərbaycanda innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılmasında sənaye parklarının strateji aspektləri tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə, innovativ iqtisadi inkişaf potensialının mahiyyəti açıqlanmışdır. İqtisadi inkişaf prioritetləri və problemlərinin aktuallığı əsaslandırılmışdır. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin innovativ iqtisadi inkişaf potensialına sistemli yanaşma və obyektiv qiymətləndirmənin vacibliyi bildirilmişdir. Qeyri-neft sənayesi sahələrinin potensialından maksimum istifadə edilməsində sənaye parklarından istifadənin intensivləşdirilməsi zərurəti diqqətə çatdırılmışdır. Ölkəmizdə innovativ inkişafın idarəetmə proseslərinin tənzimlənməsi məsələlərinə toxunulmuşdur. Texnoparklar, sənaye parkları, sənaye məhəllələri, aqroparklar və xüsusi iqtisadi zonaların təşkili üzrə strateji yanaşmaların təmin edilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. İnnovasiyaların nəzəri və metodoloji yanaşmaları baxılmış, onların tətbiqi problemləri araşdırılmışdır. İnnovasiyaların məhsul vahidinə çəkilən xərclərin əhəmiyyətli səviyyədə azaldılmasındakı üstünlükləri açıqlanmışdır. İnnovativ iqtisadi inkişafın təmin edilməsində sənaye parklarının çoxfunksiyalılıq xüsusiyyətindən səmərəli istifadə edilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Ölkədə investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsində və xarici investisiyaların axınının artırılmasında sənaye parklarının rolu qiymətləndirilmişdir. İnnovativ iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində sənaye parklarının rolu üzrə dünya təcrübəsi təhlil olunmuş və ümumiləşdirilmişdir. ABŞ və bir sıra iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dünya ölkələrində sənaye parklarından məhsuldar istifadə təcrübəsinə baxılmışdır. Azərbaycanda innovasiyaların yayılması, inkişaf etdirilməsi, yüksək texnologiyalar əsaslı iqtisadiyyat sahələrinin yaradılması və innovativ inkişafın təmin edilməsi tədbirləri təhlil olunmuşdur. Sənaye parklarının stimullaşdırıcı mexanizmləri açıqlanmış və bu parkların innovasiya-investisiya cəlbəediciliyinin artırılmasında rolu qiymətləndirilmişdir.

Məqalənin sonunda Azərbaycanda innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılmasında sənaye parklarının strateji aspektləri üzrə bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözləri: iqtisadi inkişaf prosesləri, iqtisadi artım problemləri, sənaye sektorunun inkişaf prioritetləri, sənaye parkları, sənaye sektorunun inkişafında sənaye parklarının rolu, sənaye parklarının çoxfunksiyalılıq xüsusiyyətləri.

G İ R İ Ş

İqtisadi inkişaf prioritetləri və problemləri daim aktuallığı ilə diqqət çəkmişdir. Şübhəsiz, bu məsələlərdə sistemli yanaşma və obyektiv qiymətləndirmə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Amma, ilk növbədə iqtisadi inkişafın təmin edilməsi şəraiti və potensialı yaradılmalıdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrində bu problemlərin həlli üçün istifadə edilən mexanizmlərin içərisində innovativ yanaşmalar daha çox diqqət çəkirlər.

Məsələ burasındadır ki, ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın artım dinamikasının sabitliyinin təmin olunması və ilbəil artırılması üçün iqtisadiyyatın innovativ inkişafının təmin edilməsi vacib şərtlərdəndir. Düzdür, 2013-2017-ci illərdə ölkədə ÜDM-in artımı 20,6 % təşkil etmiş, 2017-ci ilin yekununda ÜDM-in ümumi həcmi 70,14 mlrd. manat olmuşdur və strukturunda 2017-ci ilin yekununda sənaye sektorunun payı 40 % səviyyəsində olmuşdur.

Bundan əlavə, 2017-ci ilin yekununda ölkə sənayesində yaradılan əlavə dəyərin strukturunda emal sənayesinin payı 25 % olmuşdur. Qeyri-neft sənayesində 2017-ci ildə formalaşmış əlavə dəyərdə isə qeyri-neft emalı sənayesi sahələrinin payı 74 % səviyyəsində qərarlaşmışdır. Amma, bu ölkədəki iqtisadi inkişaf potensialına adekvat deyildir, xüsusilə qeyri-neft sənayesi sahələrinin potensialından maksimum istifadə edilməsi istiqamətləri üzrə müasir yanaşmaların və modelləşdirmənin vacibliyi qalmaqdadır. Ölkə Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyasında ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində sənaye sektorunun payının artırılması və innovativ iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə üstünlüyün verilməsi xüsusilə qeyd olunmuşdur [1]. Təsədüfi deyildir ki, ölkəmizdə innovativ inkişaf etmə prosesləri xeyli intensivləşmişdir və bununla əlaqədar olaraq yeni iqtisadi mexanizmlərin tətbiqinə geniş yer verilməkdədir.

Ölkədə texnoparklar, sənaye parkları, sənaye məhəllələri və aqroparklar yaradılmaqdadır. Xüsusi iqtisadi zonaların təşkili üzrə strateji yanaşmalar ortaya qoyulmuşdur və artıq bu istiqamətdə davamlı tədbirlər həyata keçirilir. Bütün bunlar ölkəmizdə innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılmasında əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Bundan əlavə, ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində milli iqtisadiyyatın innovasiyalaşdırılması və innovativ inkişafın strateji hədəfləri, bu istiqamətlərdə perspektiv inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir [2].

Bu tədbirlərin icra edilməsi ilə bağlı olaraq ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarının, ilk növbədə sənaye sektorunun innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılması üçün aparılan tədbirlər diqqət çəkməkdədir. Belə ki, ölkəmizdə müasir texnologiyalar əsaslı müəssisələr şəbəkəsinin yaradılması prosesləri sürətləndirilməkdədir. Kimya və neft-kimya, metallurgiya, yüngül və yeyinti sənayesi sahələrində, eyni zamanda aqrosənaye kompleksində çoxfunksiyalı texnoparkların, sənaye parklarının və aqroparkların yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməkdədir. Bir sıra iri kimya müəssisələrinin istismara verilməsinə nail olunmuşdur. Sənaye parklarından səmərəli istifadənin modelləşdirilməsi və bununla ölkəmizdə innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılmasında müasir çoxfunksiyalı fəaliyyət sahəsinin formalaşdırılması təqdirəlayiq hal kimi baxılmalıdır.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Innovativ iqtisadi inkişaf potensialının formalaşdırılması və bununla bağlı problemlərin ardıcıl, sistemli şəkildə həll edilməsi üçün konseptual yanaşmaların işlənilib hazırlanması, praktiki proseslərdə özünü doğruldan səmərəli mexanizmlərin təmin edilməsi məsələləri kompleks şəkildə təhlil olunmalı və bunlara uyğun tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Bu proseslərdə dünya təcrübəsinin ciddi nəzərə alınması və öyrənilməsi, ölkənin iqtisadi inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq tətbiqi məsələləri vacib şərtlərdəndir. Innovasiyaların işlənməsi, yayılması və tamamilə yeni yanaşma kimi qəbul olunması məsələləri XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq daha çox diqqət çəkmişdir. C.Şumpeterin bununla bağlı nəzəriyyələrində və yanaşmalarında innovasiyalar əvvəlki analoqlarından tamamilə fərqlənən yeni məhsul kimi sübuta yetirilmişdir və səmərəliliyi əsaslandırılmışdır [3]. Bunlarla yanaşı, innovasiyaların tətbiqi hesabına iqtisadi inkişaf proseslərinin sürətləndirilməsi mexanizmlərinin məhsuldarlığının artırılması məsələləri diqqət çəkmişdir [4;5].

Sonrakı dövrlərdə və proseslərdə bir çox dünya alimləri və tədqiqatçıları tərəfindən innovasiyaların nəzəri və metodoloji yanaşmaları təkmilləşdirilmiş, yeni mexanizmlər müəyyənləşdirilmiş və innovasiyaların dünya iqtisadi proseslərində rolu əhəmiyyətli səviyyədə yüksəlmişdir. Innovasiyaların yayılması və tətbiqi sayəsində istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi, məhsuldarlığın artırılması, məhsul vahidinə çəkilən xərclərin əhəmiyyətli səviyyədə azaldılması üstünlükləri diqqət çəkir [6, s.75]. Dünya iqtisadiyyatının önündə gedən bir sıra aparıcı ölkələr, o cümlədən ABŞ, Yaponiya, Böyük Britaniya, Almaniya və Fransa kimi ölkələrdə innovativ inkişafın strateji prioritetlik səviyyəsinə qaldırılması, həmin ölkələrin yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata malik olmalarında həlledici rol oynamışlar.

Bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərindən məhsuldar istifadənin təmin olunmasında innovativ yanaşmalar iqtisadi münasibətlərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün əsas şərtlərdən birinə çevrilmişdir [7]. İqtisadi inkişaf proseslərinin yenilənməsi, onların praktiki alətlərinin məhsuldarlığının yüksəldilməsi, analoji bazarlara rəqabətqabiliyyətli məhsullarla çıxışın təmin olunması üçün innovativ yanaşmaların tətbiqi məsələləri ön plana çıxmışdır. Bu halda, şübhəsiz yeni və rəqabət qabiliyyətli innovasiya məhsulları rəqabət mühitində daha çox üstünlük etmiş olurlar [8].

Qeyd edək ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətində innovativ yanaşmaların reallaşdırılmasında və tətbiq edilməsində sənaye parklarından geniş istifadə edilməsi təcrübəsi vardır. Dünyanın 50-dən çox ölkəsində sənaye parklarından maksimum səmərəli və çoxfunksiyalı innovativ fəaliyyət məkanı kimi istifadə edilməsinə nail olunmuşdur və müasir dövrdə də dünya iqtisadiyyatında sənaye parklarının əhəmiyyəti yüksək olaraq qalmaqdadır. Sənaye parklarında innovativ inkişafı ilə bağlı güclü infrastrukturun yaradılması və yüksək texnologiyaların transferi üçün cəlbedici mühitin təşkili nəticəsində rəqabətqabiliyyətli müəssisələr şəbəkəsinin formalaşdırılması mümkün olur. Bundan əlavə, sənaye parklarında innovativ inkişaf metodlarının reallaşdırılması və bununla bağlı olaraq innovasiya infrastrukturunun gücləndirilməsi sayəsində daha məhsuldar iqtisadi mexanizmlərin reallaşdırılmasına münbit şərait yaranır.

Nəticədə ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin gücləndirilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılması üçün daha əlverişli potensial formalaşır, ölkədə investisiya cəlbediciliyi yüksəlir, xarici investisiyaların cəlbedilməsi və yüksək texnologiyaların fəal transferi üçün real imkanlar ortaya çıxır. Bunlarla bərabər,

innovativ iqtisadi inkişaf potensialının yüksəldilməsi hesabına və bununla bağlı ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində, ölkənin müxtəlif iqtisadiyyat sahələrində, xüsusilə sənaye sektoru sahələrində integrativ innovativ inkişafın təmin edilməsi mümkünləşir, sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətlərinin əhəmiyyətli səviyyədə artırılması təmin olunur və milli iqtisadiyyatın strateji fəaliyyət istiqamətlərinin səmərəliliyinin saxlanılmasında sənaye müəssisələrinin rolu artırılır [9, s. 91].

Eyni zamanda, iqtisadiyyat sahələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onların innovasiyalaşdırılması proseslərinin sürətləndirilməsi, ölkədə mərkəzi şəhərlərlə bərabər, regionlarda iqtisadi fəallığın artırılmasında innovativ iqtisadi inkişaf mexanizmlərinin fəal şəkildə tətbiqi potensialı formalaşdırılmış olur. Bunlar isə öz növbəsində innovativ inkişafın sürətləndirilməsində həlledici şərtlərdəndir [10, s. 63].

İqtisadiyyatın yenidən qurulması, onun əsas sektorlarının, o cümlədən sənaye sektorlarının modernizasiya edilməsi məsələlərində innovativ mexanizmlər daha çox tələb olunan iqtisadi yanaşmalar kimi dünya iqtisadi proseslərində öz təsdiqini tapmışdır. Bu amillər baxımından, innovasiyaların bütün növlərindən, o cümlədən texnoloji innovasiyalardan iqtisadiyyatın modernizasiya edilməsində intensiv istifadə olunması məhsuldar nəticələrin əldə edilməsinə və ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin gücləndirilməsinə imkan verir [11, s. 308].

Belə ki, sənaye parklarında inkişaf etmiş infrastruktur, investisiyaların yatırılması üçün cəlbedici mühit mövcuddur və burada texnoloji-iqtisadi resurslar mobilizasiya olunmuş, yeni yüksək texnologiyaların tətbiqi üçün şərait yaradılmış və istehsal sahələrinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, çeşidi diversifikasiyalaşdırılır. Eyni zamanda, yüksək texnologiyalar və mütərəqqi idarəetmə metodları əsasında fəaliyyət göstərən sənaye parkları milli kadrların yetişməsində, peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəlməsində əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirirlər.

Qeyri-neft sektoru sahəsinin ümumilikdə fəaliyyətinin maksimum səmərəli təşkili ilə yanaşı, onun müəssisələr şəbəkəsinin potensialının gücləndirilməsinin və innovativ inkişafının təmin edilməsi daha da yüksəlir. Eyni zamanda, müəssisələr şəbəkəsinin səmərəli fəaliyyəti, onların innovativ inkişaf proseslərinin sürətləndirilməsi, yüksək texnologiyalar əsaslı istehsal sahələrinin yaradılması nəticəsində istehsal və idarəetmə proseslərinə çəkilən xərclərin optimallaşdırılması və bu səbəbdən daha uğurlu, səmərəli qiymət mexanizmlərinin formalaşdırılması analoji bazarlara çıxarılan məhsulun həyat tsiklinin uzadılmasına, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə əlavə stimuly verir. Bu cür metodoloji yanaşmalar bütövlükdə ölkənin iqtisadi sisteminin innovativ inkişafı üçün əsaslı zəmin yaradır.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

1950-ci ilin əvvəllərində Stendford Universitetində (ABŞ) Silikon vadisi adı altında yaradılan texnoparkda - sənaye parkında yüksək rəqabət qabiliyyətli və dövrünün ən yüksək texnologiyalar əsaslı mikroelektronika və kompüter texnologiyaları məhsullarının istehsalı təmin edilmişdir. Maraqlıdır ki, bu sənaye parkının əhəmiyyəti müasir dövrdə də yüksək səviyyədə qalmaqdadır və hazırda dünyada istehsal olunan kompüterlərin və kompüter avadanlıqların 20 %-i həmin sənaye parkının payına düşür.

Qeyd edək ki, ABŞ-la yanaşı, dünyanın bir çox digər ölkələrində də sənaye parklarından innovativ iqtisadi potensialın inkişafının artırılmasında önəmli nəticələr əldə edilmişdir. Böyük Britaniyada sənaye parklarından telekommunikasiyalar üzrə yüksək rəqabət-

qabiliyyətli avadanlıqların istehsalında dünya bazarlarında ixtisaslaşma üçün səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə nail olunmuşdur. Almaniyada bu kimi sənaye parklarının sayı 200-dən çoxdur, Türkiyədə isə analoji sənaye parklarının sayı 264-dür və bu parklarda ölkənin müxtəlif sənaye sahələrinin innovativ iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün məhsuldar fəaliyyət sahələri, rəqabətqabiliyyətli müəssisələr şəbəkəsi mövcuddur.

Dünyanın sənaye parklarında tətbiq edilən güzəştlər hesabına, bu parklarda fəaliyyətin, xüsusilə innovasiya-investisiya fəaliyyətinin cəlbədiciliyinin yüksəldilməsi təmin olunur. Təsədüfi deyildir ki, dünyada ən çox fəaliyyət göstərən sənaye parklarının əksəriyyəti ABŞ, Avropa Birliyi ölkələrində və Çindədir. Hazırda dünya iqtisadiyyatında iqtisadi gücü ilbəil artan Çin iqtisadiyyatının səmərəli inkişafının modelləşdirilməsində sənaye parklarının rolu yüksək qiymətləndirilir və bu ölkədə 120-dən çox məhsuldarlıqla fəaliyyət göstərən sənaye parkları vardır [12, s. 49].

Milli iqtisadiyyatın innovativ inkişaf potensialının artırılması üçün müasir yanaşmaların təmin edilməsi və global təsirlərə uyğun mexanizmlərin işlənilib hazırlanmasında, həyata keçirilməsində sənaye parkları çoxfunksiyalı və səmərəli fəaliyyət əraziləri kimi artıq inkişaf etmiş ölkələrlə yanaşı, inkişaf etməkdə olan, o cümlədən postsosialist və postsovet respublikaların iqtisadi inkişaf proseslərində də əhəmiyyətli rol oynamaqdadırlar. Belə ki, sənaye parkları - ölkədə innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılması üzrə prioritetlərin reallaşdırılmasında xüsusi önəm verilən iqtisadi mexanizmlərin sırasında yer almaqdadır [13;14]. Yaxın illərdə, sənaye parklarının çoxfunksiyalılıq xüsusiyyətlərindən daha səmərəli və məhsuldar istifadənin təmin edilməsi üzrə praktiki tədbirlərin intensivləşəcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür.

Azərbaycanda da son 10-15 il ərzində innovasiyaların yayılması, inkişaf etdirilməsi, yüksək texnologiyalar əsaslı iqtisadiyyat sahələrinin yaradılması və innovativ inkişafın təmin edilməsi tədbirləri genişlənməkdədir. Belə ki, innovasiya sisteminin inkişafı üçün innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi və bu potensialdan səmərəli istifadəyə imkan verən üsul və mexanizmlərin formalaşması vacibdir [15].

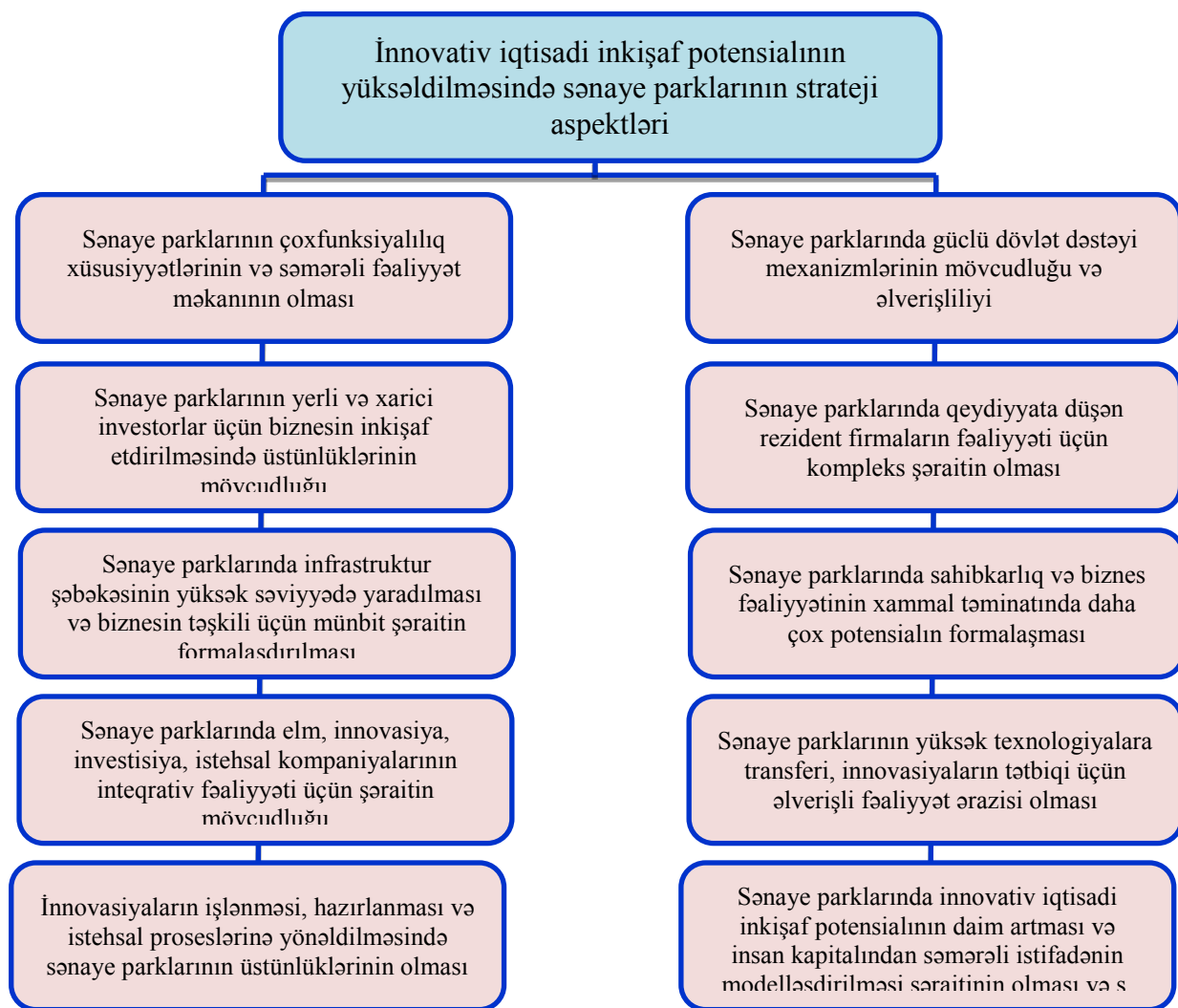
Amma, hələ ki, ölkəmizdə milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması proseslərinin başa çatdırılmaması səbəbindən, innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılmasında problemlər qalmaqdadır. Xüsusilə, yüksək iqtisadi inkişaf potensialına malik olan qeyri-neft sektoru sahələrində, o cümlədən neft-kimya kompleksində innovativ inkişafın təmin edilməsi üçün çox işlər görülməlidir [16]. Son illərdə bir neçə iri neft-kimya müəssisəsinin istismara verilməsi ilə bu istiqamətdə proseslərin sürətləndirilməsinə nisbətən nail olunmuşdur. Amma, bu sahədə böyük potensialın olması baxımından, innovativ inkişaf mexanizmlərinin fəal şəkildə tətbiqi məsələlərinə daha ciddi önəm verilməlidir [17 s. 14; 18; 19; 20].

Digər tərəfdən, ölkəmizdə, innovativ inkişaf proseslərinə sistemli yanaşmanın təmin edilməsi vacib şərtlərdəndir və bunlarla əlaqədar olaraq, innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasında sənaye parklarının potensialından istifadəyə daha geniş yer verilməlidir. Bunlar isə öz növbəsində ölkəmizdə innovasiya potensialının idarə edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini tələb edir [21]. Belə ki, innovasiyaların işlənməsi, hazırlanması və istehsal proseslərinə tətbiqi məsələlərinin çevik və səmərəli idarəetmə mexanizminin olması zərurəti diqqət çəkir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, sənaye parkları çoxfunksiyalı fəaliyyət ərazisi və mexanizmi olaraq, müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin innovasiyalaşdırılmasında və innovativ inkişafının tənzimlənməsində vacib rol oynaya bilərlər. Amma, bunun üçün innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılması proseslərinin sistemli təşkili və mövcud mexanizmlərinin

təkmilləşdirilməsi təmin olunmalıdır [22].

Digər tərəfdən, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sənaye parklarının stimullaşdırıcı mexanizmlərinin tətbiqi nəzərə alınmışdır və bununla bağlı dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilən güzəştlər, həmin sənaye parklarının innovasiya-investisiya cəlbəediciliyinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, hazırda ölkəmizin fəaliyyət göstərən sənaye parklarında fiziki şəxslər 7 il müddətinə gəlir vergisindən və rezidentlər isə mənfəət vergisindən, həmçinin parklardakı əmlak və istifadə etdikləri torpaqlara görə əmlak və torpaq vergilərindən 7 il müddətinə azad edilmişlər [23]. Sənaye parklarının fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər dövlət tərəfindən fəal şəkildə tənzimlənir və stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bütün bunlar ölkə iqtisadiyyatının innovativ iqtisadi inkişaf potensialının yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərməyə başlamışdır [24, s. 241].

Şəkil 1-də Azərbaycanda innovativ iqtisadi inkişaf potensialının yüksəldilməsində sənaye parklarının strateji aspektlərinin təxmini sxemi verilmişdir.

Şəkil 1. Azərbaycanda innovativ iqtisadi inkişaf potensialının yüksəldilməsində sənaye parklarının strateji aspektlərinin təxmini sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 1-dən də göründüyü kimi, innovativ iqtisadi inkişaf potensialının yüksəldilməsində sənaye parklarının strateji aspektləri kifayət qədər çoxşaxəlidir və bunlarla əlaqədar olaraq bir sıra fəaliyyət sahələrinin perspektivlərinə, inkişaf istiqamətlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Başlıca vəzifə isə sənaye parklarının çoxfunksiyalıq xüsusiyyətlərindən maksimum səmərəli istifadənin təmin edilməsi və dövlət dəstəyi mexanizmlərinin verdiyi üstünlüklərdən istehsalın strukturunun genişləndirilməsi proseslərində məhsuldar istifadə olunmasıdır. Eyni zamanda, sənaye parklarının innovasiya-investisiya mühitinin cəlbədiciliyi xüsusiyyətlərindən bəhrələnməklə, xarici investorların bu parklara daha çox investisiyaların yatırılmasına, müasir texnologiyalar əsaslı müəssisələrin yaradılmasına nail olmaq mümkündür. Bundan əlavə, sənaye parkları sahibkarlıq və biznes fəaliyyətinin integrativliyinin yüksəldilməsində də əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirir.

Ölkəmizdə sənaye parklarının yaradılması proseslərin intensivləşdirilməsi üçün tədbirlər görülməkdədir. Artıq Bakı, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində sənaye parklarının yaradılmasına nail olunmuşdur və ən iri sənaye parkı ölkə Prezidentinin 21.12.2011-ci il tarixli fərmanı ilə Sumqayıtda yaradılmışdır [25]. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında rezidentlərin fəallığı diqqət çəkir. Belə ki, bu Parkda artıq 17 rezident qeydə alınmışdır və yatırılan investisiyaların həcmi 2,2 mlrd. dollardan çox təşkil etmişdir. Bizə görə, yaxın illərdə bu proseslər daha da intensiv xarakter alacaqdır.

Y E K U N

Ölkəmizdə innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılması üzrə görülən tədbirlər ardıcılığı ilə diqqət çəkməkdədir və bu yanaşmalar dövlətin iqtisadi siyasətində strateji səviyyədə yer almışdır. Təsadüfi deyildir ki, ölkə Prezidenti İlham Əliyev bildirmişdir ki, biz yeni iqtisadi modelə keçməklə bundan sonra da iqtisadiyyatımızı ancaq islahatlar, innovasiyalar, texnologiyalar və qeyri-neft sektoru hesabına inkişaf etdirəcəyik [26].

Bu prioritet vəzifələrin reallaşdırılmasında sənaye parklarının roluna üstünlük verilməsi ilə bağlı bir qrup məsələlərə daha çox diqqətin yönəldilməsi vacibdir:

- ölkənin innovativ iqtisadi inkişaf potensialının gücləndirilməsi üçün milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması prosesləri başa çatdırılmalıdır;
- ölkədə innovativ iqtisadi inkişaf potensialının artırılması üçün innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazası formalaşdırılmalıdır;
- iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, xüsusilə sənaye sektoru sahələrinin müasir texnologiyalar əsasında inkişafının təmin edilməsi üçün sənaye parklarının fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi, yeni istehsal sahələrinin yaradılması prosesləri sürətləndirilməli və sənaye parkları şəbəkəsinin artırılması təmin olunmalıdır və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
3. Schumpeter J.A. History of Economic Analysis Oxford University Press, 1954-1260 p.
4. Shumpeter Josef A. Business Cycles. Theoretical, Historical and statistical Analysis of Capitalist Proces. N. Y., Vol. 1.2. 1939.-P. 147-169.

5. Shumpeter Josef A. The theory of economic development, 1934.
6. Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective. Cambridge Journal of Economics. № 1. Vol. 19, 1995.- P. 71-95.
7. Galbraith J. K. American capitalism. The concept of countervailing power. Boston - 1952.
8. Harman A.J. The international computer in dustry. Innovation and comparative advantage.-Cambrige (Mass): Harvard University Press, 1971.- 41 p.
9. Новикова Ж.С. Повышение конкурентоспособности предприятий региона на основе развития технологических трансфертов. Дисс. канд. экон. наук. Казань, 2011.- 168 с.
10. Егоркин Г.Ю. Формирование приоритетных направлений инновационного развития экономики региона. Дисс. канд. экон. наук. Владимир, 2012.-177 с.
11. Асаул А.Н., Карпов Б.М., Перевязкин В.Б., Старовойтов М.К. Модернизация экономики на основе технологических инноваций. Санкт-Петербург, 2008.-606 с.
12. Лебедева Н.Н. Эффективность реализации предпринимательских проектов государственно-частного партнерства в сфере промышленных парков. Дисс. канд. экон. наук. Санкт-Петербург, 2008. - 143 с.
13. Кухаренко О.Г. Влияние инноваций на рост конкурентоспособности экономики в условиях глобализации. Дисс. канд. экон. наук. Москва, 2010.-186 с.
14. Малинина Н.В. Развитие отраслевой структуры региональной экономики на основе реализации ресурсного потенциала индустриальных парков. Дисс. канд. экон. наук. Казань, 2011. - 153 с.
15. Musayev A.F. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırılması. Bakı. “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2014. - 184 s.
16. Алиев Т.Н. Инновационное развитие промышленности Азербайджана: нефтехимия. Москва, «Palmarium academic publishing». 2016.-232 с.
17. Aliyev Sh.T. Importance of Special Economic Zones in Innovation of National Economics. Pensee multidisciplinary journal – Paris, France (IF=0,063–by Thomson Reuters), 2014, Vol.76, Issue, 11.-P. 12-20.
18. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın kimya və neftkimya kompleksinin qiymətləndirilməsi və yenidənqurulması istiqamətləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012. -156 s.
19. Əliyev Ş.T. Xüsusi iqtisadi zonaların təşkili və inkişaf perspektivləri. İ.e.d. dissertasiyası. Bakı, 2015. -350 s.
20. Əliyev Ş.T. Sumqayıt sənaye mərkəzi: mövcud potensialdan istifadə, modernləşdirmə və müasirləşdirmə prioritetləri. Bakı: «Elm və təhsil», 2012-196 s.
21. Hüseynova A.D. Azərbaycanda innovasiya potensialının idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. İ.e.d. Avtoreferatı. Bakı, 2015. -54 s.
22. Tağıyev A.H., Aslanzadə İ.A. İnnovasiya menecmenti, I və II hissə. Bakı, AzMİU, 2017.-730 s.
23. Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə. AR Prezidentinin 2013-cü il 24 aprel tarixli fərmanı ilə təsdiq edilib.
24. Əliyev Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Sumqayıt. SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2018.-376 s.
25. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı MMC. <http://scip.az/index.php?lang=az>.
26. Ramiz Mehdiyev “Azərbaycan diasporu: Müasir çağırışlar və sistemli fəaliyyətin təşkili”- <http://diaspora.az>.

*Искандарова Арзу Вилайат кызы,
доктор философии по экономике,
Бакинский Университет Бизнеса,
Адрес: AZ1122, , г.Баку, Азербайджан ул. Г.Зардаби, 88^а
©Искандарова А.В., 2018*

Р Е З Ю М Е

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПАРКОВ В ПОВЫШЕНИИ ПОТЕНЦИАЛА ИННОВАТИВНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье исследованы стратегические аспекты промышленных парков в повышении потенциала инновативного экономического развития в Азербайджане. С этой целью раскрыта сущность потенциала инновативного экономического развития. Обоснована актуальность приоритетов и проблем экономического развития. Отмечена важность системного подхода и объективной оценки потенциала инновационного развития экономики в различных секторах экономики. Обращено внимание на необходимость интенсификации эффективного использования возможностей промышленных парков по максимальному использованию потенциала нефтегазового сектора экономики страны. Рассмотрена актуальность вопросов регулирования процессов инновационного развития в нашей стране. Обоснована важность стратегических подходов сети промышленных парков, технопарков, промышленных кварталов, агропарков и специальных экономических зон. Раскрыто преимущество инноваций по существенному уменьшению затрат на единицу промышленной продукции. Рассмотрены вопросы эффективного использования много-функциональных особенностей промышленных парков по обеспечению инновативного экономического развития экономики страны. Оценена роль промышленных парков по интенсификации притока иностранных инвестиций и повышению инвестиционной привлекательности страны. Проанализирован и обобщен мировой опыт относительно роли промышленных парков по ускорению инновативного экономического развития. Рассмотрен опыт США и ряда экономически развитых стран по продуктивному использованию потенциала промышленных парков. Проанализированы мероприятия, осуществляемые по созданию и инновационному развитию отдельных секторов экономики страны, развитию инновационной системы и применению высоких технологий. Раскрыты стимулирующие механизмы и оценена роль повышения инновационно-инвестиционной привлекательности промышленных парков. В заключении статьи подготовлены рекомендации и даны предложения по стратегическим аспектам промышленных парков в повышении потенциала инновативного экономического развития Азербайджана в современных условиях.

Ключевые слова: процессы экономического развития, проблемы экономического роста, приоритеты развития промышленного сектора, промышленные парки, роль промышленных парков в развитии промышленного сектора, многофункциональные особенности промышленных парков.

Iskandarova Arzu Vilayat,

PhD in Economics,

Baku Business University,

Address: AZ 1122, Baku, Azerbaijan, H.Zardabi 88^a

©Iskandarova A.V., 2018

A B S T R A C T

STRATEGIC ASPECTS OF INDUSTRIAL PARKS IN INCREASING THE POTENTIAL OF INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Strategic aspects of industrial parks in increasing the potential of innovative economic development in Azerbaijan are explored in the article. To this end, revealed the essence of the potential of innovative economic development. The relevance of priorities and problems of providing innovative economic development is grounded. The importance of an objective assessment and a systematic approach to the potential of innovative economic development in various sectors of the economy was noted. Attention is drawn to the need to intensify the effective use of the capabilities of industrial parks to maximize the potential of the non-oil sectors of the country's economy. The relevance of the issues of regulating the management processes of innovative economic use is considered. The importance of strategic approaches to the network of industrial parks, technology parks, industrial quarters, agroparks and special economic zones has been substantiated. Disclosed the advantage of innovation in a significant reduction in the cost per unit of industrial products. The issues of effective use of the multifunctional features of industrial parks to ensure innovative economic development of the economy are considered. The role of industrial parks is estimated by the intensification of foreign investment inflows and the increase in investment attractiveness in the country. The world experience on the role of industrial parks to accelerate innovative economic development is analyzed and summarized. The experience of the United States and a number of economically developed countries in the productive use of the potential of industrial parks is reviewed. Analyzed the ongoing measures for the creation and innovative development of individual sectors of the economy, the development of the innovation system and the use of high technologies. Stimulating mechanisms are revealed and the role of increasing the innovation and investment attractiveness of industrial parks is evaluated. The recommendations and proposals on the strategic aspects of industrial parks in increasing the potential of innovative economic development in Azerbaijan in modern conditions are prepared and made at the end of the article.

Keywords: economic development processes, problems of economic growth, priorities for the development of the industrial sector, industrial parks, the role of industrial parks in the development of the industrial sector, multifunctional features of industrial parks

*Quliyeva Aysel Əlican qızı, doktorant,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Ünvan: AZ 1122, Bakı şəh., Azərbaycan, İstiqlaliyyət 6,
E-mail: aquliyeva5@gmail.com
©Quliyeva A.Ə., 2018*

UOT- 336.02

İNVESTİSIYA FƏALLIĞININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ ÜÇÜN ƏLVERİŞLİ İŞGÜZAR MÜHİTİN FORMALAŞMASI

X Ü L A S Ə

Müəllif tərəfindən investisiya mühiti milli iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu elmi cəhətdən hərtərəfli əsaslandırılmışdır. Təqdim edilən məqalədə milli iqtisadiyyat çərçivəsində investisiya fəallığının səviyyəsini artırmaq üçün ümumi işgüzar mühitin və onun tərkib hissəsi olan investisiya mühitinin formalaşmasının əhəmiyyəti göstərilmişdir. Milli iqtisadiyyat miqyasında ümumi işgüzar mühitin təkmilləşdirilməsinin konkret istiqamətləri müəllif tərəfindən müəyyən edilmişdir. İşgüzar mühitin əlverişliliyini qiymətləndirmə meyarları - sahibkarlıq fəaliyyəti üçün siyasi, iqtisadi, hüquqi və inzibati şəraitin məcmusu və bu fəaliyyətin həm makroiqtisadi səviyyədə, həm də regionlar və bələdiyyə qurumları səviyyəsində təkmilləşdirilməsinin mümkün istiqamətləri nəzərdən keçirilmişdir. Bu hər şeydən əvvəl, müəyyən iqtisadi stimullaşdırma sisteminin, yəni həm yerli, həm də xarici investorları fəallaşdırmağa yönəlmiş tədbirlər sisteminin mövcud olmasını nəzərdə tutur. Müvafiq olaraq, ümumi işgüzar mühit həm bütövlükdə milli iqtisadiyyat miqyasında, həm də regional səviyyədə təkmilləşdirilməlidir. Bu o deməkdir ki, bütün səviyyələrdə dövlət idarəçiliyinin səmərəsi artırılmalı, onun strukturu yaxşılaşdırılmalı, daha sonra özəl biznesin uzunmüddətli investisiya fəaliyyətinə istiqamətləndirilməsi, əlverişli ümummilli şəraitlə bərabər regional və yerli səviyyələrdə siyasi vəziyyətin yaxşılaşdırılması, müəyyən ərazidə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə imkan verən ümummilli regional hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi ilə bağlı iş aparılmalıdır.

Açar sözlər: investisiya aktivliyi, milli iqtisadiyyatın dayanıqlı artımı, kapitalların axını, investisiya mühiti, ümumi işgüzar mühit, dövlət investisiya siyasəti, iqtisadi stimullaşdırma.

GİRİŞ

Dinamik və eyni zamanda sabit iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün əsas kapitalın daim yeniləşdirilməsi, infrastruktur obyektlərinin keyfiyyətə daha yüksək səviyyəyə çatdırılması zəruridir. İstər makroiqtisadi səviyyədə, istərsə də regionlar və onların ərazisində yerləşən bələdiyyə qurumları səviyyəsində investisiya axını, həmin səviyyələrdə iqtisadi fəaliyyətinin təşkili formalarının və metodlarının fərqli xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, son nəticədə hər bir konkret ölkədə *investisiya mühitinin* ümumi vəziyyətindən asılıdır.

Müəllifin fikrinə görə, burada mühüm məqam ondan ibarətdir ki, investisiyaların vaxtında və lazımlı həcmdə daxil olması ölkə iqtisadiyyatının bütövlüyünün təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Burada söhbət həm əsas kapitala, həm də regionlararası iqtisadi əlaqələri hərtərəfli intensivləşdirməyə imkan verən sosial sahəyə və nəqliyyat infrastrukturuna yönəldilən investisiyalardan gedir. Azərbaycan Respublikasında dövlətin məqsədyönlü investisiya siyasəti sayəsində iri nəqliyyat obyektlərinin tikilməsi, o cümlədən şose və dəmiryol magistralının salınması ilə bağlı işlərin görülməsi fəal inkişaf edən infrastruktur sahələrinin prioritetləri sırasına daxil edilib.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Müasir iqtisadiyyatın davamlı artımının təmin edilməsi baxımından, dinamik inkişaf edən investisiya fəaliyyətinin əhəmiyyətini xüsusi vurğulamaq istərdik. Bir sıra iqtisadçıların fikrincə, *antiböhran tədbirlər sistemi* (böhranın qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər) dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmalıdır [5,s.30-56]. Bizim fikrimizcə, arası kəsilmədən həyata keçirilən investisiya fəaliyyəti məhz ən səmərəli antiböhran tədbirlərdən biridir.

Buna görə də investisiya mühitinin yüksək səviyyədə təmin edilməsi zəruridir: qloballaşma proseslərinin sürətlə inkişaf etdiyi müasir dünyada istənilən milli iqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsi üçün elə şərait formalaşmalıdır ki, konkret iqtisadiyyat investorlar üçün cəlbedici olsun. Müəllif bu məqamı xüsusi vurğulamağı vacib hesab edir ki, bu şərtlər həm yerli, həm də xarici kapitalın cəlb edilməsi probleminə aiddir. Konkret ölkənin investisiya mühiti məhz belə şərtlərin məcmusundan ibarətdir.

Bizim fikrimizcə, bu halda çox vacib bir məqamı qeyd etmək lazımdır: investisiya mühiti *ümumi işgüzar mühitin* tərkib hissəsidir və ona məhz bu mövqedən yanaşmaq lazımdır. Buna görə, məsələn, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün təklif edilə biləcək tədbirlərdən söhbət gedirsə, onda yadda saxlamaq lazımdır ki, həmin tədbirlər təkcə sırf iqtisadi münasibətlər sahəsinə deyil, kifayət qədər geniş-bütövlükdə konkret dövlətdə formalaşan ictimai münasibətlər sahəsinə aid olacaq.

Beləliklə, investisiya mühiti ümumi işgüzar mühitin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi, həm yerli, həm də xarici investorların fəaliyyətinin siyasi, iqtisadi, hüquqi, inzibati şəraitinin

məcmusudur. Onu aşağıda sadalanan meyarlara əsaslanaraq qiymətləndirmək olar:

- sosial və siyasi sabitlik;
- qanunverici-hüquqi bazanın mövcudluğu və xarakteri;
- ölkənin təbii ehtiyatlar və ixtisaslaşdırılmış əmək resursları ilə təmin olunması dərəcəsi;
- iqtisadi artımın dinamikası, makroiqtisadi göstəricilərin sabitliyi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin liberallaşdırılma dərəcəsi;
- inkişaf etmiş infrastrukturun mövcudluğu;
- bank sisteminin və vergi tənzimlənməsinin inkişaf dərəcəsi;
- inzibati maneələrin (baryerlərin) mövcudluğu;
- investisiya layihələrinə çəkilən xərclərin ödənməsi müddətləri.

İnvestisiya axınları uğrunda ümumdünya rəqabətin artdığı şəraitdə hüquqi sabitlik, yəni investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdıran milli qanunvericilik, həmçinin - əgər xarici investisiyalar haqqında söhbət gedirsə - investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı müdafiəsi haqqında beynəlxalq sazişlərin, investor üçün zamanətlərin mövcud olması ən əhəmiyyətli şərtlərdir. Bu halda beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı inkişaf etdikcə işgüzar mühitin xarakterinə tələblər də artır. Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, xarici investorlar praktiki olaraq həmişə çalışırlar ki, bir tərəfdən, onlara xüsusi güzəştli rejim tətbiq edilsin və müvafiq surətdə dövlət nəzarəti zəiflədilsin, ancaq digər tərəfdən, dövlətin onlara maksimal hüquqi və başqa dəstək göstərmək imkanı olsun.

Beləliklə, investisiya prosesinin inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi son dərəcə zəruridir. Bu halda dövlətin investisiya siyasəti milli iqtisadiyyat çərçivəsində investisiya fəaliyyətinin ən əhəmiyyətli inzibati-institusional resursu hesab edilməlidir. Belə siyasət ölkədə əlverişli investisiya şəraiti yaradılmasına, həm milli, həm də xarici investorların şəxsi kapitalının cəlb edilməsinin stimullaşdırılmasına, həmçinin perspektivli layihələrə şəxsi və dövlət investisiyalarının yeni formalarını axtarır tapmağa yönəldilməlidir.

Hazırda müasir dünyada dövlətin iqtisadi siyasətinin fəallaşdırılmasına ehtiyac olması fikrinə çətin ki, kimsə etiraz edər. Rusiyalı iqtisadçı S.S. Dzarasovun təbiri ilə desək, bu fakt “müasir iqtisadi düşüncənin tərkib hissəsidir” [3,s.212]. Məqalə müəllifinin fikrincə, əsas məsələ bu siyasəti *istiqamətləndirməkdən* ibarətdir. Bu da öz növbəsində, onun implementasiya (beynəlxalq səviyyədə mövcud olan normativ hüquqi aktların konkret ölkə şəraitinə uyğunlaşdırılması) formalarının və metodlarının seçimini qabaqcadan müəyyən edir.

Dövlətin uzunmüddətli investisiya siyasətinin düzgün seçilmiş istiqaməti investisiya fəallığını, başqa sözlə desək – sahibkarlıq fəaliyyətinin investisiya ilə əlaqəli hissəsini təmin edir.

Bu halda, əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, investisiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi sahəsində dövlətin siyasəti xarici investorlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlar öz fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün ən əlverişli və sabit şəraitə malik olan ölkələri seçir, siyasi sabitlik və iqtisadiyyatın ümumi durumu ilə bərabər, biznesin ümumi inkişafına kömək

sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin keyfiyyətini və səmərəliliyini də nəzərə alırlar.

Müəllifin fikrincə, *investisiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi sahəsində dövlətin siyasəti* milli iqtisadiyyat çərçivəsində investisiyaların inkişafına köməyin ən mühüm inzibati-institusional resursu hesab edilməlidir. Əsas məqsədi məhz əlverişli investisiya mühiti formalaşdırmaqdan ibarət olan bu siyasət, müvafiq olaraq, ölkəyə həm yerli, həm də xarici şəxsi kapitalın cəlb edilməsinin hər vasitə ilə stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bundan başqa, belə siyasət investisiya fəaliyyəti sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlığının ən səmərəli variantlarını axtarmağa sövq edir.

Bu o deməkdir ki, iqtisadiyyatın real sektoruna cəlb edilən kapitalın həcmi artmağa başlayır. Nəticədə mənəvi və fiziki baxımdan köhnəlmiş istehsalat parkı modernləşdirilir, əsas sahələrdə elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə ayrılan maliyyələşdirmənin həcmi artır. Bütün bunlar, əsasən, dövlətin tənzimləyici və təşkiləddici rolunun daimi təkmilləşməsi sayəsində baş verir.

Milli iqtisadiyyat miqyasında ümumi işgüzar mühitin təkmilləşdirilməsi konkret olaraq, aşağıdakı tədbirləri əhatə edir:

- sosial-iqtisadi inkişaf üçün cavabdeh olan bütün səviyyələrdə dövlət idarəçiliyinin strukturunun təkmilləşdirilməsi və onun səmərəsinin artırılması;

- inflyasiya sürətinin və səviyyəsinin, həmçinin iqtisadiyyatın üzərinə düşən ümumi vergi yükünün azaldılmasını nəzərdə tutan səmərəli makroiqtisadi siyasətin dəstəklənməsi [4.s.754];

- uzunmüddətli investisiya fəaliyyətinə istiqamətlənmiş şəxsi bizneslə işin təşkili.

Müasir dövlətin siyasətində ümumi işgüzar mühitin təkmilləşdirilməsinin “blok” təşkil edən əsas istiqamətlərindən başqa, investisiya fəaliyyəti şəraitini bilavasitə yaxşılaşdırmaq məqsədilə müəyyən *stimullar sistemi* nəzərdə tutulur. Məlumdur ki, təsərrüfat sahəsində iqtisadi stimullaşdırmanın istənilən növü, konkret nəticələr əldə edilməsinə yönəlmiş bu və ya digər aktiv hərəkətlərə (təsirlərə) iqtisadi fəaliyyətin subyektlərinin meyli (vadar etməsi) məqsədi ilə tədbirlər sistemini təşkil edir.

İstər bütövlükdə milli iqtisadiyyat çərçivəsində, istərsə də konkret istiqamətlər üzrə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması aşağıdakı vasitələrlə təmin olunur:

- birbaşa subsidiyalar və müxtəlif növ güzəştlər;
- kredit vermənin ümumi şərtlərinin nizamlanması;
- birbaşa güzəştli kredit vermə;
- faiz dərəcəsinin qiymətinə təsir göstərilməsi.

Məqalə müəllifinin fikrincə, belə bir mühüm məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, bütün milli iqtisadiyyat çərçivəsində mövcud olan əlverişli şəraitdən əlavə, stimullaşdırma sisteminin müəyyən elementləri regional səviyyədə təsir göstərir. Belə elementlərə aşağıdakılar aiddir:

- ümummilli səviyyədə əlverişli vəziyyətlə bərabər, regional və yerli səviyyələrdə

siyasi şəraitin yaxşılaşması;

- geniş mənada qanun-qaydaya riayət edilməklə, o cümlədən mübahisəli məqamlar yarandıqda həm yerli, həm də xarici investorların mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi də daxil olmaqla, regionda vəziyyətin yaxşılaşması;

- konkret ərazidə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtlərini müəyyən edən və tənzimləyən regional hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi;

- konkret ərazidə əhalinin həyatının keyfiyyətində və həyat şəraitində müsbət dəyişikliklərə imkan yaradan sosial siyasətin xüsusiyyətləri və cəlbədicə elementləri;

- regionda həyata keçirilən, ümumi regional məhsulun istehsalı ilə bağlı vəziyyətə və onun dinamikasına təsir edən və böhranlı hallar mövcud olduqda belə halların aradan qaldırılmasına imkan yaradan iqtisadi islahatların xüsusiyyətləri.

Məqalə müəllifi burada bir məqamı vurğulamağı vacib hesab edir. Bəzən belə düşünlər ki, regional qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi barədə yuxarıda göstərilən müddəalar yalnız federativ quruluşlu dövlətlər üçün əhəmiyyətlidir (çünki həmin dövlətlərin konstitusiyalarında regionlar üçün müəyyən siyasi hüquqlar təsbit olunmuşdur). Əslində isə bu müddəalar bizim ölkəmizin də daxil olduğu unitar tipli dövlətlər üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda regional səviyyədə qəbul edilən hüquqi aktlar yerli iqtisadi ərazinin inkişafı problemlərinə aid olan mühüm detallarda fərqlənə bilər. Amma potensial investorlar üçün məhz həmin detallar xüsusilə əhəmiyyətli ola bilər.

Bələklə, bu nəticəyə gələ bilərik ki, regional səviyyədə əlverişli işgüzar mühitin təmin olunması həm sırf iqtisadi, həm də vacib sosial-siyasi məsələdir.

İqtisadiyyatın təşkilinin bütün səviyyələrində investisiya fəaliyyətinin aktivləşməsi üçün əlverişli şərait yaradılmasına imkan verən mümkün tədbirləri yekunlaşdıraraq, aşağıdakı məsələləri xüsusi vurğulamağı təklif edirik:

- bütün səviyyələrdə qüvvədə olan xüsusi məqsədli proqramların həyata keçirilməsi;
- investisiya fəallığını stimullaşdırmaq məqsədilə ümumdövlət, regional, həmçinin bələdiyyələr səviyyəsində vergi preferensiyaları (*bu və ya digər müəssisə və təşkilatlar üçün əlverişli şərait yaradılması məqsədilə dövlət tərəfindən onlara güzəştlər edilməsi və üstünlük verilməsi*) və güzəştlər;

- qabaqcıl texnologiya layihələrinə investisiyalar axınına imkan yaradan elmi və texnoloji parkların, həmçinin regional və bələdiyyə mərkəzlərinin formalaşması;

- kiçik və orta biznes müəssisələrinin innovasiya fəaliyyətində iştirak edənlər üçün əlverişli “artım nöqtələri”nin yaradılması;

- regionların və ərazilərin iqtisadi resursları əsasında klasterlər sisteminin inkişafı və hərtərəfli dəstəklənməsi;

- potensial investorlar üçün konsaltinq sisteminin inkişafının stimullaşdırılması.

Digər tərəfdən, qeyd etmək lazımdır ki, istənilən investisiya fəaliyyəti müəyyən iqtisadi məhdudlaşdırıcılar çərçivəsində inkişaf edir. Uzunmüddətli investisiya fəaliyyətinin *obyektiv məhdudiyyətlərinə* aşağıdakılar aiddir:

- investorun maliyyə imkanları və investisiyalar cəlb edilən obyektin və ya ərazinin cari maliyyə durumu;
- istifadə edilən avadanlığın (tibbi, elmi və s.) texnoloji səviyyəsi və ya bütövlükdə investisiyalar cəlb edilən obyektə əsas kapitalın vəziyyəti;
- potensial investorun xüsusi vəsaitlərinin mövcudluğu, həmçinin kredit vasitələri cəlb etmək imkanı;
- investorlara dövlət güzəştlərinin mövcudluğu;
- investisiyaların sığortalanması imkanları və şərtləri;
- qeyri-kommersiya risklərindən zəmanət imkanı [6,s.323-328].

Beləliklə, bu və ya digər konkret milli iqtisadiyyat şəraitində investisiya prosesi investorların stimullaşdırılması sisteminin və onların fəaliyyəti üçün obyektiv məhdudlaşdırıcıların qarşılıqlı təsiri şəraitində həyata keçirilir. İnvestisiya qoyuluşu haqqında qərarlar qəbul olunması üçün kardinal əhəmiyyətli sistemlərin nisbəti potensial investorlar üçün müəyyənəddir amil olacaq. Ölkədə mövcud olan vergi və gömrük şərtləri, o cümlədən yuxarıda göstərilən güzəştlərdən faydalanmağın mümkünlüyü əcnəbi kapital sahibləri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, imtiyazlar əldə etməyin mümkünlüyü (o cümlədən, iş yerlərinin verilməsi və yerli əhalinin öyrədilməsinə və ya yenidən hazırlanmasına kömək göstərilməsi), tarif baryerləri çox əhəmiyyətlidir. Azad iqtisadi zonalar haqqında ayrıca söhbət açmaq lazımdır. Xarici investorların fəallaşması məsələsinə gəldikdə, konkret ölkənin ümumi işgüzar mühitində valyuta tənzimləməsinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır, çünki, kapitalın və mənfəətin köçürülməsi üçün operativ və qabaqcıl sistemin mövcud olması xarici investor üçün çox vacibdir.

Yuxarıda sadalananlardan əlavə, inkişaf etmiş rabitə-nəqliyyat infrastrukturunu da kənar-dan maliyyə vəsaitləri cəlb edilməsi baxımından əlverişli amillər sırasına aid edilməlidir. Həqiqətən, zəruri kommunikasiyaların olmaması həm xarici, həm də yerli investorlar tərəfindən əlverişli qərarlar qəbul edilməsi yolunda ciddi maneəyə çevrilə bilər. Öz növbəsində, stasionar telefon rabitə xətlərinin uzunluğu və mobil telefonların sayı kimi göstəricilərə əsasən müəyyən edilən kifayət qədər inkişaf etmiş telekommunikasiya infrastrukturunu konkret milli iqtisadiyyatın cəlbəddici tərəfidir.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Müasir Azərbaycan reallıqlarını araşdıraraq, bu nəticəyə gəlmək olar ki, bizim respublikada ümumi işgüzar mühitin yaxşılaşması müşahidə olunur. Eyni zamanda ümumdünya maliyyə-iqtisadi böhranının nəticələri investorların üstünlük verdiyi dəyərlərə də təsir edir. Məsələn, 2010-cu ildən 2017-ci ilə qədər olan dövrdə ayrı-ayrı illər üzrə tərəddüdlərə baxmayaraq, bizim milli iqtisadiyyatımızın neft və qeyri-neft sektorlarına yönəldilən investisiyaların həcm nisbətində dəyişikliklər baş vermişdir. Neft sektoruna investisiyaların payı artaraq 29,9 faizdən 48,7 faizə çatmışdır, halbuki 2010-cu ilə qədər bu payın azalması müşahidə olunurdu.

Eyni zamanda investisiya axınlarında qeyri-neft sektorunun payı 2010-cu ildəki 70,1 faizdən 2015-ci ildə 51,3 faizə qədər azalmışdır. Qeyri-sabitlik şəraitində investorlar öz kapitallarını sərmayə qoymaq üçün daha etibarlı obyekt kimi neft sahəsinə üstünlük verirlər [2, s.562].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas kapitalına investisiyaların ümumi həcmində sənayenin payı 2015-ci ildəki 23,9 faizdən 2016-cı ildə 54,3 faizə və 2017-ci ildə 54,5 faizə qədər artmışdır [1, s.545; 2, s.563].

Məqalə müəllifinin fikrincə, yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq bu nəticəyə gəlmək olar ki, istər əcnəbi, istərsə də yerli investorlar üçün kapital qoyuluşunun əlverişli şərtləri barədə təkliflər bizim milli iqtisadiyyatımıza investisiyaların strukturunda daha müsbət dəyişikliklər və iqtisadi artımın sürətlənməsini təmin etmək üçün əhəmiyyətli ehtiyat mənbəyi ola bilər.

Y E K U N

İnvestisiya mühiti milli iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Milli iqtisadiyyat çərçivəsində əlverişli işgüzar mühitin formalaşması və sonrakı mərhələdə bu mühitin qorunub saxlanması davamlı investisiya fəaliyyətinin genişlənməsi üçün ən mühüm şərtidir. Bu mühitin formalaşmasına və qorunub saxlanmasına yönəlmiş tədbirlər sistemi dövlətin həm ümummilli səviyyədə, həm də regionlar və bələdiyyə qurumları səviyyəsində tənzimləyici və təşkilatçı kimi rolu sayəsində təmin olunur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2016. – Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı. – 2016. – S. 545
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2018. – Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı. – 2018. – S. 562-563
3. Dzarasov S.S. Keyns Rusiyanı hara çağırır? – M.: Alqoritm. – 2012. – S. 212
4. Milli iqtisadiyyat, 3-cü təkrar işlənmiş və əlavələr edilmiş nəşri./Prof. P. V. Savcenkonun ümumi redaktorluğu ilə. – M.: İNFRA –M. – 2016. – S.754
5. Petrov Y. Rusiyada antiböhran vergi və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sisteminin yaradılmasının konseptual məsələləri. – Rusiya iqtisadiyyat jurnalı. – 2017. –№ 5. –S. 30-56
6. Ryaxovskiy D.İ. İnvestisiya mühiti və investisiya davranışı. // «İqtisad elmləri» elmi - informasiya jurnalı. – 2007. –№ 12 (37). – S. 323-328

*Кулиева Айсель Алиджан кызы, докторант,
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет(UNEC),
Адрес: AZ 1001, Азербайджан, г.Баку, ул.Истиглалият 6,
E-mail: Aquliyeva5@gmail.com
©Кулиева А.А., 2018*

Р Е З Ю М Е

ФОРМИРОВАНИЕ БЛАГОПРИЯТНОГО ДЕЛОВОГО КЛИМАТА ДЛЯ РАСШИРЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ

Автором научно обосновывается тезис о том, что инвестиционная среда является неотъемлемой составной частью национальной экономики. В предлагаемой статье показано значение формирования общего делового климата и инвестиционного климата как его составной части в рамках национальной экономики для повышения уровня инвестиционной активности. Автором выявлено конкретное направление совершенствования общего делового климата в масштабах национальной экономики. Рассмотрены критерии оценки благоприятности делового климата как совокупности политических, экономических, правовых и административных условий деятельности и возможные направления их совершенствования на макроэкономическом уровне, а также на уровне регионов и муниципальных образований. Это, прежде всего, предполагает наличие определенной системы экономического стимулирования, представляющей собой систему мер с целью активизации как отечественных, так и зарубежных инвесторов. Соответственно, совершенствование общего делового климата происходит как в масштабах национальной экономики в целом, так и на региональном уровне, и включает в себя совершенствование структуры и эффективности государственного управления на всех уровнях, организацию работы с частным бизнесом в направлении ориентирования его на долгосрочную инвестиционную деятельность, улучшение (помимо благоприятной общенациональной) политической ситуации на региональном и местном уровнях, совершенствование (наряду с общенациональными) региональных правовых актов, дающих возможности и определяющих конкретные условия осуществления инвестиций на данной территории.

Ключевые слова: инвестиционная активность, устойчивый рост национальной экономики, приток капиталов, инвестиционный климат, общий деловой климат, государственная инвестиционная политика, экономическое стимулирование.

Kuliyeva Aysel Alijan,

PhD student,

Azerbaijan State University of Economics

Address: AZ 1001, Baku, Azerbaijan, İstiqlaliyyət 6,

E-mail: aquliyeva5 @gmail.com

©Kuliyeva A.A., 2018

A B S T R A C T

FORMING OF BUSINESS CLIMATE FAVORED FOR WIDENING OF INVESTMENT ACTIVITIES

The author has scientifically proved that the investment environment is the integral part of the national economy. The proposed article shows the importance of forming of general business climate and particularly investment climate as its part within the framework of national economy for the purpose of rising of the investment activities level. The concrete directions on improvement of general business environment have been determined by the author. There are also examined criteria of estimating the grade of favor of business climate for investors as complex of political, economic, judicial and managerial conditions of their activities, as far as possible directions of its improving at the macroeconomic level and at the level of regions and municipal units. This, first of all, means the existence of special system of economic stimulating which consists of systematic measures implemented for the purpose to enlarge activities of domestic and foreign investors. So the improving of general business climate takes place as at the national level of the economy, as at the regional level and means the improving of structure and effectiveness of state governance at all levels, organizing contacts with private business to direct its interests to long-range investment activities, improving political situation at regional and local levels along with favored all-national situation and improving regional laws along with all-national legislation which provide opportunities and define concrete conditions of investment activities at that very territory.

Keywords: investment activities, stable growth of national economy, capital inflow, investment climate, general business climate, state investment policy, economic stimulating.

*Mahmudova Lalə Fəqail qızı, dosent,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
Sumqayıt Dövlət Universiteti
Ünvan: AZ 5008, Sumqayıt şəh., Azərbaycan, 43-cü məhəllə.
E-mail: science.info@gmail.com
©Mahmudova L.F., 2018*

UOT: 338.01:338.24:65.011.42

QLOBAL İQTİSADI ÇAĞIRIŞLAR ŞƏRAİTİNDƏ STRATEJİ İNNOVASIYA SİSTEMİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ PRİNSİPLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Məqalədə qlobal iqtisadi çağırışlar şəraitində strateji innovasiya sisteminin idarə edilməsi prinsipləri və xüsusiyyətləri tədqiq olunmuşdur. Innovasiya sisteminin mahiyyəti və əsas funksiyaları açıqlanmışdır. Strateji innovasiya sisteminin nəzəri və metodoloji yanaşmaları ümumiləşdirilmişdir. Innovasiyaların hazırlanması, işlənməsi və tətbiqi ilə bağlı proseslərin səmərəliliyinin təmin edilməsi amilləri təhlil olunmuşdur. Innovasiyaların iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə təsiretmə xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. İqtisadi təhdidlərin və risklərin artdığı bir dövrdə innovativ inkişafın təmin edilməsinin vacibliyinə diqqət yönəldilmişdir. Innovasiya yönü təsərrüfat subyektlərinin və müəssisələrin strateji innovasiya siyasətinin formalaşdırılması prinsipləri və meyarları verilmişdir. Müəssisələrin strateji innovasiya siyasətinin təmin edilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Innovasiyaların səmərəliliyinin yüksəldilməsində strateji menecmentin yeni prinsiplərinin kompleks tətbiqinin zəruriliyinə diqqət yönəldilmişdir. Strateji menecmentin innovativ inkişafın təşkilində və təkmilləşdirilməsində əsas funksiyaları, fəaliyyət prinsipləri verilmişdir. Innovasiyanın mahiyyəti və növləri ilə bağlı yanaşmalar ümumiləşdirilmişdir. Innovasiya prosesi və onun formalaşmasına təsir edən amillər müəyyənləşdirilmişdir. Müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin mərhələləri verilmiş və iqtisadi səmərəliliyi qiymətləndirilmişdir. Sənaye müəssisələrində idarəetmə innovasiyalarının tətbiqi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Müasir dövrdə dövlətin innovasiya siyasəti və bu istiqamətdə fəaliyyətin tənzimlənməsi xüsusiyyətlərinə baxılmışdır. Qlobal iqtisadi çağırışlar kontekstində strateji innovasiya sisteminin idarə edilməsi prinsiplərinin optimallaşdırılması və inkişaf etdirilməsi prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözləri: qlobal iqtisadi çağırışlar, strateji innovasiya sistemi, milli innovasiya sistemi, milli innovasiya sisteminin strateji aspektləri, strateji innovasiya sisteminin idarə edilməsi, strateji innovasiya sisteminin əsas prinsipləri, strateji innovasiya sisteminin xüsusiyyətləri.

GİRİŞ

Qlobal iqtisadi çağırışlar şəraitində innovasiya proseslərinin təşkili və strateji baxımdan idarə edilməsi məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşmalar sırasında ilk növbədə inkişaf etmiş ölkələrin innovasiya təcrübəsindən çıxış etməklə və milli iqtisadi inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, optimal strateji innovasiya sisteminin yaradılması vacib şərtlərdəndir [16 s. 163]. Bundan əlavə, strateji yanaşmalar ölkə iqtisadiyyatının böhranlar və qlobal təhdidlərə qarşı immunitetinin artmasına gətirib çıxartmalıdır [17, s.14]. İnnovativ inkişaf prosesləri milli iqtisadi sistemin təkanverici qüvvəsinə çevrilməli və ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə əlavə potensial formalaşdırılmalıdır. Bu baxımdan innovasiya proseslərinin strateji aspektlərinin sistemli şəkildə baxılması məsələlərinə dövlət tərəfindən xüsusi yanaşmalar və strateji baxışlar təmin olunmalıdır [18 s. 93]. İnnovasiya proseslərinin gələcək inkişafına birbaşa yardımların əhəmiyyətli vasitəsi dövlətin düşünülmüş innovasiya siyasəti və müvafiq infrastrukturunun formalaşdırılmasından ibarət ola bilər. Belə ki, innovasiya infrastrukturunu innovasiya fəaliyyətini həyata keçirməyə əlverişli şərait yaradır [14].

Qeyd edək ki, qlobal iqtisadi təhdidlər şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf modelinin təkmilləşdirilməsi və yenilənməsi strateji xarakter daşıyır. Bu baxımdan milli iqtisadiyyatın elmi-texniki inkişaf kontekstində əsas mexanizmlərinin və fəaliyyət istiqamətlərinin təkmilləşdirilməsi, yenilənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda dövlətin elmi-texniki siyasəti əsasında Azərbaycan elminin inkişaf strategiyasının müəyyənəşdirilməsi və milli innovasiya sisteminin qurulması qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir. Azərbaycan dövlətinin innovasiya siyasəti innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılmasının vacib istiqamətlərindən biri olmaqla, fundamental tədqiqatların və elmi-tədqiqat işlərinin, ilk növbədə maliyyələşdirilməsini, dövlətin elmi-texniki proqramına uyğun olaraq, elmi tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri üçün dövlət sifarişlərinin təşkil olunmasını nəzərdə tutmalıdır.

Dövlət innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri elm və təhsil sahəsinə göstərilən qayğının ardıcıl davam etdirilməsi, elmi-texniki potensialın qorunub saxlanması, elm və təhsil sahəsində yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, onlara qayğı göstərilməsi, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində bir sıra mühüm qərarların qəbul edilməsi olmuşdur. Lakin bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri elmi fəaliyyət sferasında əsaslı islahatların aparılmasını, elmi nailiyyətlərin və yeni texnologiyaların praktikada tətbiqi üçün daha səmərəli mexanizmlərin işlənməsini diktə edir. Bunu nəzərə alaraq mühüm sosial-iqtisadi problemlərin həllində elmin və texnikanın rolunun yüksəldilməsi, dövlətin informasiya ehtiyatlarının artırılması və innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi məqsədilə Azərbaycanda milli innovasiya sisteminin inkişaf strategiyasının hazırlanması zərurətini yaratmışdır.

Müasir dövrdə innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi bütövlükdə innovasiya fəaliyyəti üçün əsaslandırılmış strateji innovasiya proqramlarının işlənilməsi, hazırlanması, innovasiyaların hazırlanması və tətbiqinin gedişinə strateji nəzarət sisteminin yaradılmasının, işlənilməsi, hazırlanmış innovasiya layihələrinə kompleks baxılmasını, vahid informasiya siyasətinin

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 109-118.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 109-118.

yeridilməsini, funksional və istehsal bölmələrində innovasiya fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini, maliyyə və maddi-texniki resurslarla təmin edilməsini, innovasiyaların hazırlanmasının ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsini, məqsəddən başlayaraq tətbiqinə qədər innovasiya problemlərini kompleks həll etmək üçün innovativ fəaliyyət qruplarının, mərkəzlərin, müəssisələrin yaradılmasını şərtləndirir.

Ölkə sənayesinin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə strateji tələblərin qarşıya qoyulması innovasiyaların geniş tətbiqi üzrə böyük investisiya qoyuluşlarının təmin edilməsini, nisbətən uzun dövr və intellektual potensialdan geniş istifadəni, təkcə xarici investorların deyil, həm də ölkədaxili investisiyaların artırılmasını tələb edir və bunun üçün daha dərinə, ciddi elmi-texniki və elmi-praktiki arqumentlərlə əsaslandırılmış dövlət strateji innovasiya siyasəti formalaşdırılmalı və reallaşdırılmalıdır.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Azərbaycanda qlobal iqtisadi çağırışlar şəraitində strateji innovasiya sisteminin idarə edilməsi prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, nəzərə alınması və onların xüsusiyyətlərinin dərinədən öyrənilməsi vacib şərtlərdəndir. Bu problemlərin araşdırılması və təhlil edilməsinə yanaşmalarda müasir dövrün tələbləri və ölkəmizdə hazırda icra prosesləri intensiv fazaya daxil olmuş Strateji Yol Xəritələrinin hədəfləri kontekstində təmin edilməlidir. Dünya təcrübəsindən yanaşsaq, hər bir təsərrüfat subyekti bazarda rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlaya bilmək üçün müntəzəm olaraq öz təsərrüfat fəaliyyətində dəyişikliklər etməlidir. Bu dəyişikliklər müəssisələrin aid olduğu sahənin ölkədə mövcud olan qabaqcıl təcrübəsinə, dünyadakı ən yaxşı nümunələrə, elmi tədqiqatlar sahəsindəki son nailiyyətlərə uyğun ola bilər. Nəticə etibarilə yeniliyin tətbiqi müəssisənin inkişaf potensialını müəyyən edir və istehsal imkanlarının daha yüksək səviyyəsinə çatmağa şərait yaradır. Azərbaycan iqtisadiyyatının innovasiyalasdırılması baxımından həll edilməmiş çoxlu sayda problemlər qalmaqdadır və əsas problemlər sırasında ilk yerləri bu sahənin inkişafı üçün müvafiq qanunvericiliyin olmaması, idarəetmə sisteminin yaradılması proseslərinə yeni başlanılması və ölkədə innovativ inkişafın intensivləşdirilməsinə nail olunmamasıdır [2]. Buna görə də, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində innovativ yanaşmalar, ümumilikdə yeniliyə maraq yaradılmalıdır. Yeniliklər bir tərəfdən mövcud vəziyyətin qorunub saxlanılmasına yönəlmiş bütün konservativ meyllərlə ziddiyyət təşkil edir, digər tərəfdən isə dəyişikliklər strategiyası çərçivəsində təşkilatın fəaliyyətinin texniki iqtisadi göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsinə yönəlmiş olur. Bu baxımdan müəssisələrin fəaliyyətində böyük innovasiya imkanlarına malik sahələrdən biri də onların idarəetmə sistemindən ibarətdir [15; 13; 10]. İnnovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin yenidən qurulması kollektivin yaradıcı potensialından daha dolğun istifadəsinə imkan verən təşkilati münasibətlərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu tip münasibətlərin müasir formalarının müxtəlifliyinə baxmayaraq, onların bir sıra cəhətlərini ümumiləşdirmək mümkündür:

- rəhbərlik tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin birmənalı dəstəklənməsi, bu halda rəh-

bərin tətbiq etdiyi dəyərlər sistemi müəssisədə yeniliklərin axtarışına və reallaşmasına təkan verən azad, yaradıcı innovasiya mühitinin yaradılmasına bilavasitə təsir edir;

- təşkilatın bütün bölmələrində və bütün səviyyələrdə yenilikçiliyin dəstəklənməsi və entuziastlara yenilikçi ideyalarını reallaşdırmaq üçün hər cür şərait yaradılması;

- kommunikasiyaların yüksək səviyyəsi və daimi təkmilləşdirilməsi, belə ki, problem müxtəlif səpkidə müzakirə edildikdə, yeni informasiya kombinasiyaları yaranır və hər bir idarəetmə səviyyəsində daha çox qərarlar qəbul edilir, bu səbəbdən innovasiya strukturları ayrı-ayrı bölmələr və işçilər arasında informasiya mübadiləsinə gücləndirməyə çalışırlar;

- innovasiya fəaliyyətinin maddi həvəsləndirilməsinin və sosial-psixoloji stimullaşdırmanın müxtəlif forma və metodlarının daxil olduğu kompleks motivasiya sistemlərinin tətbiq edilməsi;

- demokratik idarəetmə adlanan idarəetmə üslubunun tətbiqi, yaxud, işçilərin innovasiya prosesinin və qərar qəbulunun bütün mərhələlərində iştirak etməli, bu halda heyətin texnologiyə və təşkilatı yeniliklərə müqavimətinin zəifləməsinə, istehsal fəaliyyətinin göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olur;

- işçilərin öz üzərlərində daimi çalışması son nəticədə əmtəələrin keyfiyyətinin və yeniləşməsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi kəskin rəqabət şəraitində heyətin yüksək peşəkarlığı, onun yaradıcı potensialı müəssisənin bazarda uğurlu fəaliyyətinin əsas amilinə çevrilir və bu səbəbdən kadrların hazırlığı və yenidən hazırlanması müəssisə rəhbərliyi tərəfindən müəssisənin bazar mövqelərinin qorunub-saxlanılmasının əsas vasitəsi kimi qəbul edilməli və daima diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Müasir dövrdə innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi və dövlətin bu sahədə yanaşmalarının strateji səviyyədə formalaşdırılması vacib məsələlərdəndir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələr innovativ inkişaf strategiyasına malik olmalı və bununla əlaqədar olaraq zəruri tədbirləri həyata keçirməlidirlər [9 s. 63]. Bu məqsədlə müəssisənin elmi-texniki strategiyasının hazırlanması və reallaşdırılması problemi həll edilməlidir. İnnovasiya yönlü təsərrüfat subyektlərinin və müəssisələrin strateji innovasiya siyasətinin əsasında bir qrup fəaliyyət istiqamətlərinə daha çox üstünlük verilməsi səmərə verə bilər:

- innovasiya fəaliyyətinin planlaşdırılması və strateji proqramların işlənilib hazırlanması;
- yeni məhsulun hazırlanması və tətbiqi proseslərinin təşkili;
- yeni məhsulların yaradılması üzrə fundamental tədqiqatların aparılması;
- vahid innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi, bu sahədə istehsal bölmələrinin fəaliyyətlərinin koordinasiyası;
- yenilikçi proqramların maddi və maliyyə təminatı;
- yenilikçi fəaliyyətin yüksək ixtisaslı heyətlə təminatı;
- innovasiya problemlərinin kompleks həlli məqsədilə – müvəqqəti məqsədli qrupların

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 109-118.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 109-118.

yaradılması;

- strateji innovasiya idarəetmə sisteminin təşkili və inkişaf etdirilməsi.

Qeyd edək ki, yeniləşmə prosesi bazar münasibətləri ilə birbaşa bağlıdır və bu baxımdan, innovasiyaların mütləq çoxluğu bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal, kommersiya məsələlərinin həlli üsulu, fəaliyyətlərinin sabitliyinin, rəqabətqabiliyyətinin, iqtisadi artımının mühüm amili kimi sahibkarlıq strukturları tərəfindən reallaşdırılır [8; 5]. Belə olduğu təqdirdə, innovasiya bazara konkret istehlakçıya və ya konkret tələbata yönəlir. Yeniliklərin idarə edilməsi hər bir müəssisənin ayrı-ayrı bölmələri arasında çoxsaylı və spesifik məsələlərin həllinə yönəlmiş və geniş spektrli konkret tədbirlərin reallaşmasını tələb edən müxtəlif funksiyaların, o cümlədən marketing, planlaşdırma, təşkilətmə və nəzarət funksiyalarının uyğunlaşmasıdır. İnnovativ proseslərdə yeniliklərin idarə edilməsinin modelləşdirilməsi və strateji yanaşmaların təmin edilməsi hər bir müəssisənin ali vəzifələrindən biri kimi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır [11]. İnnovasiya prosesinə müxtəlif mərhələlər – yeni texniki ideyanın, texnologiyanın işlənilib-hazırlanması, onun istehsala tətbiqi, yeni məhsulun alınması və kommersiyalaşması daxildir. Hər bir mərhələdə əməyin təşkilinin, idarə edilməsinin, maliyyələşdirilməsinin, kadr təminatının spesifik metodları tətbiq edilir. Lakin uğurlu fəaliyyəti təmin etmək üçün müəssisə rəhbərliyindən ayrı-ayrı həlqələrin bir zəncirə birləşdirilməsi tələb edilir. Hər bir həlqə ümumi məqsədə nail olmaqda – yeniliyin əldə olunmasında mühüm rol oynayır. İnnovasiyaların səmərəliliklərinin yüksəldilməsində menecmentin yeni prinsiplərinin kompleks tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bununla bağlı əsas prinsiplərə bunların daxil edilməsi məqsədəuyğundur:

- yeniliklərin axtarışını və mənimsənilməsini stimullaşdıran innovasiya-investisiya mühitinin yaradılması;
- innovasiya fəaliyyətinin istehlakçının tələbatlarına yönümlülüğünün təmin olunması;
- müəssisənin məqsədlərindən çıxış edərək, innovasiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- “tədqiqat-istehsal-satış” prosesinin sürətləndirilməsi məqsədilə idarəetmə səviyyələrinin sayının azaldılması;
- yeniliklərin hazırlanması və tətbiqi müddətlərinin qısaldılması, işin innovasiya məsələlərinin paralel həlli əsasında qurulması və s.

Yeniliklərin idarə edilməsinin innovasiya sisteminin təhlilini bir tərəfdən innovasiya strategiyasının tipi, digər tərəfdən isə müəssisənin strukturu, texnologiyası, heyəti və digər parametrləri ilə sıx əlaqədə aparmaq məqsədəuyğundur. Müəssisənin bazarda davranış strategiyası hücum və ya müdafiə xarakterli ola bilər. Təşkilat, adətən, özünün, balanslaşdırılmış risklə xarakterizə edilən innovasiya strategiyasının dəstəni yaradır və bu dəstə riskli və təhlükəsiz strategiyaları daxil edilir [12 s. 51]. Aqressiv bazar strategiyası müəyyən bazar seqmentində və müəyyən satış sahəsində innovasiyalar baxımından aparıcı müəssisəyə çevrilmək istəyini bildirir. İstər yeni, istərsə də işlənmiş təsərrüfat fəaliyyəti sahələrində yeniliklərin aktiv axtarışına və işlənilib hazırlanmasına yönəlmiş hücum strategiyasının qəbul edilməsi

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 109-118.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 109-118.

müəssisənin təşkilati strukturunda əsaslı dəyişiklikləri tələb edir. Novatorlar yüksək risk şəraitində fəaliyyət göstərirlər. Bu şəraitdə qabaqlayıcı xarakter daşıyan yeniliklərin uğurlu reallaşdırılması şəraitində “iqtisadi dayanıqlılığının” ehtiyatı olan, yeni rəqabətqabiliyyətli məhsulların çeşidi formalaşır. Bundan başqa, yeniliklərin, innovasiyaların idarə edilməsinin təşkili problemləri xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalı və tətbiq edilən mexanizmlər adekvatlığı ilə diqqət cəkməlidir [7 s. 114]. Eyni zamanda, hər bir müəssisənin strateji innovasiya siyasətinə uyğun şəkildə innovasiyaların idarə edilməsinin optimallaşdırılması hesabına, nəzərdə tutulan hədəflərə çatmaq mümkündür [4 s. 13]. İnnovasiyaların tətbiqi əslində elə yeniliklə bağlıdır və innovasiya anlayışının kökündə də yeniliyin, yeni məhsulların dayanması bununla bağlıdır. Belə ki, innovasiya yeni texnologiya şəklində yenilik, məhsul və xidmət növlərinin, istehsal, maliyyə, kommersiya və inzibati xarakterli təşkilati-texniki və sosial-iqtisadi qərarların səmərəli istifadə edilməsidir [1 s. 31]. Bu prinsiplərə uyğun şəkildə innovasiyaları müxtəlif əlamətlərinə və parametrlərinə görə bölmək mümkündür: 1) Texnoloji parametrlərindən asılı olaraq: a) ərzaq innovasiyası - özlüyündə, yeni yarımfabrikat və komplektləşdirilmiş materialları və prinsipə yeni növ ərzaq məhsullarını birləşdirir; b) proses innovasiyası - istehsalın təşkilində yeni metodların tətbiqinə əsaslanır, innovasiyanın bu növü müəssisədə yeni təşkilati strukturun yaradılması ilə də bağlı ola bilər; 2) Bazar üçün yenilik tipinə görə innovasiya: a) beynəlxalq bazarda yenilik sahələrinin yaradılması; b) ölkə bazarlarında yenilik sahələrinin yaradılması və c) müəssisədə yenilik sahələrinin yaradılması; 3) Müəssisədə sistem yerinə görə: a) müəssisəyə innovasiyanın daxil olması, o cümlədən xammal, material, maşın və texnikanın seçimində dəyişikliyin olması; b) müəssisədən innovasiyanın çıxması, yəni məmulatlar, xidmətlər, texnologiya və informasiyaların çıxımı və c) müəssisənin sistemli strukturunda innovasiya, başqa sözlə, idarəetmə, istehsal, texnoloji, xidmət və s. şöbələr; 4) Aparılan dəyişikliyin dərinliyinə daxilolma asılılığına görə innovasiya: a) radikal, yəni əsaslı; b) təkmilləşmiş; c) xüsusi modifikasiyalı; 5) Elmi-texniki işləmələrin müəssisədə tətbiqi tipinə görə innovasiyalar: a) texnoloji; b) istehsal; c) iqtisadi; ç) ticarət; d) sosial və e) idarəetmə sahəsi; 6) Dəyişilmə intensivliyinə görə innovasiyaları ardıcıl olaraq səkkiz bənd üzrə qruplaşdırmaq olar: a) ilkin özəlliyə malik olan istehsalın məqsədli bərpası; b) kəmiyyətin dəyişilməsi; c) qruplaşma və texnoloji dəyişiklik; ç) adaptasiyalı dəyişiklik; d) yeni variantın başlanması (keyfiyyət dəyişikliyin başlanması); e) yeni nəsil sistemləşmə - əsas struktur qalmaq şərtilə ilkin mərhələnin dəyişilməsi; f) yeni növ məhsullarda keyfiyyətin dəyişilməsi və g) istehsal sisteminin yeni üsulda dəyişilməsi - istehsal sisteminin fəaliyyətinin köklü surətdə dəyişilməsi [3 s. 303].

Y E K U N

Qeyd edək ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müəssisə rəhbərləri yeni idarəetmə məsələlərinin həllində çətinliklərlə qarşılaşırlar, onların bu məsələlərin həllində zəruri bilik və vərdislərinin, təcrübələrinin çatışmadığı özünü büruzə verir. Müəssisələrdə innovasiyaların tətbiqinin tələb olunduğu ən mürəkkəb idarəetmə məsələlərini bu cür xarakterizə etmək olar:

- müəssisənin fəaliyyətinin strateji planlaşdırılması;
- müəssisənin ətraf mühitinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- müəssisənin cari fəaliyyətinin planlaşdırılması;
- qarşıya qoyulmuş məsələlərin yerinə yetirilməsinə səmərəli nəzarət sisteminin yaradılması;
- yeniliklərin tətbiqi sisteminin yaradılması;
- işçilərin məhsuldar işinin stimullaşdırılması;
- müəssisədə səmərəli uçot sisteminin təşkili;
- müəssisədə funksional idarəetmədə strukturunun yaradılması;
- müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili və s.

Bu siyahıda strateji planlaşdırma məsələsinin birinci yerdə olması heç də təsadüfi deyildir, belə ki, strategiyanın işlənib hazırlanması, bu strategiya əsasında planların tərtib olunması Azərbaycan müəssisələrinin praktikasında yeni məsələdir. Məlumdur ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində artıq XX əsrin 70-ci illərindən firmadaxili planlaşdırılmanın ən müasir növü kimi özündə həm fəaliyyət strategiyasını birləşdirən, həm də bu strategiyayı firmanın cari istehsal-təsərrüfat planına çevirən strateji idarəetməyə keçilməyə başlamışlar. Azərbaycanda isə əvvəlki dövrlərdə yəni, nisbətən sabit sosial-iqtisadi şəraitdə texnika və texnologiyaların ləng dəyişdiyi vaxtlarda, idarə olunan maliyyə vəziyyəti şəraitində beynəlxalq bazarlarda rəqabətin zəif olduğu, daxili bazarda isə müəssisələrimizin bu rəqabətlə rastlaşmadığı dövrlərdə müəssisələr strategiyayı dəqiq müəyyənləşdirilmədən də öz fəaliyyətini təşkil edə bilirdilər. Ayrı-ayrı müəssisələr səviyyəsində isə strateji planlar demək olar ki, işlənib hazırlanmırdı. Bazar iqtisadiyyatına keçid bu məsələni aktuallaşdırmışdır. Mühitin getdikcə artan dəyişkənlik şəraitində müəssisələrin öz strategiyalarının işləyib hazırlanmasına obyektiv zərurət meydana çıxır ki, bu da onlara maliyyə itkilərindən, imkanların itirilməsindən və bütövlükdə müəssisənin mövcudluğunu hədələyən təhlükələrdən yayınmağa imkan verə bilər [6 s. 46].

Azərbaycanda strateji innovasiya sisteminin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı olaraq bir qrup məsələlərin və problemlərin özlərinə yanaşmalar strateji xarakter daşımalıdır:

- ilk növbədə, ölkədə innovasiya sisteminə strateji yanaşma meyarları və prinsipləri qlobal iqtisadi çağırışlara adekvat olaraq formalaşdırılmalıdır;
- innovasiyaların işlənməsi, hazırlanması və tətbiqi ilə bağlı fundamental tədqiqatlara və praktiki fəaliyyət proseslərinə tələb olunan səviyyədə maliyyə resursları ayrılmalı, innovasiya fondları yaradılmalı və bu proseslərə xarici investorların cəlb edilməsi tədbirləri genişləndirilməlidir;
- innovasiyaların yayılması və tətbiqi ilə bağlı proseslərin strateji idarə edilməsi sistemi yaradılmalı və ölkədə dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılmaqla strateji innovasiya sistemi formalaşdırılmalı, yeni yaradılmaqda olan innovasiyaların idarə edilməsi üzrə mərkəzi idarəetmə sisteminin bu prinsiplərə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməsi təmin olunmalıdır və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abbasova S.H. Texnologiyalar və yeniliklərin idarə edilməsi. Bakı, Azərneşr, 2007, 288 s.
2. Əliyev Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Sumqayıt. SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2018. -376 s.
3. Hüseynov T.Ə. Firmanın iqtisadiyyatı. Bakı, Azərneşr, 2009, 600 s.
4. Боровских Н.В. Инновационные стратегии в системе стратегического управления предприятием// Грамота, №3(17), 2017. С.12-15.
5. Варламов С.А. Стратегические инновации как элемент ключевых факторов успеха организации // Экономические науки, №1(110), 2014. 69-72 с.
6. Габибов Ф.Г. Управление научно-техническими инновациями. Баку, 2003, 255 с.
7. Давлетов, И.И., В.П. Черданцев, М.В. Тронина Стратегическое управление инновационными процессами в организации. ФГБОУ ВО «Пермская ГСХА». – Пермь, 2015. – 290 с.
8. Жукова Е.А. Стратегия инновационного развития экономики как основной фактор конкурентоспособности в условиях глобализации. <https://cyberleninka.ru>.
9. Маркова О. В. От инноваций к инновационным системам с целью развития национальной экономики // Экономика и управление: новые вызовы и перспективы. 2012. Вып. 3. С. 62-64.
10. Национальная инновационная система Казахстана: анализ и перспективы развития. <https://articlekz.com>.
11. Петрухина Е.В. модели и методы стратегического менеджмента корпоративных инновационных систем // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 2-7. – С. 1455-1459.
12. Попова. В.П. Управление инновационными проектами. М.: ИНФРА, 2007, 191 с.
13. Солахов П.А. Стратегические приоритеты инновационного развития России в условиях интеграции в систему мирохозяйственных связей. Дисс. канд. экон. наук. Краснодар, 2011.- 225 с.
14. Фонотов А.Г. Стратегические ориентиры инновационной политики. <http://institutions.com>.
15. Филин С.А., Якушева А.Ж. Стратегические направления развития национальной инновационной системы России. Журнал «национальные интересы: приоритеты и безопасность», т.12, вып 8, 2016. С.111-131.
16. Carvalho N., Carvalho L., Nunes S. A Methodology to Measure Innovation in European Union through the National Innovation System // International Journal of Innovation and Regional Development. 2015. Vol. 6. № 2. P. 159–180.
17. Gerguri Sh., Rexhepi G., Ramadani V. Innovation strategies and competitive advantage // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы. 2013. Вып. 8 (1). С. 10-26.
18. Koshcheev S.V., Lopatina N.V., Levchenko K. K. Territorial units' innovative attractiveness monitoring // European journal of economic studies. 2013. No. 2. С. 90-96.

Махмудова Лала Фагаил кызы,
доктор философии по экономике,
Сумгайытский Государственный Университет
Адрес: AZ 5008, г.Сумгаит, Азербайджан, 43-й квартал.
E-mail: science.info@gmail.com
©Махмудова Л.Ф., 2018

Р Е З Ю М Е

ПРИНЦИПЫ И ОСОБЕННОСТИ СТРАТЕГИЧЕСКИ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ

В статье исследованы принципы и особенности стратегически инновационной системы в условиях глобальных экономических вызовов. Раскрыто сущность и основные функции стратегической инновационной системы. Обобщены теоретические и методологические подходы к стратегическим инновационным системам. Анализированы факторы обеспечивающие эффективность процессов разработки, освоения и внедрения инноваций. Изучены особенности влияния инноваций к разным сферам экономики. Обращены внимания на важность обеспечения инновативного развития в период роста экономических угроз и рисков. Даны принципы и критерии формирования стратегического и инновационной политики, инновационное-ориентированные хозяйственные субъекты и предприятия. Рассмотрены необходимости комплексного применение новых принципов стратегического менеджмента по повышению эффективности инноваций. Даны основные функции и принципы деятельности стратегического менеджмента по организации и совершенствованию инновативного развития. Обобщены подходы связанные сущностью и видами инноваций. Определены факторы, влияющие на процессы инноваций и ее формирования. Даны этапы деятельности и оценены экономические эффективности инноваций в предприятиях. Определены направления применения инноваций в промышленных предприятиях. Рассмотрены особенности регулирования деятельности и сущность государственной политики по инновациям. Определены принципы оптимизации управления и приоритеты развития стратегически инновационной системы в контексте глобальных экономических вызовов.

Ключевые слова: глобальные экономические вызовы, стратегические инновационные системы, национальные инновационные системы, стратегические аспекты национальной инновационной системы, управления стратегической инновационной системы, основные принципы стратегической инновационной системы, особенности стратегической инновационной системы.

*Makhmudova Lala Fagail,
PhD in economics*

Sumgait State University

Address: AZ 5008, Sumgait, Azerbaijan, 43th quarter.

E-mail: science.info@gmail.com

©Makhmudova L.F., 2018

A B S T R A C T

PRINCIPLES AND PECULIARITIES OF A STRATEGICALLY INNOVATION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF GLOBAL ECONOMIC CHALLENGES

Principles and peculiarities of a strategically innovation system in the conditions of global economic challenges are explored in the article. The essence and main functions of the strategic innovation system are revealed. The theoretical and methodological approaches to strategic innovation systems are summarized. The factors ensuring the effectiveness of the processes of development, development and implementation of innovations are analyzed. The features of the impact of innovation to various sectors of the economy are studied. Attention is drawn to the importance of ensuring innovative development in a period of growing economic threats and risks. The principles and criteria for the formation of a strategic and innovation policy, innovation-oriented economic entities and enterprises are given. Considered the need for the integrated application of new principles of strategic management to improve the efficiency of innovation. The main functions and principles of strategic management for the organization and improvement of innovative development are given. Generalized approaches associated with the essence and types of innovations. The factors influencing the processes of innovation and its formation are determined. The stages of activity are given and the economic efficiency of innovation in enterprises is assessed. The directions of innovation in industrial enterprises are determined. The features of the regulation of activity and the essence of state policy on innovation are considered. The principles of management optimization and development priorities of a strategically innovative system in the context of global economic challenges are defined.

Keywords: global economic challenges, strategic innovation systems, national innovation systems, strategic aspects of the national innovation system, management of the strategic innovation system, basic principles of the strategic innovation system, features of the strategic innovation system.

*Xəlilov Fərdin Yaşar oğlu,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu
Ünvan: AZ 1073, Bakı, Azərbaycan, H.Cavid pr. 115.
E-mail: ph_d@mail.ru
©Xəlilov F. Y., 2018*

UOT 343.1

CİNAYƏT PROSESİNDƏ VƏKİLLƏRİN İŞTİRAKININ MƏCBURİ OLDUĞU HALLARIN DAİRƏSİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR

X Ü L A S Ə

Cinayət mühakimə icraatının ədalətli şəkildə həyata keçirilməsi üçün cinayət prosesində vəkilin iştirakı bəzən prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Vəkillər cinayət prosesində həm müdafiə tərəfinin, həm də ittiham tərəfinin dövlət orqanlarına aid olmayan iştirakçılarının maraqlarını qoruya bilən subyektlərdir. Qanunverici tərəfindən müdafiəçi-vəkilin cinayət prosesindəki rolu nəzərə alınaraq, CPM-də onun iştirakının məcburi olduğu halların sistemi təsbit edilmişdir. Bununla belə, CPM-in bir sıra digər maddələrinin təhlili, eləcə də, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi onu göstərir ki, həmin sistem tam deyildir. Müəllif bu istiqamətdə tədqiqat aparmış və baxılan sistemin təkmilləşdirilməsi üçün konkret təkliflər irəli sürmüşdür. Müdafiəçi-vəkildən fərqli olaraq, milli qanunveicilikdə nümayəndə-vəkilin işdə iştirakının məcburi hesab edildiyi hallar təsbit edilməmişdir. Məqalədə belə bir mövqe dəstəklənir ki, bəzən nümayəndə-vəkilin də işdə iştirakının məcburi hesab edilməsi cinayət prosesinin ədalətli şəkildə həyata keçirilməsi üçün vacib ola bilər. Bütövlükdə məqalə cinayət prosesində vəkillərin iştirakının genişləndirilməsi ideyası üzərində qurulmuşdur.

Açar sözlər: cinayət-prosessual hüquq, vəkillik, müdafiəçi, nümayəndə, iştirak, qanun, presedent hüququ, təhlil, təklif.

GİRİŞ

"Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 2018-ci il tarixli sərəncamında qeyd edildiyi kimi, vətəndaşların yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun həyata keçirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və ədalət mühakiməsinin səmərəli fəaliyyəti üçün güclü və nüfuzlu vəkillik təsisatının böyük əhəmiyyəti vardır. Həqiqətən də, hüquqi dövlətdə və demokratik cəmiyyətdə vəkillik institutu özünəməxsus və əvəzedilməz yer tutur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təmin edilən yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun realizəsində əsas rolunu öz üzərinə götürən bu institut insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının qaranlıqlarından biri kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərə-

rəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında" 27 dekabr 2011-ci il tarixli sərəncamının 4-cü bəndində Milli Fəaliyyət Proqramının həyata keçirilməsində fəal iştirak etmənin digər orqanlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasına da tövsiyə edilməsi, "Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair 2014-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi barədə" 24 iyul 2014-cü il tarixli sərəncamında Vəkillər Kollegiyasına həmin Milli Fəaliyyət Planının 13.4.1 və 13.4.4-cü yarımbəndlərində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsində iştirakın tövsiyə edilməsi, "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqəlləşdirilməsinə və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2017–2019-cu illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında" 18 noyabr 2016-cı il tarixli sərəncamında Vəkillər Kollegiyasına Milli Fəaliyyət Planında nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasının təmin edilməsinin tövsiyə olunması və s. bu kimi məsələlər ona dəlalət edir ki, Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlığa qarşı mübarizə siyasətinin realizəsində vəkillik institutunun rolu və əhəmiyyəti hüquq-mühafizə orqanlarının rolu və əhəmiyyətindən az hesab edilmir.

Doğrudur, müasir doktrina vəkilliğin hüquq-mühafizə orqanı olub-olmaması fikri diskussion olaraq qalsa da, bu diskussiyaya qoşulmadan, aşağıdakı fikirlə razılaşmaq lazım gəlir ki, öz məzmununa görə, hüquqi yardım geniş dairəli hərəkətləri əhatə edir: lazım olan normativ hüquqi aktın axtarılmasına və onun məzmununun izah edilməsinə, ərizə və digər sənədlərin tərtib edilməsinə köməklik göstərilməsi, yaranmış problemi daha da effektiv həll edə bilən orqanın müəyyən edilməsi, məhkəmədə və ya digər orqanda nümayəndəlik etmək, cinayət işi üzrə müdafiəni aparmaq və ya inzibati məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin qanuni mənafelərini qorumaq və s. Çoxillik təcrübə göstərir ki, belə fəaliyyəti daha səmərəli həyata keçirməyi bacarmaq imkanı bunun üçün xüsusi olaraq yaradılmış təşkilata – vəkilliyə məxsusdur. Azərbaycan Respublikasında vəkillik qanunçuluğun, vətəndaş və təşkilatların hüquq və qanuni mənafələrinin müdafiəsinin möhkəmləndirilməsinə kömək etmək iqtidarında olan təşkilatların arasında özünəməxsus yer tutur.

Cinayət mühakimə icraatının ədalətlə həyata keçirilməsində də vəkillik institutunun rolu danılmazdır. Cinayət işləri üzrə nümayəndə və ya müdafiəçi statusunda çıxış edən vəkillərin prosesual fəaliyyətinin keyfiyyəti və səmərəliliyi ədalət mühakiməsinin gedişatına və nəticələrinə birbaşa təsir edir. Bu anlamda, sonuncuların fəaliyyətinin səmərəliliyi ilə cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin uğurlu həlli arasında düz mütənasibliyin mövcudluğundan danışmaq olar.

TƏDQIQATIN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Tədqiqatın nəzəri əsaslarını xüsusi hüquq ədəbiyyatında ifadə edilmiş fikirlər, mülahizələr və yanaşmalar təşkil etmişdir. Belə ki, AR CPM-in qüvvədə olan redaksiyasında cinayət prosesində zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsinin məcburi iştirakı halı (halları) haqqında normativ bir tələb mövcud olmasa da, hüquq ədəbiyyatında cinayət-prosessual qanunvericiliyə zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsinin məcburi iştirakı hallarının daxil edilməsinə dair ideya getdikcə inkişaf etməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ideyanı dəstəkləyən alimlər arasında zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsinin məcburi iştirakı hallarının sistemi barədə fikir birliyi yoxdur. Məsələn, bəzi müəlliflər törədilmiş cinayətin ağırlıq dərəcəsini rəhbər tutaraq, hesab edirlər ki, barəsində ağır və ya xüsusilə ağır cinayət, eləcə də zorakı cinayət törədilmiş bütün zərərçəkmiş şəxslərin nümayəndəsi olmalıdır, başqaları isə digər meyarları, məsələn, zərər

çəkmişin yaşı, psixi vəziyyəti və s. rəhbər tuturlar. Bununla belə, qeyd edilən təklifin tərəfdarları, ilk növbədə, cinayət mühakimə icraatının çəkişməli xarakterinə istinad edirlər və göstərirlər ki, hüquqi mübahisədə tərəf kimi çıxış edən, təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarının lazımı keyfiyyətdə müdafiəsi üçün qanunda müdafiəçinin məcburi iştirakı halları nəzərdə tutulursa, bu zaman qarşı tərəfin, yəni zərərçəkmiş şəxsin də bərabər imkanlara malik olması vacibdir. Bundan başqa, diqqətə çatdırılır ki, bir qrup cinayətlər üzrə zərərçəkmiş şəxslərin xüsusi vəziyyəti, yəni onların yetkinlik yaşına çatmaması, köməksiz vəziyyətdə olması, psixi qüsurlu olması, hüquqi savadsızlığı və digər bu kimi hallar nəzərə alınmalıdır. Təcrübədə və qanunda belə hallar mövcud olanda, bir qayda olaraq, işdə qanuni nümayəndələrin iştirakı vacib sayılır, lakin unudulur ki, qanuni nümayəndələr də peşəkar hüquqşünaslar deyil, onlar sıradan vətəndaşlar və ya digər işlərin görülməsinə, məsələn, qəyyumluğun həyata keçirilməsi ilə bağlı sosial xarakterli işlərin görülməsinə görə məsul olan şəxslərdir. Əslində isə göstərilən xüsusi hallarda qanuni nümayəndələrin məcburi iştirakı, hüquqi məsələlərin həllində təmsil olunan şəxslərə real imkanlar vermir, bu cür hallarda qanuni nümayəndələr zərərçəkmiş şəxsin əvəzinə formal iştirak etmiş olurlar və peşəkar hüquqşünas olmadıqları üçün hüquqi məsələlər üzrə taktiki və strateji gedişlər edə bilmirlər. Razılaşmaq lazımdır ki, bir çox halda iş üzrə təmsilçi olan qanuni nümayəndənin özünə də hüquq məsələlərinə dair izahlar və tövsiyələr zəruridir. Odur ki, xüsusi kateqoriyalı zərərçəkmiş şəxslərin təkcə qanuni nümayəndələrlə deyil, nümayəndələrlə də təmsil olunması məcburi olmalıdır. Zərərçəkmiş şəxs ittiham funksiyasının daşıyıcısıdır və onun bu funksiyanı nümayəndə vasitəsilə həyata keçirməsi dövlət ittihamını formalaşdıran və müdafiə edən orqanların fəaliyyətinə həm əlavə nəzarəti təmin edir, həm də ümumi ittiham funksiyasının səmərəsini artırır [9, s. 198; 10, s. 24-26].

Müqayisəli tədqiqatlar göstərir ki, bəzi xarici dövlətlərin təcrübəsində zərərçəkmiş şəxsin qanuni mənafeələrini təmsil edəcək, hüquqlarını müdafiə edəcək şəxsin cinayət mühakimə icraatında iştirakının məcburi hesab edilən halları qanunla nəzərdə tutula bilər. Məsələn, MDB ölkələrindən biri olan Qazaxıstan Respublikasının 4 iyul 2014-cü il tarixli CPM-in 76-cı maddəsinin 2-ci hissəsinin müddəalarına görə, yetkinlik yaşına çatmamış, yaxud cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən, eləcə də öz fiziki və ya psixi vəziyyətinə görə hüquq və qanuni mənafeələrini sərbəst müdafiə etmək imkanlarından məhrum olan zərərçəkmiş şəxslərin hüquq və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələrinin cinayət prosesində iştiraka cəlb edilməsi məcburidir. Belə hallarda zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəsi kimi cinayət prosesində iştiraka zərərçəkmiş şəxsin özü, yaxud qanuni nümayəndəsi tərəfindən seçilmiş vəkil buraxılır. Nəzərdən keçirilən situasiyada vəkil zərərçəkmiş şəxsin özü, yaxud qanuni nümayəndəsi tərəfindən dəvət edilməzsə, cinayət prosesində vəkilin iştirakı cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təmin edilməlidir. Bu zaman cinayət prosesini həyata keçirən orqan müvafiq qərar qəbul edir və qərarı icra üçün müvafiq vəkil təşkilatına göndərir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın zərərçəkmiş şəxsi vəkillə təmin etmək haqqında qərarı peşəkar vəkillik təşkilatı və ya onun struktur bölmələri üçün məcburi hesab edilir.

Başqa bir misal kimi, Türkiyə Cümhuriyyətinin 4 dekabr 2004-cü il tarixli Cəza Mühakimə Qanununun müvafiq müddəalarını göstərmək olar. Belə ki, TC CMQ-nin 234-cü maddəsinin 2-ci hissəsi zərərçəkmiş şəxsin vəkilinin məcburi iştirak hallarını müəyyən edir. Həmin maddəyə əsasən, zərərçəkmiş şəxs on səkkiz yaşına çatmamışdırsa, kar və ya laldırsa, yaxud öz fikirlərini ifadə edə bilməyəcək dərəcədə əqli zəif olarsa, vəkilinin olmadığı hallarda, onun istəyindən asılı olmayaraq iş üzrə ona vəkil təyin edilməlidir.

Tədqiqatın metodologiyasını dialektik idrak təliminin əsas müddəaları təşkil etmişdir. Dialektik idrak nəzəriyyəsinin mühüm fərqləndirici cəhəti idrakın ictimai təbiətini qəbul etməkdən ibarətdir. Dialektik fəlsəfəyə görə, idrak təfəkkürün dərk edilən predmetə yaxınlaşmasından, fikrin biliksizlikdən biliyə doğru, yarımçıq və mükəmməl olmayan bilikdən daha tam, mükəmməl biliyə doğru hərəkətindən ibarət sonsuz bir prosesdir. Tədqiqatın metodikasına məntiqi idrak: analiz-sintez, müqayisəli tədqiqat, sistemli struktur, situativ modelləşdirmə, doktrinal izahetmə, təcrübənin ümumiləşdirilməsi və elmi idrakın bir sıra digər metodları daxildir.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində icraat zamanı müdafiəçinin iştirakının məcburi olduğu hallar nəzərdə tutulmuşdur. Bu məsələyə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin mövqeyinə əsasən, milli cinayət-prosessual qanunvericilikdə cinayət mühakimə icraatında müdafiəçi-vəkilin iştirakı məcburi hesab edilən halların, yaxud təqsirləndirilən şəxsin yalnız müdafiəçi vasitəsilə təmsil edilməsinə yol verilən icraat növlərinin təsbiti "ədalət mühakiməsi maraqlarının" təmin edilməsi niyyətilə edilmişdirsə, bu Avropa Konvensiyası ilə ziddiyyət təşkil etmir [12]. Eyni zamanda, qeyd edilməlidir ki, Avropa Məhkəməsi müdafiəçi-vəkilin iştirakını ədalət mühakiməsinin maraqlarının təminatı baxımından məcburi edə biləcək halların dairəsini müəyyən etmir və hesab edir ki, bu məsələdə milli məhkəmələr Avropa Məhkəməsi ilə müqayisədə daha əlverişli vəziyyətdədirlər və onlar ədalət mühakiməsinin maraqları baxımından təqsirləndirilən şəxsin nə zaman vəkil vasitəsilə təmsil edilməsinin daha məqsədəuyğun olduğu halları daha dəqiq qiymətləndirə bilirlər [11]. Avropa Məhkəməsinin bu yanaşmasından belə nəticə çıxarmaq olar ki, o, səlahiyyətli dövlət orqanlarının, onların mülahizələrinə görə vəkilin iştirakının məcburi hesab edildiyi hallarda təqsirləndirilən şəxsə vəkil təyin etmək hüququnu tanıyır.

AR CPM-in 92.3-cü maddəsində "Cinayət prosesində müdafiəçinin iştirakı aşağıdakı hallarda təmin olunmalıdır" müddəası, onun ardınca 92.3.1-92.3.15-ci maddələrdə isə məhz həmin halların sistemi təsbit edilmişdir. Bununla belə, həmin halların sisteminin tərəfimizdən təhlili, onun müəyyən qədər natamamlığını aşkara çıxarmışdır. Odur ki, yeri gəlmişkən, adı çəkilən sistemlə bağlı bəzi məqamları diqqətə çatdırmaq istərdik. Cinayət prosesində müdafiəçinin iştirakının məcburi olduğu halların sistemi ilə əlaqədar olaraq, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 26 və 96-cı maddələrinin şərh edilməsinə dair" 15 iyul 2011-ci il tarixli qərarına diqqət çəkmək istərdik. Həmin qərarla qeyd edilir ki: "... CPM-in 92.3.4-cü maddəsi cinayət prosesini həyata keçirən orqanın üzərinə cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən şübhəli və təqsirləndirilən şəxsi müdafiəçi ilə təmin etmək vəzifəsini qoymuş, lakin icraatın aparıldığı Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbasını bilməyən və ya tam savadsız olan şəxslərə münasibətdə CPM-də belə bir müddəa nəzərdə tutulmamışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan dilini bilən, lakin latın qrafikalı əlifbada icra olunmuş sənədləri oxuya bilməyən, kiril qrafikalı əlifbada icra olunmuş sənədləri oxuya bilən şəxslərin CPM-in 26.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslərlə prosessual statusunun eyniliyi qəbul edilməzdir. CPM-in 26-cı maddəsi Azərbaycan dilini ümumiyyətlə bilməyən və ya bu dili qismən bilən və tam başa düşməyən şəxslərə aid edilir ... cinayət prosesində şifahi Azərbaycan dilini bilən, lakin bu dilin latın qrafikalı əlifbasını bilməyən şübhəli və ya təqsirləndirilən

şəxsə rəsmi dövlət dilində tərtib olunan sənədlərin məzmununun çatdırılması məsələsinə müdafiənin həyata keçirilməsi üçün faydalı vasitələr baxımından yanaşılmalıdır ... şəxsin cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməsinə baxmayaraq, prosessual sənədlərin yazıldığı Azərbaycan dilinin latın qrafikalı əlifbasını bilməməsi səbəbindən həmin sənədlərlə bilavasitə onları oxumaqla tanış olmaq imkanından məhrum olması onun prosessual hüquqlarını məhdudlaşdırır. Müvafiq yazı qrafikasını bilməyən şəxslərin prosessual vəziyyəti dili bilməyən şəxslərin prosessual vəziyyəti ilə eyni qiymətləndirilməməlidir. Lakin qrafikanı bilməyən şəxslərin hüquqlarının təminatı cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxslərin hüquqlarının təminatından az olmamalıdır. Bu vəziyyətdə olan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslər cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən müdafiəçi ilə təmin edilməlidirlər" [1].

Göründüyü kimi, 15 iyul 2011-ci il tarixli qərarı ilə Konstitusiyaya Məhkəməsi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dilin latın qrafikalı əlifbasını bilməməsini və ya tam savadsız olmasını müdafiəçinin məcburi iştirakını tələb edən hal hesab etmişdir. CPM-in 92.3-cü maddəsində isə həmin hal hələ də mövcud deyildir.

Təhlil edilən sistemin elementləri ilə əlaqədar diqqət çəkmək istədiyimiz digər bir məsələ CPM-in bir sıra digər maddələrində onun 92.3-cü maddəsinin sisteminə aid edilməmiş müdafiəçinin iştirakının məcburi olduğu halların nəzərdə tutulmasıdır.

Belə ki, CPM-in 299.10-cu maddəsinə görə, təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisinin (təmsil etdiyi şəxs onun köməyindən imtina etməmişdirsə və ya onun cinayət prosesində məcburi iştirakını müəyyən edən hal mövcuddursa) məhkəmənin hazırlıq iclasında iştirakı məcburidir; 311.3-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə baxışı təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan keçirildikdə onun müdafiəçisinin məhkəmə iclasında iştirakı məcburidir; 435-1.4-cü maddəsinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmamış şəxsin qapalı tipli xüsusi təlim-təربiyə müəssisəsinə göndərilməsi üzrə məhkəmə iclasında müdafiəçinin iştirakı məcburidir; 487-7.2-ci maddəsinə görə, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə məhkəmə baxışı aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsinin məhkəmə iclasına üzrsüz səbəblərə görə təkrarən gəlməməsi məhkəmə baxışının davam etdirilməsinə mane olmur, bu halda müdafiəçinin məhkəmə iclasında iştirakı məcburidir; 520.3-cü maddəsinə görə isə CPM ilə müəyyən edilmiş hallarda hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası ilə əlaqədar məsələlərə baxılması üzrə məhkəmə iclasında müdafiəçinin iştirakı məcburidir.

Nəhayət, fikrimizcə, cinayət prosesində müdafiəçinin iştirakının məcburi hesab edildiyi halların sistemində konkret hallarla yanaşı, "ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə" halı da nəzərdə tutulmalıdır. Belə bir halın nəzərdən keçirilən sistemə əlavə edilməsi zərurəti həm Konstitusiyaya Məhkəməsinin, həm də Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri ilə öz təsdiqini tapır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.12-ci maddəsinin bəzi müddəalarının şərh edilməsinə dair" 20 may 2011-ci il tarixli qərarına görə: " ... özünü müdafiə etmək hüququ insan hüquqları sistemində vacib yer tutsa da, mütləq xarakter daşımır ... buna müvafiq olaraq ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etmirsə, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüququnun həyata keçirilməsinə hər hansı məcburiyyət yolverilməzdir ... cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar öz mülahizələrinə əsasən şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə müdafiəçi təyin edərkən işin konkret hallarını nəzərə almalıdırlar ... ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdiyi hallarda cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının konkret hallarını

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 119-127.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 119-127.

nəzərə alaraq (cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, təyin edilə biləcək cəzanın ağırlığını, işin mürəkkəbliyini və s.) CPM-in 92.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmayan hallarda da şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə müdafiəçi təyin edə bilərlər" [1].

YEKUN

Bütün qeyd edilənləri ümumiləşdirərək, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə təsbit edilmiş "müdafiəçinin iştirakının məcburi olduğu hallar" sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə CPM-in 92.3-cü maddəsinə aşağıdakı redaksiyada əlavələrin edilməsini məqsəduyğun hesab edirik:

"92.3.16. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dilin latın qrafikalı əlifbasını bilmədikdə və ya tam savadsız olduqda;

92.3.17. məhkəmənin hazırlıq iclası keçirildikdə;

92.3.18. məhkəmə baxışı təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan keçirildikdə;

92.3.19. cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmamış şəxsin qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi üzrə məhkəmə iclası keçirildikdə;

92.3.20. barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə məhkəmə baxışı aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsi məhkəmə iclasına üzrsüz səbəblərə görə təkrarən gəlmədikdə;

92.3.21. Bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası ilə əlaqədar məsələlərə baxılması üzrə məhkəmə iclası keçirildikdə;

92.3.22. ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə".

Fikrimizcə, irəli sürülmüş qanunvericilik təklifi ilə əlaqədar belə bir sual yarana bilər ki, əgər 92.3-cü maddəyə əlavə olunması təklif edilən hallar zəif CPM-in digər maddələrində nəzərdə tutulmuşdursa, onların 92.3-cü maddədə təkrar təsbitinə nə ehtiyac vardır? Yarana biləcək belə bir suala cavab olaraq bildirmək istədik ki, həmin halların 92.3-cü maddədə təsbit edilməsi zərurəti 92.3-cü maddənin digər funksional təyinatı ilə bağlıdır. Məsələ burasındadır ki, 92.3-cü maddə təkcə müdafiəçinin iştirakının məcburi hallarının sisteminə müəyyən etmir, o həmçinin, müdafiəçidən imtinanın qəbul edilməsinin yolverilənliyi məsələsinin həllində istinad olunan norma rolunu oynayır. Belə ki, CPM-in 92.12-ci maddəsinə əsasən, hüquqi yardımı ödəmək üçün vəsaitin olmaması üzündən, habelə həmin Məcəllənin 92.3.2-92.3.5, 92.3.8, 92.3.12, 92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçidən imtina etməsi qəbul olunmur, ona müdafiəçi məcburi təyin olunur və ya müdafiəçisi qismində təyin olunmuş vəkilin səlahiyyətləri saxlanılır.

Bundan başqa, CPM-in 312.1-ci maddəsində də CPM-in 92.3-cü maddəsindəki sistemə istinad edilir. Belə ki, müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsin ərizəsinə (vəsətətinə) əsasən və ya CPM-in 92.3.2-92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə baxışı zamanı məhkəmənin bütün iclaslarında iştirak edərək CPM-in 92.9 və 92.11-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hüquqlardan istifadə edir və vəzifələrini yerinə yetirir. Fikrimizcə, 11 dekabr 2012-ci il tarixdə CPM-in 92.3-cü maddəsinin sistemi genişləndirilərkən CPM-in 312.1-ci maddəsində də müvafiq dəyişikliklərin aparılmaması qanunvericilik texnikasında boşluq kimi dəyərləndirilməlidir.

Göründüyü kimi, hazırkı vəziyyətdə, yəni CPM-in digər maddələrində təsbit edilmiş, lakin 92.3-cü maddəsində adları çəkilməyən hallarda müdafiəçidən imtinanın qəbul edilməsi məsələsinin necə həll ediləcəyi sualı açıq qalır. Bu bir daha ona dəlalət edir ki, 92.12-ci

Audit № 4, Cild 22, 2018, səh. 119-127.
Audit № 4, Vol. 22, 2018, pp. 119-127.

maddədə tətbiq edilmiş qanunvericilik texnikasının təcrübədə işləkliyi üçün 92.3-cü maddədə sadalanan halların sistemi tam olmalıdır. Odur ki, CPM-in digər maddələrində nəzərdə tutulmuş müvafiq halların 92.3-cü maddədə təkrar təsbiti zərurəti həmin hallarda müdafiəçidən imtinanın qəbul edilməsinin yolverilənliyi məsələsinin həllinə duyulan ehtiyacdən irəli gəlir. Yeri gəlmişkən, irəli sürülən qanunvericilik təklifinin səmərəli olması üçün CPM-in 92.12-ci maddəsində də müvafiq dəyişikliklərin edilməsinin zəruri olduğu qeyd edilməlidir. Odur ki, biz, irəli sürülən təkliflə əlaqədar CPM-in 92.12-ci maddəsində "92.3.2-92.3.5, 92.3.8, 92.3.12, 92.3.13" rəqəmlərindən sonra "92.3.16, 92.3.18, 92.3.19, 92.3.20" rəqəmlərinin də əlavə edilməsi məqsədəuyğun olar.

Hesab edirik ki, bəzən zərərçəkmiş şəxsin nümayəndəyə (vəkilə) malik olması icraatın sonrakı gedişatı üçün məcburi hesab edilə bilər. Məsələn, qüvvədə olan qanunvericiliyin müdaxiləsinə əsasən, nümayəndəsi (vəkili) olmayan zərərçəkmiş şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, cinayət prosesində onun xüsusi ittihamçı qismində iştirakına xitam verilir, cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə isə cinayət təqibi üzrə icraat dayandırılır. Fikrimizcə, bu halda zərərçəkmiş şəxsin hüquqlarının və qanuni maraqlarının səmərəli müdafiəsi üçün nümayəndənin iştirakı, həqiqətən də məcburi hesab edilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Abdullayev F.S. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri. Bakı: Zərdabi MMC nəşriyyatı, 2013, 664 s.
2. Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Cinayət-Prosessual Məcəlləsi.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında" 27 dekabr 2011-ci il tarixli sərəncamı.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "'Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair 2014-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi barədə" 24 iyul 2014-cü il tarixli sərəncamı.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "'Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2017–2019-cu illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında" 18 noyabr 2016-cı il tarixli sərəncamı.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 2018-ci il tarixli sərəncamı.
7. Qazaxıstan Respublikasının 4 iyul 2014-cü il tarixli Cinayət-Prosessual Məcəlləsi.
8. Türkiyə Cümhuriyyətinin 4 dekabr 2004-cü il tarixli Cəza Mühakimə Qanunu.
9. Vəliyev X.R. Cinayət mühakimə icraatında zərərçəkmiş şəxs. Bakı: Hərbi nəşriyyat, 2018, 440 s.
10. Арабули Д.Т. Изучение вопроса об обязательном участии представителя потерпевшего в уголовном процессе России // Администратор суда, 2009, № 3, с. 24-26.
11. *Correia de Matos v. Portugal*, 15.11.2001, (Ap. no. 48188/99).
12. *Meftah and Others v. France*, 26.07.2002, (Ap. no. 32911/96).

*Халилов Фардин Яшар оглы,
доктор философии по праву,*

Национальная Академия Наук Азербайджана

Институт Права и Прав Человека

Адрес: AZ1073, Азербайджан, Баку, пр. Г.Джавида 115.

E-mail: ph_d@mail.ru

©Халилов Ф. Я., 2018

Р Е З Ю М Е

СУЖДЕНИЯ О РАСШИРЕНИИ КРУГА СЛУЧАЕВ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО УЧАСТИЯ АДВОКАТОВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Участие адвоката в уголовном процессе порой играет принципиальную роль для справедливого осуществления уголовного судопроизводства. Адвокаты являются такими субъектами, которые способны защищать интересы как стороны защиты, так и участников со стороны обвинения, не являющимися государственными органами в уголовном процессе. Учитывая роль адвоката-защитника в уголовном процессе, законодатель закрепил в УПК систему случаев, когда участие адвоката-защитника в производстве по делу считается обязательным. Вместе с тем, анализ ряда других статей УПК и изучение прецедентной практики Европейского Суда по Правам Человека показывает, что данная система не является полной. Автор провел детальное исследование в этом направлении и сделал в статье конкретные предложения по усовершенствованию рассматриваемой системы. В отличие от адвоката-защитника, национальное законодательство не предусматривает случаев обязательного участия в деле адвоката-представителя. В статье поддерживается позиция о том, что в некоторых случаях обязательное участие в деле адвоката-представителя может являться важным условием для справедливого осуществления уголовного процесса. Вся статья построена на идее расширения участия адвокатов в уголовном процессе.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное право, адвокатура, защитник, представитель, участие, закон, прецедентное право, анализ, предложение.

*Khalilov Fardin Yashar,
Ph.D. in Law,
National Academy of Sciences of Azerbaijan
Institute of Law and Human Rights
Address: AZ 1073, Baku, Azerbaijan, H.Cavid ave. 115.
E-mail:ph_d@mail.ru
©Khalilov F. Y., 2018*

A B S T R A C T

JUDGMENTS ABOUT EXPANSION OF A CIRCLE OF CASES OF OBLIGATORY PARTICIPATION OF LAWYERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Participation of the lawyer in criminal proceedings time plays a basic role for fair implementation of criminal proceedings. Lawyers are such subjects which are capable to protect interests both the parties of protection, and participants from charge, not being public authorities in criminal proceedings. Considering a role of the lawyer-defender in criminal proceedings, the legislator enshrined the system of cases when participation of the lawyer-defender in proceedings is considered obligatory in the Code of Criminal Procedure. At the same time, the analysis of a number of other articles of the Code of Criminal Procedure and studying of case practice of the European Court of Human Rights shows that this system is not full. The author conducted a detailed research in this direction and made in article specific proposals on improvement of the considered system. Unlike the lawyer-defender, the national legislation does not provide cases of obligatory participation in business of the lawyer representative. In article the position that in certain cases obligatory participation in business of the lawyer representative can serve as an important condition for fair implementation of criminal proceedings is supported. All article is constructed on the idea of expansion of participation of lawyers in criminal proceedings.

Keywords: criminal-procedural law, legal profession, defender, representative, participation, law, case law, analysis, offer.

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN MƏLUMAT

«Audit» jurnalı ildə 4 dəfə - mart, iyun, sentyabr, dekabr aylarında dərc edilən və daxil olan məqalələri əsaslı rəydən keçən elmi-praktiki jurnaldır. Jurnalə qəbul edilən məqalələr orijinal, daha öncə heç yerdə nəşr edilməyən və yaxud digər nəşriyyata çap üçün təqdim edilməmiş məqalələr olmalıdır.

Redaksiyaya daxil olan bütün məqalələr plagiat proqramında unikallığa yoxlanılır (daxil olan məqalədə plagiat aşkarlanarsa və sübut edilərsə məqalə redaksiyə tərəfindən qəbul edilmir) və redaksiya tərəfindən 2 anonim rəyçiyə rəy təqdim edilir (*iki tərəfli anonim rəyçilik* tətbiq edilir). Rəyçilər hər məqaləyə dair öz fikirlərini, məsləhətlərini, iradlarını və məqalənin çapa qəbul edilməsi, düzəlişlər üçün müəllifə qaytarılması və yaxud çap edilməməsinə dair yazılı şəkildə rəy bildirirlər. Rəyin nəticəsi barədə məlumat müəllifə 5-10 gün ərzində çatdırılır.

«Audit» jurnalının redaksiyası – Nəşr etikası Komitəsi (COPE - Committee on Publication Ethics) tərəfindən təsbit edilən nəşriyyat etikasına dair beynəlxalq standartlara riayət edir.

1. Jurnalə məqalələr Azərbaycan, rus, ingilis dillərində qəbul edilir.

2. Jurnalə təqdim edilən məqalələrin quruluşu:

- müəllif haqqında məlumat (A.S.A (tam açıq şəkildə), elmi dərəcə, təmsil etdiyi müəssisə, ünvan (poçt indeksi, ölkə, şəhər)), elektron poçt ünvanı – sağdan qeyd edilməli;
- UOT nömrə - soldan qeyd edilməli;
- Məqalənin adı (12 sözə qədər) – mərkəzdən, böyük hərflərlə yazılmalı;
- Məqalənin yazıldığı dildə «Xülasə» (150-250 söz);
- Məqalənin yazıldığı dildə «Açar sözlər» (6-8 söz);
- Məqalənin mətni;
- İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı;
- Məqalənin yazıldığı dildən əlavə 2 dildə «Xülasə» və «Açar sözlər» (hər ikisində müəllif haqqında məlumat və məqalənin adı göstərilməli).

3. Məqalənin mətninin quruluşu.

Jurnalə təqdim edilən məqalələrin mətni beynəlxalq *IMRAD* standartına uyğun olmalı, yəni aşağıda qeyd edilən seçilmiş hissələrdən ibarət olmalıdır:

- Giriş – 1-2 səhifə
- Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları - 2-3 səhifə
- Nəticə və müzakirələr – 5-6 səhifə
- Yekun- 1-2 səhifə
- Ədəbiyyat siyahısı – 10-15 ədəbiyyat.

4. Məqalənin mətninin tərtibi.

- Format – A4;
- Times New Roman - 12 şrift;
- Interval -1;
- Həcmi- 8-12 səhifə (20000-30000 işarə);
- Məsafələr: sol – 2,5 sm; sağ – 2,5 sm; aşağıdan – 3 sm; yuxarıdan – 3,5 sm;
- Cədvəllər, şəkillər və qrafiklər rəngli və yüksək keyfiyyətli olmalıdır. Cədvəllər, şəkillər və qrafiklərin adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilməli. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəkilin altında yazılmalıdır. Cədvəllərin, şəkillərin, qrafiklərin, sxemlərin formatı – png, 300-600 dpi və ya 2000x3000 piksel olmalıdır. Maksimal ölçüsü – 120-150 mm olmalıdır.

5. Məqalələrin təqdim edilməsi:

- məqalələr iki nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantlarda təqdim edilməlidir;
- məqalə təqdim etdikdə, müəllif «*Məlumat anketi*» doldurmalı, məqalənin unikallığına görə tam məsuliyyət daşıdığını, məqalənin daha öncə digər nəşriyyatda nəşr edilmədiyini və yaxud digər nəşriyyata çap üçün təqdim etmədiyini imzası ilə təsdiq etməli;
- məqalənin nəşri üçün müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.

6. Ədəbiyyat siyahısının tərtibatı.

Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnin altında sətirləli istinadlar məqsəduyğun deyildir. İstinad olunan mənbənin bibliografik təsviri verilirərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının «Dissertasiyaların tərtibi qaydaları» barədə qüvvədə olan təlimatının «İstifadə edilmiş ədəbiyyat» bölməsinin 10.2-10.4.6 tələbləri əsas götürülməli.

Məqalənin mətnində istinad olunmuş mənbələr ədəbiyyat siyahısında əlifba sırası ilə yazılmalı və nömrələnməlidir. İstinad olunmuş mənbənin ədəbiyyat siyahısındakı nömrəsi mətndəki istinaddan sonra kvadrat və ya adi mötərizədə göstərilir. Məsələn: [115, s.32-33] və ya (115, s.32-33).

Məqalənin mətnində istifadə edilmiş mənbələr çap olunduqları dillərdə (əvvəlcə Azərbaycan, sonra türk, rus, ingilis, fransız, ərəb və s.) əlifba sırası ilə, ardıcıl nömrələnərək siyahıda göstərilir.

AUTHOR GUIDELINES

General information.

The scientific-practical journal «Audit» has been publishing by Baku Business University Press since 1999. The journal focuses on creation of a platform for international cooperation within exchanging the results of scientific researches in the spheres of audit, accounting, finance, economy, law, administration, determination of actual problems of the spheres listed above and finds out the solutions of these actual problems.

Thematic headings of journal:

- Audit, accounting, statistics;
- Budget, finance, credit;
- Directions of development of market economy;
- Law and administration.

The journal is published quarterly (4 times per year-March, June, September, December).

Submitted articles will be subject to double-blind peer review process:

- the reviewer does not know the personal information of the author / authors;
- the author / authors do not know the personal data of the reviewer.

The period of review is 5-10 days from receipt of the manuscript by reviewer. If additional time for review is necessary, this period may be extended at the request of the reviewer.

Only original (the results (or any part of submitted manuscript) used in the manuscript have not been sent for publication to any other journal nor have already been published) submissions are accepted for publication. All submissions are scanned for plagiarism and when plagiarism is detected the article is rejected for publication.

The editorial office of «Audit» follows the guidelines of Committee on Publication Ethics (COPE) on publication ethics.

Requirements to the content and structure of articles.

1. A full research paper should have following components:

- Full information about author (s) - name(s) of the author(s)/title, workplace and position, the address(es), e-mail address (right corner);
- Universal Decimal Classification (UDC) (left corner);
- Title of the article (The title should not exceed 12 words) (center);
- Abstract (150-250 words);
- Keywords - 6-8 items.

2. The structure of the article must correspond to the international IMRAD standard, i.e. it must contain the following sections:

- Introduction (1-2 p.);
- Theoretical and methodological basis (2-3 p.);
- Results and discussion (5-6 p.);
- Conclusion (1-2 p.);
- References (10-15).

3. If the article is in russian, abstract (150-250 words) and keywords (6-8 items) in English are necessary (information about the author and the name of the article in English must be also mentioned above the «Abstract»).

Text design requirements.

- the manuscript should be 8-12 pages (20000-30000 characters with space);
- font size – 14, type – Times New Roman;
- margins-right – 2,5 cm, left – 2,5 cm, upper - 3,5 cm, under – 3 cm;
- indent – 1;
- tables, pictures and graphics should be colorful and high quality. Tables, pictures and graphs should be given in the text by typing the names and sequence numbers. The table names and row numbers should appear at the top of the table, the names of the pictures, and the number of the numbers should be written below. The format of the tables, pictures, graphs, schemes should be png, 300-600 dpi, or 2000x3000 pixels. The maximum size should be 120-150mm.

Submission of articles.

- articles must be submit in two copies in printed and electronic version;
- when submitting an article the author must full in the «Registration form», confirming with his signature that the article is fully liable for its uniqueness, that the article has not previously been published in other publishing houses or submitted for publication in other publishing houses;
- the payment determined for publishing is carried out either in cash or transfer.

References.

The sources must be arranged alphabetically in the list of references. A reference to the bibliographic source in the body of the article is given in square brackets indicating the ordinal number of the source from the references and page number referenced by the author.

Korrektor:	İSGƏNDƏROVA A.V.
Kompüter tərtibatçısı:	ƏMRULLAYEVA H.C.
Texniki redaktor:	BAĞIROV Ə.N.

Yığılmağa verilib:	10.12.2018
Çapa imzalanıb:	20.12.2018
Kağız formatı:	60x84
Tirajı:	1000

Bakı Biznes Universitetinin mətbəəsində çap olunmuşdur.